SOSYALİZM KİTAPLIĞI

İlk Çağ Materyalizmi

GEORGES COGNIOT

Türkçesi: Sevim Belli

SARMAL YAYINEVİ

Başmusahip Sok. Talas Han. 16/6 Cağaloğlu - İstanbul

Yazarı : Georges Cogniot
Çevirmen : Seçkin Selvi
Birinci Baskı : 1968
İkinci Baskı : Kasım 1992

Kapak : Kevser Çoruh
Dizgi : Sarmal Dizgievi - 522 45 78
Baskı : Yazı Ofset

GEORGES COGNIOT

İLKÇAĞ MATERYALİZMİ

(Yunan – roma)

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

BAŞLANGIÇLAR 11
İyonyada İlk Materyalist Fikirlerin Ortaya Çıkışı 11
Miletliler'in Teorileri 16
Saf, Çocuksu Materyalizm ve Herakleitos'un Diyalektiği 21

DEMOKRİTOS'UN ÇİZGİSİ 29
Tarih Şartları 29
Yeni Bir Materyalizm 31
Anaksagoras 33
Empedokles 37
Tabiat Bilimleri 41
Leukippos 44
Demokritos'un Atomculuğu 46
Demokritos, Platon ve Hegel'in Önünde 51
Madde ve Hareket 53
Determinizm 55
Bilgi Teorisi 57
Lojik 61
Ateizm 62
Siyaset ve Estetik 64
Demokritos'un Tarihi Değeri 65

EPİKÜROS 69
Helenistik Dönem 69
Epikuros'un Kişiliği 74
Fizik 77
Sapma Hakkında Ne Düşünülür? 85
İdealizme Karşı 88
Kurallar 90

İnsan ve Tanrılar 94
Ahlâk 96
Toplum Sözleşmesi 98
Epikürosçuluğun Kaderi 100

LUKRETİUS 103
Sosyal Ortam 103
Lukretius Hakkında Ne Biliyoruz? 106
Atom ve Boşluk 112
Atom ve Devinme 114
Doğaya Hiçbir Şey Kumanda Etmez 117
Nesnel Kanunlar 119
Cismani Tin 121
Nesnel Gerçeğin Yansıması Olarak Düşünce 122
Dünya 124
Metodun Sınırlamaları 127
Toplumsal Hayat, Toplumsal Hayatın Tarihi 131
Dil 135
İdealist Bir Görüş 136
Bilgelik 137
Silinmez Bir Etki 142

ÖNSÖZ

Lenin, felsefe tarihini ve kesin olarak Yunan felsefesi tarihini, "bilgi teorisinin ve diyalektiğin kuruluşuna başlangıç olması gereken[1]" bilim dalları arasına koyar. Daha önce Engels de Yunan felsefesinin, Kant'dan Hegel'e kadar klasik Alman felsefesinin yanında modern bilginler için çok önemli bir kaynak teşkil edeceğini, ve bilginlerin zorunlu olarak metafizik düşünceden diyalektik düşünüşe geçişlerinde onlara zaman kazandıracağını belirtmişti: Bu diyalektik[2] düşünce Yunan felsefesinde henüz doğal yalınlığı içinde görünür; doğa, bu düşünüşte, bir bütün olarak tasarlanır: gelişmiş amprik (görgül) bir bilimleri olmadığı için Yunanlılar'a yukarıdan bakamayız, onların felsefesinin de incelenmesi gerekir.[3]

Gerçekten de bütün grup Yunan düşünürlerinin doktrinleri, dünya karşısında, kendiliğinden olma bir diyalektik tutum ortaya koyar. Bu

---

1 Lenin: Cahires philosophiques, Editions soçiales, Paris, 1955, sayfa 275.
2 Kelimenin çağdaş ve bilimsel anlamında. Yunanlılarda birbirine karşıt fikirlerin gerçeği bulmak amacıyla karşılaştırılmasına "diyalektik" deniliyordu. Engels, elbetteki, diyalektikten, bugün kullanılan anlamında bahsediyor.
3 F. Engels: Dialectique de la Nature (Doğanın Diyalektiği), Editions sociales, Paris, 1952, sayfa 52.

doktrinlerin doğa olaylarını bu açıdan ele alma yolundaki sayısız girişimlerinin yalnızca girişim olarak kalmış olmaları önemli değilidir; onlar söz konusu felsefelerin başlıca değerini teşkil ederler. Temel gelişim kanunları henüz açığa çıkmamıştır, ama bu felsefede dünyanın ve dünya olaylarının devinimi (hareketi) üzerine, eşyanın evrensel bağlantıları üzerine, karşıtların çarpışması ve birliği üzerine dikkate değer, açıklığa kavuşmuş, görünüşe dayanan bir dizi sanı bulunur.

Yunan ve Roma felsefesi, aynı zamanda, önemli bir kesimiyle bir materyalizimdir. En eski düşünürler için bilginin konusu (objet), herşeyden önece, doğadır. Düşünme çabalarının başlangıcında, bu doğanın birlikçi (unitaire) bir ilkeye dayanan ve tek bir töze (öz, madde - subtance) başvuran **moniste** bir yorumunu yapmak istediler; bu yorum apaçık bilimsel bir eğilim gösteriyordu, çünkü, materyalist yöndeydi.

Elbette ki, özellikle başlangıçta, çocuksu saf bir materyalizm söz konusudur. Deneysel olanakların ve sistemli bilimsel bilgilerin olmayışı yüzünden araştırıcılar, doğayı araçsız (doğrudan doruya) gözlemlerde görüldüğü biçimde, su, toprak, hava gibi kabul ediyorlardı. Bununla birlikte kısa bir zaman sonra duygalara dayanan betimleme ve tanımlamalarla yetinmekten vazgeçildi, daha soyut bir madde anlayışı, atomik materyalizm meydana çıktı.

Bu materyalizm, bütün ilkçağ (antik çağ) süresince idealizme karşı amansız bir mücadele verdi. İşin aslında, bu savaş bugün de hâlâ sürmekte olan aynı savaş, felsefe tarihinin temel muhtevası gibi anlaşılması gereken savaştı. Lenin, Materyalizm ve ampiriokritisizm (Matérialisme et empriocriticisme) de bu konuda şunları yazar:

> "Materyalizm ve idealizm arasındaki savaş, felsefenin iki bin yıllık evrimi içinde eskiyebilmiş midir? Platon ile Demokritos'un gelişim eğilimlerinin ya da çizgilerinin savaşı eskidi mi? Ya din ile bilim arasındaki savaş? Nesnel gerçeklerin kabulü ile reddi arasındaki savaş? Gene böyle, duyular - üstü bilgilerden yana olanların karşıtlarına karşı yürüttükleri savaş eskidi mi?"[4]

---

4 Lenin: Bütün eserleri, cilt 14, Editions sociales, Paris, 1962, sayfa 132-133.

Bugün, bilimin, bilimsel ve materyalist bir dünya görüşünün insanların fikirleri üzerinde gerçekten egemen olacağı bir gelecek yaratmak için çalışıyoruz. Tarihsel ve diyalektik materyalizmden yana olan bizler, savaşımızda, her zaman için, geçmişteki materyalistlerin parlak kanıtlamalarının bir kısmından yararlanabileceğimize kuvvetle inanıyoruz.

Bununla birlikte, felsefe tarihi, aynı yerde emekleme, bitmez bir tekrarlama değlidir: o, geçmişin ileri doğru bir yürüyüşünü, yüzyıllar boyunca entellektüel bir ilerlemeyi akla getirir. Fakat, işte tam burada başlangıçlar, (kökenler - origines) sorunu bütün önemini kazanmaktadır; ilk çağ (antik çağ) materyalizminde canlı bir ilke vardı ki bu ilke gelişti, dönüştü ve ilerde marksizm haline geldi. Lenin diyor ki:

> "Felsefe tarihi ve sosyal bilim tarihi, maksizmin, kendi üzerine kapanıp kalmış, kalıplaşmış, evrensel uygarlığın büyük gelişme yolunda bir kenarda ortaya çıkıvermiş gibi bir anlamda "sekterizm"le hiçbir benzerliği olmadığını bütün açıklığı ile göstermektedir. Tersine, Marx, ilerlemiş insanlığın o zamana kadar ortaya atmış olduğu sorunlara cevap vermek dehasını göstermiştir. Marx'ın doktrini, felsefenin, ekonomi - politiğin ve sosyalizmin en ulu temsilcilerinin doktrinlerinin doğrudan doğruya ve aralıksız devamı olarak doğdu".[5]

Felsefenin resmî tarihi, çok kez modern ve devrimci materyalizmden korktuğu ölçüde ilk çağ materyalizmini de küçük görür; örneğin, Charles Werner'in, yeni çıkan, **Yunan felsefesi**[6] adlı kitdabının sonucunda, bu Yunan felsefesinin bütün bilânçosunu soğuk bir dille idealist tezlere indirgemesi de böyle bir davranıştır. Pek geçerli olan bu sahtekârlık, Yeni Paris Üniversitesinin, 1962 - 63 yılı için ilk ve orta - çağ **Düşünce Tarihi** kurslarında, Thales'den Lucretius'a kadar materyalzimi savunmuş olan filozoflara geniş yer verilmesinin nedenlerinden biridir. Okuyacağınız bu deneme, aynı zamanda yazarın, Küba Üniversitesi için marksist etüd ve araştırmalar merkezi'nin isteği üzeri-

---

5 Lenin: "Marksizmin üç kaynağı ve marksizmi meydana getiren üç kesim". Eserlerinden seçmeler, üç cilt halinde, cilt I sayfa 68.

6 Charles Werner: Yunan felsefesi, Petite Bibliotéque Payot, Paris, 1962, sayfa 250.

ne hazırlamış olduğu bir çalışmadan da yararlanarak bu tarih dersleri çerçevesi içinde sunulan açıklamaların bazısını içine alır[7].

Okuyucucuya, küçük bir başlangıç kitapçığı sunuyoruz, başka bir şey değil. Ama bu haliyle de, belki öğrencilere olduğu gibi, materyalist ve bilimsel bir dünya görüşü saflarına henüz bütünüyle katılmamış, ama idealizme ve metafiziğe karşı savaşan arayıcılara ve her şeyden önce kültüre düşkün emekçi yığınlarına da yararlı olacaktır.

7 Bölümlerin çoğu Yeni Üniversite'de verilen dersleri tekrarladığı için, sözlü öğretimde olağan ve kaçınılmaz tekrarlamalarla burada da karşılacaktır.

1

BAŞLANGIÇLAR

İyonyada İlk Materyalist Fikirlerin Ortaya Çıkışı

Materyalist felsefe, yalnız eski Yunan'da değil ilk çağın köleliğe dayanan toplumunun sinesinde Çin'de, Hint'te vb. de doğdu.

Materyalist düşüncenin oluşması, her şeyden önce, esas olarak dinî nitelikteki görüşlerinin idealizmin kaynaklarından biri haline gelmesi gerekecek olan, büyük toprak aristokrasisine karşı savaşan demokratik toplum katının gelişmesine bağlanır.

Genel kural olarak, seyrek istisnaları saymazsak, materyalizm, tarihin bütün dönemlerinde, ileri toplum katlarının, gelişen pratiğe ve gelişen tekniğe bağlı toplum katlarının felsefesidir; idealizm ise, hemen her zaman, tutucu ve gerici kuvvetlerin görüş ve anlayışını temsil eder. Felsefe, gerçek hayattan ayrılmış değildir.

> "Filozoflar, diyor Engels, hiçbir zaman, sanıldıkları gibi salt (pure) fikir gücüyle ileriye doğru itilmiş değillerdir. Tersine.

Gerçekte onları ileri iten herşeyden çok, bilimin, doğanın ve sanayinin heybetli ve gittikçe hızlanan ilerlemesi olmuştu[9]."

Örneğin Eski Yunanda demokratik grubun temsilcileri, zanaatlarla, iç ve dış ticaretle, ilk bilimsel araştırmalarla uğraşan yeni toplum katlarında toplanıyorlardı. Onların, üretimin gelişmesinde ve bilgilerin araştırılmasında çıkarları vardı. Bunun içindir ki, bunların, gelenekçi, dinî ve mistik fikirlere düşman olarak çıkmaları, şaşılacak bir şey değildir.

İdealizm, tersine, köle sahibi sınıfların sinesinde, aristokratlar grubunun felsefesi oldu, bu çevrelerde eski Yunan mitolojisinden fazlası aranmıyordu, bu fani dünyamıza herşey tanrılardan geliyordu. Zeus bulutları topluyor ve yıldırımlar yağdırıyordu, Poseidon denizlerin efendisiydi, Demeter toprağın verimliğini düzenliyordu. İnsanın yaşantısı, başından sonuna kadar doğa - üstü varlıkların eylemine bağlı idi. İnsan, kendisini, herzaman ve heryerde tanrılarla çevrili sanıyor, heryerde ve herzaman onların egemenliği altında hissediyordu. Ölümsüzlerin iyilik ve inayetlerini kendisi için sağlamak, onların kötülüklerini dua vb. ile savuşturmak, işte insanın bütün çabaları bu amaca yöneliyordu[10]. Bütün evrensel oluş devrimlerinin ilk devindiricisi, hep, bir tanrı olmuştur; "evren korkusu" (terreur cosmologique) buradan gelmektedir. Bundan kurtulmaya kalkışmak "hybris" içine, ölçüsüzlük içine düşmek olur[11].

Materyalistler olayları başka biçimde doğal ve duyu organlarımızca duyulan olgulardan hareket ederek açıklamaya çalıştılar. Böylece, Eski Hint materyalistlerinden bazıları, var olan herşeyin, eter (esir) içinde bulunan ateş, su, hava, ve toprağın çok küçük heterojen parçacıklarından oluşmuş olduklarını kabul ettiler; bilinen bütün tözlerin (cevher) ve cisimlerin kendilerinden geldiği başlangıç tözlerinin, en ilk maddelerin varlığını kabul ediyorlardı.

---

9 Karl Marks ve F. Engels: Etudes philosophiques, Editions sociales, Paris, 1961, sayfa 27-28.

10 Théodore Gomperz: Les penseurs de la Gréce, E. Payot Paris, 1928, S. 54.

11 Charles Mugler: Homeros'da, Yunan biliminin kökenleri. İnsan ve fizik evren, Klincksieck, Paris, 1963.

Eski Çin'in düşünürleri de aynı şekilde, "primitif elemanları" (ilkel öğeleri) ileri sürdüler; bunlar arasında su, ateş ve topraktan başka maden ve tahtayı da sayıyorlardı; tuzlu, acı, tatlı vb. tadların izlenimlerini bu kaynaklarla izah ediyorlardı. Karanlıklar ahengi kitabı'nda "bilinç, şeylerden doğar ve şeyler içinde ölür" denilmektedir. Çin materyalistleri de doğada birbirine karşıt, pozitif ve negatif ilkel parçacıkların var olduğu fikrini savunuyorlardı[12].

Bu gelişmemiş çocuksu materyalizm, M.Ö. VI. yüzyılda Küçük Asya'daki Yunan sömürgelerinde kurulmuş olan felsefe ile büyük bir gelişme gösterdi. M.Ö. VIII inci yüzyıldan, VI ıncı yüzyıla kadar Yunan toplumunun ilerlemesi, İyonya'da, Küçük Asya kıyılarında, Batı halkları ile Doğu halkları arasındaki ticaretin geçtiği yerlerde doruğuna varmıştı. Yunan materyalizminin o zamanki merkezleri Milet ve Efes gibi İyon şehirleriydi; bu zengin ve işlenmiş şehirlerin ticarette görgülü bilgili olan halkları alış-verişlerle ve politik ittifaklarla uzak yolculuklar yapmaya, yabancıların ahlâk ve töreleri ile ve yabancıların fikirleriyle temas etmeğe sevkediliyorlardı.

Mısır, Fenike, Bâbil, İran ve bunlar üzerinden geçerek Hint ile olan ilişkilerin çok sık olduğu Yunan dünyasının bu doğu kesimindedir ki bilimsel düşünceler doğdu[13]. "Küçük Asya'nın batı kıyıları Yunan uygarlığının beşiği idi[14]." Burada cesur ve bağımsız kişiler doğa üstülüğün bulutlarını dağıtma, evrenin incelenmesini dinî fikirlerin mitolojik keşmekeşinden kurtarma işine, yalnızca duyularımızı kullanarak elde edilen ilkelere dayanan bir dünya bilimine bağlı bütün eğilimlere düşman bir gözlem alanına nüfüz etme işine giriştiler; onların düşünceleri teoloji ile savaş haline geldi[15].

Bu bölgenin filozofları, Doğu'nun edinilmiş felsefî ve bilimsel bilgilerini verimli kıldılar, materyalizmin tarihteki bu ilk biçimini ileri sürdüler. Engels bu ilk biçim hakkında şunları söylemişti:

---

12 T.I. Oizerman: Zur Geschichte der vormakscheb Philosophie, Deutsher Verlag der Wisseenschaften, Berlin, 1960 sa. 14.
13 F.A. Lange: Materyalizm tarihi, Libairie Scheicher, Paris, 1910, cilt I sa. 4, 5, 7.
14 Théodore Gomperz: Adı geçen eser sa. 37.
15. Léopald Mabilleau: Atom felsefesi tarihi, Editions Alcan, Paris 1895. sa. 55.

"Daha o zamandan, doğal, kendiliğinden olma materyalizmin iyice gelişmiş olduğunu görüyoruz ki bu materyalizm, gelişimin ilk aşamasında, çok tabiî olarak, doğa olaylarının sonsuz çeşitliliği içindeki birliği çok doğal ve kendiliğinden olan bir şey sayar ve onu kesin olarak fizik nitelikteki herhangi bir şeyde, Thalés'in suda arayışı gibi, özel bir cisimde arar."[16]

Bu materyalizmin çocuksu ve ilkel niteliği, bilimin henüz doğmak üzere bulunduğu olgusu (vakıası) ile izah edilir. O zamanlarda felsefe, henüz, ötekilerinden ayrı ve özerk (muhtar-autonom) birbilgi dalı değildi; zaten, felsefeye bağlı olmayan ve birbirlerinden ayrı özel bilimler de yoktu. Hem felsefî görüşleri hem de bilimsel bilgileri içine alan, tek ve farklılaşmamış bir bilgi tanınıyordu.

İlkçağ filozoflarının çoğu aynı zamanda bilgindiler. Felsefî düşünce, insanlık tarihinde, bilgilerin artık yığılıp çoğaldığı ve bu bilgilerin geleneksel inançlarla çatışma haline geldiği zaman kesinlikle görünmeğe başlıyordu. Birdenbire, bilgi, inancın (la foi) karşısına çakıyor[17]. Tekrar edelim ki, bu bilgi pratiğe bağlı bir bilgidir.

"İnsan, pratik faaliyetinde, diyor Lenin, önünde nesnel (objectif) bir dünya bulur; kendisi bu dünyaya tabidir ve onun faaliyetini (activité) bu dünya tayin eder[18]."

Üretici faaliyet, insanı, efsanelerden uzaklaştırır ve dünyanın doğal bir betimlemesine götürür; bu betimleme, kendiliğinden olma bir materyalizme bağlıdır.

Genel olarak Yunan felsefesinin kurucusu gibi kabul edilen Thales (yaklaşık olarak M.Ö. 625-547) aynı zananda hem bir tüccar hem de bir bilim adamı idi. Matematiğin, astronominin, meteorolojinin, ve fiziğin gelişmesi için çok şeyler yaptı. İlkçağ Yunanistanı'nın "yedi bilge"leri arasında sayılma onuruna sahip olmasında yadırganıcak hiçbirşey yoktur. Mısır'da kullanılan yüzey ölçümü usullerini inceledikten

---

16 F. Engels: Doğanın diyalektiği, sa. 187.
17 Bk. Felsefe tarihi (Rusça) cilt I, sa. 30.
18 Lenin: Cahires philosophiques (Felsefe defterleri) sa. 155.

sonra, yer ölçümü düzeyini aşan somut teknik verilerden soyutluğa ve genelliğe varmak üzere gerçek elamanter bir geometri kurdu. Aynı zamanda, Babilliler'in bilgilerine dayanarak astronominin temellerini ortaya attı, ve güneşin 28 Mayıs 585'deki tam tutulmasını önceden bildirerek kendisine büyük bir ün sağladı. Nesnelerin yüksekliklerinin, gölgelerinin boylarına göre ölçülmesi, ya da mıknatısın çekim özelliklerinden yararlanılması vb. gibi pratik yöntemler üzerindeki etki yapan gözlemlerini çoğalttı.

Anaksimandros (yaklaşık olarak M.Ö. 610-546) dünyanın yuvarlaklığı görüşüne hafifçe dokundu; yer çekimini ve yer yuvarlağının kendi ekseni etrafında döndüğünü sezdi. Gök küresinin bütün noktalarından aynı uzaklıkta olduğuna göre, dünya, boşluk içinde hiçbir yere dayanmaksızın asılı durmaktadır diye düşündü ki bu matematik - mekanik açıklama, soyut düşünmede çok büyük bir gelişmeyi gösteriyordu[19]. Anaksımandros'a göre görülebilen gökcisimleri, göğün dev çarkları içinde bulunan ateşin belirtileriydiler. Bu çarkların boşluklarından, aralıklarından ve ateş kendini gösteriyordu. Dünya makinaya benzetilerek kavranıyordu ve bu görüş bundan böyle uzun zaman fizik betimlemelerinin temeli olacaktı.

Anaksimandros, bildiğimiz kadarıyla, dünyaların çokluğunu sanmakta ve canlı varlıkların gelişimini bilimsel olarak açıklamaya çalışmakta da ilktir. Hayvanların güneş ışınlarının etkisi altında ıslak yerlerde hayat bulmaya başladıklarını; bunlar arasında ilk hayvanların suda göründüğünü ve üzerlerinin pullarla kaplı olduğunu; sonra, bunlardan bazısının toprağa geldiklerini, yaşama biçimlerini ve dış görünüşlerini değiştirdiklerini; insanların balıktan geldiğini savunuyordu. İlkçağ yazarları anaksimandros'un pratiğe de dikkatle eğildiğini anlatıyorlar: Yunanistan'da güneş saatının kadranlarının ve güneş saati milinin[20] kullanılmasını sağladı, bir gök küresi yaptı ve bir levha üzerinde Yunanistan'ın ilk coğrafi haritasını hazırladı.

---

19 Abel Rey: Yunan biliminin gençliği, İnsanlığın evrimi paris, 1933 sa. 70.

20 Güneş saati mili, Babillilerden öğrenilen 'gnomon' yatay bir düzey üzerine dikilen bir çubuktan ibarttir, herhangi bir günde ve herhangi bir mevsimde, gölgesinin uzunluğu ve doğrultusu ile herhangi bir yerde tam doğru güneyi göstermeye yarar, dört yönü ve iki gün durumunu tayin eder.

Anaksimenes (yaklaşık olarak M.Ö. 585-525) inde geniş bilimsel bilgileri vardı: ayın, ışığını güneşten aldığını biliyordu ve gökkuşağını güneş ışınları ile açıklıyordu. Gezegenler ile yıldızlar arasındaki ilk ayırımı o yaptı.

Başka bir Yunan filozofu, Pitagoras, matematikçi olarak da ünlüdür.

Bu, bilim ile felsefe arasında ayırım yapılmaması, elbette ki, her çeşit bilginin felsefeye mal edildiği anlamına gelmez. İlkçağ Yunanlıları toprağı işlemeyi, madenleri eritmeyi ve işlemeyi, binalar ve gemiler yapmayı biliyorlardı. Felsefe çerçevesi içine, ancak, daha genel bir nitelikteki kendi bütünü içinde dünyaya, dünyanın bilinmesine, toplума ve törelere ilişkin görüşleri sokuyorlardı.

Buradan çıkarılması gereken sonuç, Anaksimondros gibi, bu zamanın düşünürlerinin teorilerini pratikten çıkardıktan sonra karşılık olarak teorilerini pratiğe uyguladıklarıdır. Bilgelik (sophia) pratiğin bilinmesini ve üstat tarafından özümlenmesini (assimilation) kapsıyordu.

Eski Yunan filozofları bilimin mahiyeti üzerine olan görüşleriyle, dönem ve sosyal durum ayrılıkları ile de olsa, diyalektik materyalizmin müritlerinin (adeptes) ilk habercileridirler.

Miletliler'in Teorileri

Yunan materyalizminin büyük değeri, dünyanın kuruluşu üstüne mitolojiye değgin fikirlerin ve dinî mahiyetteki evrenin yaratılış bilgilerinin (cosmogoni) yerine doğanın sonsuzluğu ve yokolmazlığı doktrinini ve bütün doğa olaylarının başlangıç ve gelişme teorisini ortaya koymuş olmasındadır.

Materyalizmin en eski temsilcileri, varlığın kökünde tanrısal bir eylem değil tek maddî bir ilke, bir "ilk madde" bulunduğunu zaten ifade etmişlerdi. Demek ki onlar, dünyanın maddî niteliğini ve çeşitli olayların hareket (devinme) halindeki maddenin çeşitli biçimlerini temsil ettiklerini ileri sürüyorlar. Fizik, masalın yerini alıyor. Dünyaların meydana gelişi ve gelişim seyirleri doğal süreçlerle belirlenmiş-

tir. Hattâ, yıldızlar da, Platon, Aristoteles ve stoacıların kendilerini her zaman yerleştirecekleri yerden, tanrıların katından madde sırasına gelirler.

Milet'li Thales temel unsurun su olduğunu ilân ediyordu. Aristo'ya göre, o bu görüşünü gözlem üstüne kuruyordu: her varlık, yani her bitki yaş tözlerle (cevherlerle) beslenir, herşeyin ya tohumu ya da filizi yaştır ya da neme ihtiyacı vardır. Nihayet, su donup katılaşarak ya da buharlaşarak her şeyi üretir; toprak bile suyun ya yatağı ya da deposudur.

Şunu eklemek gerekir ki, Thales, maddeyi (**hylé**) ancak onun içinde var olan ve onu canlandıran bir kuvvetle (**zoé**) birlikte tasarlıyordu. Su, hayatı ve onun bütün belirtilerini bizzat kendi özünde ihtiva eder. Bunun içindir ki ilkmateryalistlerin felsefesine **hylozoisme** denilir. Bu felsefede devindiren (muharrik) devinenden (müteharrik) ayrılmamıştır, devindiren, hareket veren, doğanın dışında değildir.

Thales'de herşeyin "tanrıyla dolu" olduğunun belirtilmesi yalnızca, maddeye gene kendisi tarafından can verildiğinin saptanması anlamına gelir.

Her hareketin nedenini bazı doğaüstü dış etkenlerde değil doğrudan doğruya maddenin içinde arayan bu felsefenin çok büyük tarihsel önemi oldu. Herzen, Doğanın incelenmesi üzerine mektuplarının (**Les letters sur l'étude de la nature**) üçüncüsünde doğru olarak şu gözlemde bulunuyor.

> "Thales'in doğaya başvurduğu andan itibaren Olympos'un kaderi çizildi; Thales, doğada gerçeği arayarak ve puta tapıcı tanımlamaları hesaba katmaksızın kendi anlayışını açıkladı. İyonyalılar'ın içinde yaşadıkları atmosfer Eleusis'in esrarlarının ölümünü filiz halinde içinde taşıyordu. İyonyalılar'ı, şeylerin temel unsuru olarak amprik bir eleman seçmeleriyle ortaya çıkan, düşün alanındaki yetersiz kavrayışları yüzünden kınayacak bir kimse haklı olurdu; ama öte yandan Yunanlıların, ilkelerini doğanın dışında değil içinde aramaya, sonsuzu, sonu olanda, düşünceyi varlıkta, ölümsüzü ölümlüde aramaya sevke-

den salt gerçekçi olan dirayeti en doğru biçmide değerlendirmek de önemlidir. Onlar, bilimsel bir alana el atmışlardı[21]."

Devinme halindeki sonsuz bir madde kabul edilen suyun, temel unsur olarak anlaşılması, herşeyin sudan çıktığı ve suya geri döndüğü fikri, maddenin bir durumdan ötekine geçişi üstüne materyalist teorinin parlak bir taslağını teşkil ediyordu. Bilimsel ve rasyonalist yol açılıyordu.

L. Mabilleau bunları geçen yüzyılda çok iyi anlatıyordu:

"İngiliz kimyacısı Prout, basit olarak bilinen cisimlerin, her ne kadar bir an için indirgenemez gibi görünseler de, birbirlerinden bağımsız olamıyacaklarını bulunca, bu cisimler içinde en hafif ve en basit olanını, hidrojen'i seçti ve bunun ötekilerin ilkmaddesi olduğunu, ötekilerin bunun elemanlarının gittikçe artan bir yoğunlaşması ile birbiri arkasından sırayla meydana geldiklerini tasarladı. Bu, Thalés'in yapmış olduğuna benzer bir şey değil miydi? Evrensel bileştirici (terkip edici) rol ile yükümlü elemanın, Yunan fizikçisi tarafından yanlış seçilmiş olması ve bu yanlış seçmin, bugün çocukça bulmağa kendimizde hak gördüğümüz nedenlerle yapılmış olması o kadar önemli değildir; ilke konmuştur ve devam edecektir[22]."

Benzerliklere elbette aşırı bir önem verilmemelidir. İlkçağ Yunan bilginlerinin hava, su, toprak vb. arasındaki kimyasal ayrılıklar üstüne hiçbir fikirleri yoktu. Bu elemanların fizik özelliklerini de hemen hemen hiç bilmiyorlardı. Bunun içindir ki örneğin ateşin topraktan, havanın ateşten, suyun havadan doğduğunu ifade ederek, çok kez, doğa olaylarının dıştaki ve görünen benzerlikleri ve ayrılıkları üzerinde duruyorlardı. Bu tanımlamalar ne kadar safça olurlarsa olsunlar, fizik ve kimyanının sonraki buluşlarına ne kadar aykırı bulunurlarsa bulunsunlar, bu durum, onların dünyanın maddî birliği (unité) konusunda derin

---

21 A. I. Herzen: Seçilmiş felsefe metinleri. Yabancı dilde yayınlar, Moskova, 1950, sa. 169.
22 Léopold Mabilleau, adı geçen eser, sa. 64.

bir önsezi taşımalarını önlemez, ve bu önsezi İlkçağ materyalizminin başlıca kazancını teşkil eder.

Thalés'in vatandaşı, ve öğrencisi Anksimenes temel unsur olmak rolünü havaya verir. Seyrekleşmiş hava, ateşi, yoğunlaşmış hava rüzgârı, bulutları, suyu, toprağı ve sonunda taşı yaratır. Böylece nicelikte bir değişme nitelikte bir değişmeyi anlaşılır kılmakta, izah etmektedir. Felsefe tarihçileri, Anaksimenesin, değişkenliği, devingenliği, biçim değiştirebilirliği ve varlığının evrenselliği ile; yağmuru, onun sonucu olarak balçığı ve ateşi meydana getirir görünüşü ile "hava"yı genel temel unsur olarak kabul etmekle, mantıklı olmak bakımından, Thalés'i nasıl aştığını göstermek için kendilerini sıkıntıya sokmadılar.

Tanrılar havayı yapmadılar, ama hava tanrıları yaptı. Nasıl ki, ruhumuz (canımız) havadan yapılmış olduğu için bizi bir tüm olarak, bağlı bir bütün halinde tutar; nasıl ki soluk (souffle) ve hava da bütün dünyayı kucaklar.

Milet'deki materyalizmin üçüncü temsilcisi Anksimandros,[23] dünyanın nitelik bakımından bütün çeşitliliğini doğrudan doğruya algılanabilir (idrak edilebilir) bir töze vardırmaktan vazgeçti ve tek ve ölümsüz temel unsurun, zaman ve mekan (étendue) ve nitelik bakımından sınırsız, başka bir deyimle sonsuz ve belirsiz (indéterminée) olan **apeiron** olduğunu ileri sürdü.

Yalnız bu sonsuz madde, hiç yok olmadan, sonsuza kadar yaratıcı olabilir; o, Thalées'in suyu, Anksimenes'in havası gibi kendiliğinden devinir, ve her şeye kendi bağrında can verir. Apeiron bütün zıtları bir kudret halinde içinde saklar[24]; kendi öz enerjisi gereğincedir ki bütün varlıkları kendinden çıkarttırır. Bundan böyle madde kavramı somut ve duyusal anlamlardan kurtulmuştur.

---

23 Kronoloji bakımından Anaksimandros, büyük Miletlilerin ikincisidir; ama teorinin gelişmesi konusunda kendisinin küçüğü olan Anksimenes'den daha ileriye gidecektir.

24 Bu zıtlar mücadele halindirler, şeyler 'haksız olarak' birbirlerinin alanına adım atarlar. Onların özel varlığı bir çeşit zorbalıkla ele geçirme, kapmadır, veyok edilebilirler de. Bu başkasının alanını ele geçirmeleri kabul etmek, ve örneğin, maddenin genel dolaşımında kendisinin de dayanaksız bir varlığı olan suya baş rolü vermek mümkün değildir.

Bu düşünürler, dünyayı, mitolojiye aykırı biçimde, sonsuz ve aralıksız olarak sürüp giden bir değişme ve gelişme içinde görüyorlardı. Örneğin, Anaksimenes, "güneş, ay ve bütün gök cisimleri"nin, ilk başta topraktan yapıldıklarını öğretiyordu; "topraktan, seyrekleşerek ateş olan nem yükseliyordu, ve bu yükselen ateşten yıldızlar oluşmuşlardı. Deney yolu ile ispattan yoksun olan bu görüşün çocuksuluğuna karşın bu, dünyayı maddesel birliği ve gelişmesi içinde ilk kavrama girişimi çok büyük bir önem taşır.

Milet'lilerin materyalizmi, tanrı tanımazlığa (atéisme) açıkça eğilim gösterir. İlkçağ geleneği Thalés'i bir tanrıtanamaz olarak kabul etmeye kadar varır; çünkü, Thales tanrıları kabul etmekle birlikte onları, bütün canlı varlıklar için olduğu anlamda, bozulabilir sayıyor, ve onların, bütün bu varlıklar gibi, sudan gelme balçıktan yaratıldıklarını kabul ediyordu. Anaksimandros'a göre, sonsuz evrenin sayısız dünyalarının, ne oluşundan, ne gelişmesinde, ne de yok olmasında tanrıların hiçbir payı yoktu. Anaksimenes tanrıların da ilk temel unsurdan, havadan meydana geldiklerini öğretiyordu; onun ardıllarından biri, Anaksagoras ve Leukippos'un ötesindeki öğrencisi olan Apollonyalı-Illiryalı Diogenes bu öğretiyi tekrarlıyacaktır. Dünyanın bütün dönüşümlerini tanrıların işe karışmasıyla değil, maddenin ölümsüz ve tanrısız hareketiyle açıklar. O zamana kadar masalın, **mit**'in yeterli olduğu yerde bu herşeyi **kavramak** iradesi "çok devrimci" bir şey, "müthiş bir olay" idi[25].

İyon materyalistleri olayların çeşitliliğini ve sonsuz akıcılığını öğrettiler. Anaksimandros'un, henüz gelişmemiş bir biçimde de olsa, tek maddî temel unsurun bağrında, çeşitli olayların meydana çıkışının sebebi olan zıtlıkların varlığı sorununu ortaya koyduğunu daha önce de göstermiştik. O, **apeiron**'dan içinde saklı bulundurduğu zıtların: sıcak ve soğuğun, kuru ve yaşın açığa çıktıklarını ve böylece bütün şeylerin meydana geldiğini söylüyordu. Bu anlatım bir ile çoğul'un diyalektiğinin bir sanısını içinde saklar.

---

25 Abel Rey: Yunanda bilimsel düşüncenin olgunluğu, İnsanlığın evrimi, Paris 1939, sa. 13 ve 26.

Anaksimandros'un 'kendiliğinden' diyalektiği, onun, **apeiron**'dan üreyen sayısız dünyanın kuruluşları ve yokoluşları üstüne materyalist teorisinde kendini gösterir. Théophraste, bu öğretinin değerli tanıklığını yapmıştır:

> "... Anaksimandros, Thalés'in arkadaşı, Sınırsızlıkta, genel oluşların ve genel yokoluşların bütün nedeni yatmaktadır, diyor Anaksimandros'dan başlayaraktır ki, gökler ve genel olarak sayıları sonsuz olan duygular kuruldu diyor. Bu dünyaların yıkılışları ve ondan çok önce yaradılışları, sonu olmayan bir zamandan beri onların her zaman aynı olan dönüşleri sonucunu verdi[26]."

Bu dünyaların hepsinin benzer bir kuruluşu, benzer bir yapısı ve benzer bir kaderleri vardır. Eğer nedenler aynı ise onlarla bağıntılı sonuçların da değişmez olduğu gerekircilik (determinizm) temeli üzerine kurulan büyük bilimsel yapıların önsezisini görürüz[27]

Saf, Çocuksu Materyalizm ve Herakleitosun Diyalektiği

Yunanistan'daki ilkel materyalizmin en ulu temsilcisi Efesli Herakleitos'dur. (Yaklaşık olarak M.Ö. 530-470)

"Obscur" (karanlık, muğlâk, anlaşılmaz) takma adı, yalnız seçkinler için yazan ve sıradan kişileri küçümseyen bu filozofun üstünde kaldı: "En iyisi olduğu takdirde bir tek adam benim için ötekilerin onbinine değer". Bir de "Kalabalık kötüdür, azlık iyidir[28]."

Bununla birlikte, daha o zaman Diogenes Laertios'un açıkladığına göre, Herakleitos'un çabucak yayılan **Doğa Üstüne** (De la nature) adlı kitabı ancak kopkoyu karanlıklar sunuyorsa da, onun içine bir bilgi (vukuf) ile giren kimse için güneş ışığından daha aydınlıktır. Bu kitap-

---

26 Pseudo-Plutarque, Strom. 2.
27 Bk. Abel Rey: adı geçen eser sa. 71.
28 Herakleitos gerek doğuşu gerekse inançları bakımından bir aristokrattı. Ama onun öğretisinin nesnel eğilimi toplumun ilerici glişmesinin ihtiyaçlarına cevap verdi.

tan 130 parça (fragement) bir şey kalmıştır, bize.

Herakleitos'a göre, ilkel eleman (öge) - sudan ya da havadan çok daha fazla devamlı bir devinme halinde olan - ateştir. Ateşin biçim değiştirmeleri olayların bütün çevriminden (cycle) sorumludur.

> "Herşey ateşe dönüşür ve ateş her şeye değişir, tıpkı mallar altınla, altın da mallarla değiştirildiği gibi[29]."

Doğanın toprak-su-hava-ateş doğrultusunda başkalaşmaları (metamorfozları-istihaleleri) Herakleitos tarafından "yükselen yol" diye adlandırılır, (asıl ateşin durduğu yerin, göğün yüksekliklerinde olmasından ötürü) ve öteki doğrultudaki başkalaşmalar "inen yolu" temsil ederler. Eğer, özünden devingen olan ateş herşeyin ilki ise, eğer "şimşek (ışık) evreni idare ediyorsa" bundan her şeyin devindiği sonucu çıkar.

Lenin, Felsefe defterlerin'de **(Cahiers philosoliques),** Herakleitos, herşeyin aktığını, herşeyin değiştiğini ve hiçbir şeyin hareketsiz olmadığını öğretmiş olduğu için diyalektiğin kurucularından biridir, diyor: *"Aynı ırmağa iki defa girmek mümkün değildir"*. Ya da *"Aynı ırmağa girenler her zaman başka sular bulurlar"*. Her ne kadar bu hareketler çok kez bizim idrakimizden (algımızdan-perception) kaçarsa da, her şey her zaman hareket halindedir.

> "Maddenin başı ve sonu yoktur (éternelle) ve madde ritmik olarak meydana gelen devinmenin ayrılmaz bir parçasıdır: Bütün varlıkar için aynı olan dünyanın bu düzeni ne tanrıların ne de insanların hiçbiri tarafından yaratılmadı. Fakat bu düzen başı ve sonu olmayan bu ateş yandıkça her zaman var olmuştur, şimdi de vardır ve var olacaktır."

Bütün saflığına karşın dahice olan bu ifadeyi alarak Lenin, "Diyalektik materyalizm ilkelerinin çok iyi bir anlatımı" diye işaret ediyor.

Herakleitos, doğa olaylarının kendi karşıtlarına geçtikleri fikri üzerinde ısrar eder. Bizde canlı olanla ölü olanın, uyanık olanla uyuyanın,

---

29 Yeni felsefe ile ticaret ekonomisi arasındaki ifade alanına kadar etki yapan bağlantıyı göstermek fazla.

genç olanla yaşlı olanın tek ve aynı şey olduğunu, birinin değişip öteki olduğunu söyler. "Ayrılıp uzaklaşanlar tekrar birleşirler, ve en güzel ahenk birbirinden başka elemanlardan doğar, ve herşey mücadele gereğince meydana gelir." Sık sık başka güzel bir hikmet daha nakledilir. "Savaş, herşeyin anası, her şeyin hükümdarıdır".

Herakleitos, Homeros'un "Tanrılarla insanlar arasındaki anlaşmazlık bitsin!" diyen sözlerini eleştirir. Homeros, dileğinin evrenin mahvolmasına kadar vardığını görmüyor, dileği yerine getirilseydi herşey yok olacaktı, der. Aynı tutumla, şeylerin (eşyanın) karşılıklı çarpışması "adaletsizlikler"in damgasını taşır, bu adaletsizliklerden şeyler sorumludur, demiş olduğu için Anaksimandros'u da kınar: Herakleitos, çarpışmanın adaletsizliklere sebep olmak değil adaletin ta kendisi olduğunu açıklar ve bunun evrenin kanunu olduğunu anlıyalım, der.

Herakleitos'ta, bir'in, biri ötekini dışlayan (excluant) ama çözülmemecesine birbiri ile birleşmiş zıtlar halinde ikilenmesinin dikkate değer bir önsezisi görülür; Herakleitos, zıtların çatışmasını ve birliğini ortaya koydu. "Hem aynı ırmağa giriyoruz hem aynı ırmağa girmiyoruz; ırmağa giren hem biziz hem biz değiliz."

İnsanlar şeyleri birbirinden soyut olarak ayırmaya çalışmışlardır: birliğin birbirine karşıt yönelimleri (determinationları) biraraya topladığını anlamıyorlar. Bir cismin birbirine zıt iki yöne ayrılırken kendi kendisi ile nasıl mutabakat (anlaşma) halinde olabildiğini; zıt gerilimlerin armonisini (uyumunu, ahengini) yayın ya da rubabınki gibi bir armoniyi, anlamıyorlar.

Philon[30], Herakleitos'u anarak "iki zıttan yapılmış olan şey bir'dir, eğer bir bölünürse zıtlar meydana çıkar." diyor. Herakleitos, bu diyalektik görüşe yabancı olanlarla alay ederek onları kırkambarlıkla (polymathie) yani tatminkâr bir sistem şeklinde düzenlenmemiş boş malûmata (érudition) ve bir yığın birbirini tutmaz bilgilere sahip olmakla suçluyor. Bu çeşitli bilgiler insanı zeki yapmaz diye ekliyor. Bu, dinî efsanelerin ihtiyar şairi Hesiode için de, Efesli Herakleitosun yalancılar şâhı diye adlandıracak kadar hor gördüğü mistik Phytagore için de doğrudur.

---

30 Philon: Musevi asılı yunan filozofu, İskenderiyede M.Ö. 20 inci yüzyıla doğru doğmuş.

Karşılıklı şartlandırma ve zıtların birliği kanunu evrenin tümünü kucaklar. Dünya, doğa üstü varlıkların keyfî müdahaleleri ile izah edilmez, dünyayı idare eden en üstün (souveraine) **kanunla** izah edilir, insanlığın entelektüel (müdrike) anlık bakımından gelişmesinde baş fikir: "Güneş kendi ölçülerinin dışına çıkmıyacaktır, yoksa Eriniler,[31] kanun hizmetçileri onu pek kolay bulabilirler."

Bu bilimsel kanun kavramı belki de fizyologların[32] düşün çabalarının en büyük sonucunun belirtisidir. Kısa zaman sonra, Yunan'da, bizim şimdiki bilimlerimizin kökenini oluşturan, matematik, astronomi, fizik, tıp gelişeceklerdir. Ama bütün bunlar, ancak, "İyonya okulu filozoflarının büyük yapıtının", onların lâikleştirilmiş, rasyonelleştirilmiş ve özgür düşününün "dünyayı anlaşılır kılma yolundaki[33]" çabasının, "ihtisaslaşma ve uygulama yolundan elde edilen sonucu" olacaktır.

Herakleitos, dinin her biçimi ile savaşır. Ona göre büyük yapıların koca duvarları ile konuşma anlamına gelen imgelere tapmak dini ile, sanki çamur içinde yürüyüp de çamurla temizlenmek isteyen bir kimsenin yaptığı gibi, bir kirin başka bir kirle örtülmesi demek olan günahların kurbanlarla ödenmesine dayanan dinle, bir takım esrarlı törenlerle ibadet edilen Dyonisos dini ile, mücadele eder.

İnsanın ruhu da bir maddedir ve ateşin geçiş durumlarından birine tekabül eder. Toprağı temsil eden bedenle hem çatışma hem de birlik halindedir. Thales, Anaksimondros veAnksimenes'den başka kendisinden önce gelen düşünürler, Herakleitos'da bir güvensizlik ve küçümseme uyandırırlar; o, boş-inançları sürdüren şairlere karşı da derin bir öfke duyar.

Engels'in bu Efesli düşünürün diyalektiği hakkındaki yargısını biliyoruz.

> "İlkel, çocuksu ama özünde doğru olan, bu, dünyayı ele alış tarzı eski Yunan filozoflarınındır, ve onu ilk defa açık olarak

---

31 Eriniler, suçlar cezalandırmakla görevli tanrıçalardır.
32 Fizyolog, Physiologues: kelimenin etimolojik anlamında, phusis: nature: doğa'dan gelme.
33 Abel Rey: adı geçen eser sa. 14-15

ifade eden Herakleitos olmuştur: herşey hem vardır hem yoktur, çünkü herşey akıcıdır, herşey aralıksız olarak durmadan değişmekte, olmakta ve yok olmaktadır[34]."

Bununla birlikte, Hegel ve Lassalle, bu Herakleitosçu diyalektiği idealist bir biçimde yorumladılar. Lassalle'e göre ateş bir varlık değildir, yalın bir süreçdir. Marx, Engels ve Lenin (Cahires philosophiques), Herakleitos'un ateşi dünyanın temel maddî unsuru olduğu halde, bu ateşi Hegel'in "oluş"u (le devenir) ile bir tutuma eğilmini protesto ettiler. Meslekten fesfese tarihçileri, Lenin gibi, bilirler ki, Herakletios'un temel unsuru cismanidir (maddesel-corporel), ve Herakleitos'un sistemi nesnel bir karakter taşır[35].

Herakleitosçuluk, maddî elemanların devamlı bir şekilde karşılıklı değişimlerin **dinamik** dünyasını vazeden, İyon düşüncesinin bir çeşit taçlandırılmasıdır. Sonra gelen filozofların büyük bir kısmı, evren yapısının durağan (sabit) ve bozulmaz kabul edilen elemanlarının **statik** doğal düzenini daha çok belirtmeye yöneleceklerdir. Aristo'nun kutsal saydığı bu statik düzen her çeşit ilerlemeyi, özellikle toplumsal ilerlemeyi, sınırlandırmak için kullanılacaktır[36].

Herakleitos, teorisini, **Pitagorculara** ve güney İtalya'da düşüncelerini yayan, gerici bir toprak aristokrasisine bağlı, görüşleri ilkel idealizmin bir biçimini temsil eden Elea okulundan filozoflara (**éléates**) karşı mücadele ederek geliştirmiştir.

Phytagore (yaklaşık olarak M.Ö. 580-500), olgunluk çağında, Sisam'dan Büyük-Yunan'da (Güney İtalya) Metapontion'a göçtü, o zaman aristokrasisinin çetin iktidarına boyun eğmiş Crotone şehrine yerleşti ve orada halk kesimine karşı toplumsal savaşa aktif olarak

---

34 F. Engels: Anti-DUhring, Editions sociales, Paris, 19590, sa. 52.

35 Spritualist Charles Wemer gibi (Yunan felsefesi sa. 21) başkaları da Herakleitos'un ateşinin Tanrısal Zekâ olduğunu iddia ederler hep. Theodore Gomperz'in ise, Herakleitos'u Prudhon'a, en üstün uzlaştırmacıya, anti-diyalektikçiye yaklaştırmak gibi garip bir fikri vardır, şüphesiz, Yunan filozofunun "görünür çatışma altındaki derin bir iç ahengi tanımayı" bize öğreteceği bahanesi ile, ama Herakleitos için de çatışma hiç de görünüş değildir.

36 J. D.Bernal: Tarihte bilim, Watts, Londra, 1957, sa. 121, 122.

katıldı. Phytagore, İyon düşünürlerinin felsefesini reddeder ve doğa olaylarının temeli olarak, herhangi bir ilk temel unsuru değil, sayıları, kabul eder. Sayı eşyanın bizzat özünü ifade eder, bütün varlığın ilkeleridir (arkhé). Nesnelerin özü, gerçeği, varlığın anamaddesi sayıdır. Nasıl ki üçgen üçlükten (üçlü topluluktan - teslisten), kare dörtlükten çıkmaktadır; şeyler (eşya) sayıların en yüksek realitesine katıldıkları ölçüde vardırlar. Sosyal düzenin modeli olan, evren düzenini, kuran da onlardır.

Lenin, bu görüşte, dinî muhayyilenin, sayıları tanrısallaştıran mistiğ'in (gizemcilik biliminin), olayların nicel görünüşlerinin önemini kavrayan "bilimsel düşüncenin embriyonları"[37] ile bağdaştığını ortaya koydu; Pitagorcuların geometrideki,[38] müzikteki, mimarlıktaki vb.ndeki değerlerini biliyoruz. Onlar da dünyanın zıtlardan (sınırlı - sınırsız, tek - çift, birlik - çokluk, sağ - sol vb.) meydana gelmiş olduğunu kabul ediyorlardı. Ama bu zıtlıklar, Herakleitos'unkilerden farklı olarak birinden ötekine geçmiyorlardı. Nihayet, Pitagorcuların, ruhun ölümsüzlüğünü[39] ve bir bedenden diğerine göçtüğünü (metampsikoz) iddia ettiklerini biliyoruz[40]. Onlar İyon "fizyologlarına" karşı olan gerçek tanrı - bilimcilerdi.

Gene Güney İtalya'da, Ele'de, Parmenid (540'a doğru doğmuş) Zenon (500'e doğru doğmuş) ve diğer filozoflar, idealist doktrinin bağlangıcını teşkil eden görüşleri temsil ettiler ve gelişme, doğum ve ölüm konusundaki Herakleitosçu teoriyi şiddetle eleştirdiler. Bu düşünürlerin hemen hepsinin aristokratik kesimin aktif taraftarları ve destekleyicileri olmaları ve Ele'deki demokratik rejimin kuvvetle yıkılmasından yana bulunmaları çok dikkat çekici bir şeydir. Parmenid zengin

---

37 Lenin: Felsefe defterleri sa. 209.

38 İsocrat'a göre, geometri bilgilerinden bir kısmını, ondan önce Thales'de de olduğu gibi Mısırlılara borçlu idi, ama Thales'in de aracılığı ile, antik çağda, matematiği ticaretin ve işlerin pratiğinin ihtiyaçlarının daha ötesine kadar genişletmiş ilk bilgin ve matematikten gerçek bir bilim yapan adam olarak geçiyordu.

39 Özellikle Güney İtalya'da Sicilya'da yayılmış olan, ruhun bedenle olan bağlarından kurtulması ve tanrısal ve bir hayat yaşaması için temizlenmesini öğütleyen Orfe'ye değin tarikatlara uygun olarak.

40 Aynı fikir Hindistanda'da bulunur.

ve nüfuzlu bir aileden gelmeydi ve şehrin kanunlarını yapan adam diye tanınırdı.

Eleli düşünürler, (eleatlar) genel devinmeye ve genel değişime tanıklık eden duyusal algıların bizi yanılttığını ifade ediyorlardı. Gerçekte, Varlık, duyu organlarının gerçekliğine tanıklık ettiği özelliklerin hiçbirine sahip olmadığını; hareketsiz, değişmez, tam yusyuvarlak bir küre gibi kesimsiz olduğunu, ve heryanının birbirine, kendine benzediğini söylüyorlardı. Bunun içindir ki onların zamanında yaşayanlar eleatları yalnız "doğaya karşı filozoflar" (antinaturaliste) değil, "evrensel sükunun - dinginliğin - adamları" diye adlandırıyorlardı.

Oluş olanağı ve çokluk olanağı inkâr ediliyor, dış dünyanın duygusal, imajı, gerçek dışı, aklın eleştirisine dayanmak yeteneğinden yoksun kabul ediliyordu: Bu düşünceye göre yanılgının "iki yolu" duyusal dünyanın gerçekliği inancı ve Herakleitos doktriniydi.

Eleatler algıların karşısına onları çürüttüğü kabul edilen, bir takım mantıkî mülâhazalar koyuyorlardı. Bunun gibi, Zenon'a göre, uçuyor gibi görünen ok gerçekte hareketsizdir; gerçekten de her an kendi uzunluğuna eşit bir uzay parçası işgal eder, belirli bir yer tutar; oysa, nesnelerin devinmesi nesnenin kendinden daha büyük bir yer gerektirir, ama ok aynı zamanda başka başka boylarda olamaz. Ok, aynı zamanda hem bulunduğu uzayda hem de bulunmadığında, iki uzayda birden devinemez. O halde sonuç olarak, ok, yörüngesi boyunca belirli her anda hareketsiz demektir. Devinmeyi durgunluk halinin basit bir toplamı gibi telâkki eden bu sofizmden (safsatadan - bilgicilikten) ve daha başkalarından, Zenon, devinmenin imkânsız olduğu metafizik sonuca ulaşır. Var - olana devinmek için gerekli olan boş bir uzayın mevcudiyeti dönüp Var - olmıyanın varoluşuna gelecekti. Ama Herakleitos'un zıtlar ve onların birliği üstüne öğretisine hiç önem vermeksizin yalnız varolan vardır, var olmayan yoktur diyecektir.

Varolan, eleatlarca salt (mutlak) olarak kabul edilir; varlık, duyular üstü, doğaüstü ve başka uzak bir dünyaya ait bir şey gibi, duyularca algılanabilir doğaya karşıdır. Bir yandan Varlık'ın ya da özün bu muhalefeti, öte yandan duyusal algı ile kazanılmış nesnel gerçeğin muhalefeti, idealist ve metafizik felsefenin başlangıcını gösterir. Materya-

listlerin ve tanrıtanımazların amansız düşmanı Platon, "büyük Parmenides'ten ondan önce gelenlerin hiçbirine bağışlamadığı bir saygı ile bahseder. Yani Parmenides, "metafizik" tapınağının içinde değilse bile hiç olmazsa onun "girişinde" kılavuzluk etmektedir.[41] Böylece, ilkel ve çocuksu diyalektik özellikle anadan doğma materyalistler tarafından hazırlanırken, değişmezliğin metafiziği de tarihsel olarak dünyanın idealist yorumuna bağlandı.

41 Theodore Gomprez: adı geçen sayfa 208

2

DEMOKRİTOS'UN ÇİZGİSİ

Tarih Şartları

Milâttan Önce V.inci yüzyılın ortalarına doğru, memleketin bağımsızlığı ve siyasî özgürlüğü ile birlikte doğudan batıya gelen ticaret yollarının ele geçirilmesi için yapılan ve zaferle sonuçlanan Pers savaşlarından sonra, Yunanistan ekonomi ve kültür bakımından çok yüksek bir düzeye erişir. Kölecilik temeli üzerinde Devlet'in demokratik biçimi doğar. Atina'da, en az ayda üç kez toplanan halk meclisi, günlük işleri yürütmekle ve meclise sunulacak meseleleri hazırlamakla görevli beşyüzler konseyi ve halk mahkemesi (helicia) herşeye karar veriyordu.Halk mahkemelerinde görev yapan yoksul vatandaşlara ödenek veriliyordu.

Bilim yeni bir safhaya girer ve bir olgunluk kazanır. Bu parlak aşamada astronomi, fizik, matematik ve biyoloji bilgileri derinleşir. Hipokrat ve ekolü, tıbbî bilgileri düzene koyarlar ve, her ne kadar Askle-

pios'un rahipleri öyle diyorlarsa da, hastalıkların tanrı vergisi olmadığını, esrarlı hiçbir tarafı bulunmadığını, ama insanın ve reaksiyonların deneysel olarak incelenmesi söz konusu olduğunu dikkate alarak, tedavi sanatını çok ileri götürdüler.

Özgür insanlar meclisinin genel meydanlarda toplanarak bütün işleri çözümlediği sitelerde o kadar önemli olan güzel konuşma ya da hitabet sanatı teorisinin çok geliştiği görülür. Gramer oluşur. Filozofların dikkati, moral ve estetik gibi yeni meseleler üzerinde toplanır. Gelişmiş bir lojik (mantık) ihtiyacı kendini gösterir. Demokratik ruhun özgürlük ve atılganlığına, sonuçlar çıkarmak, genel konuları kesin ve açık olarak anlatmak, bir muhakeme tarzının, hareket noktasını sıkı sıkıya ve emin bir tarzda saptamak ve bunun sonuçlarını açık ve anlaşılır bir biçimde sınıflandırmak yetisi de katılır. Bu yeti vatandaşlar arasındaki tartışmalarda, Agora'da ve mahkemelerde yapılan hitabet yarışmalarıyla gelişir. Yunan mucizesi, büyük bölümüyle, demokrasinin mucizesidir.

Mimarlık, heykeltraşlık ve başka plâstik sanatlar verimli ve dört başı mamur bir hale gelir. Edebiyat, özellikle lirik şiir ve trajedi de öyle. Üç büyük trajedi şairi Eschyleus, Sophocles, Euripides, büyük komedi şairi Aristophanes, heykelcilik ustaları Phidias ve Polycletes, yüzyıllarına ün verirler. Bu çağ, sonradan Roma uygarlığına ve bütün Avrupa kültürüne temel oluşturan, Yunan düşün ve sanatının doruğuna vardığı çağdır.

Yunan uygarlığının merkezi, Atina sitesidir. Perikles yönetiminde (M.Ö. 440 - 430) Atina, ekonomik, politik ve kültürel gelişmesinin en yüksek düzeyindedir.

Bununla birlikte, Atina demokrasisinin bunalımının bazı belirtileri daha o zamandan kendini gösterir. Atina ile Isparta arasında savaş patlak verir. Peloponez harpleri denilen bu savaş, kısa zamanda, Atina'nın yönettiği demokratik kuvvetlerle Isparta'nın çevresinde gruplaşan gerici aristokrasi arasında amansız bir mücadele halinde gelişir. M.Ö. 431'den 404'e kadar sürecek olana çatışma Atina ekonomisi için yıkım olacak ve Atina demokrasisinin gerilemesine yol açacaktır.

Yeni Bir Materyalizm

Yunan tarihinin bu aşaması, sınıf mücadelesinin belirgenleşmesi ile ayırd edici nitelik kazanır. Sınıf mücadelesi elbette ki, önce, kölelerin hür insanlara karşı savaşı ile kendini gösterir. Köle isyanları sık sık oluyordu ve Platon'un, kölelerin pek çok üzüntü ve can sıkıntısına mal olan bir mülk olduklarını, çünkü hiç bir zaman efendilerinin dostu olamıyacaklarını ilân etmek için çok ciddi nedenleri vardı. Fakat aynı zamanda, fakir vatandaşların savaşı, halkın yani demos'un, eski toprak aristokrasisine karşı savaşı da sürüyordu.

Gene Platon'a göre, ne kadar küçük olursa olsun, her sitenin içinde iki site bulunur: fakirler sitesi, zenginler sitesi. Fakirliğin ve zenginliğin bulunduğu bu sitelerde devamlı olarak mücadele halinde iki kamp vardır. Sınıf kini, son dereceye varmıştır. Aristokratlar artık andiçmekle: "Yemin ederim ki, **demos**'un (halkın) sonsuz düşmanı olacağım, ve her zaman onun için zararlı olduğunu bildiğim şeyi öğütleyeceğim."[42] demekle yetinmiyorlar; harakete de geçiyorlardı. Böylece, Millet'e halk ayaklanmalarının öcünü almak için yalnız bütün demokratları kılıçtan geçirmekle kalmadılar, onların çocuklarını da öldürdüler. Demokratlar küçük kişilerin arasından ve orta tabakalardan, zanaatkâr, tüccar ve armatörler arasından geliyordu.

Gene bu zamanda, bu toplumsal temel üzerinde materyalizmin idealizme karşı, bilimin dine karşı savaşı da başgösterir.

V'inci yüzyılın materyalistleri, kendi öncüleri olan İyon düşünürlerin felsefî ve bilimsel fikirlerini geliştiriyor ve zamanları için ileri olan bir dizi toplumsal görüş öneriyorlar. Doğaüstülüğün ve dinin bulutlarını dağıtarak, evrenin incelenmesini mitoloji kaosundan kurtararak, ve mantık ve akıl alanı üzerine yerleşerek, en yüksek aristokrasiye bağlı rahip ailelerine karşı savaş açıyorlar; köleci toplumun bağrındaki ilerici unsurların çıkarlarını savunuyorlar, bunların politik eylemi Devlet'in demokratik yapısını kuvvetlendirmeye doğru yöneliyor.

Çok zaman sanıldığının tersine Yunanistan'da dinî bağnazlık çok

---

42 Aristoteles Politik 1310

kuvvetliydi, ve dinsizlik suçlaması, Devlet adamlarını devirmek için en emin yollardan biriydi.[43] Felsefe ve din, siyasetle içli dışlı olmuştu. Materyalist Anaksagoras, Atina demokrasisinin başı Perikles'in hem dostu hem de silâh arkadaşıydı. Materyalist Empedokles Sicilya'da Agrigente demokratik partisinin başındaydı. Orada aristokratik baskı rejimine son verdi, ve kendisine sunulan tacı başına koymayı reddetti. Demokritos Trakya'nın ticaret şehri Abdère'de, demokrasinin ileri gelen bir adamıydı.

M.Ö. V'inci yüzyılın ileri Yunan düşünürleri, felsefenin temel sorununu materyalist doğrultuda çözüme bağlıyorlar M.Ö. VI'ıncı yüzyılın Milet'lileri ve Herakleitos gibi, salt duyularımıza daynan ve doğrudan doğruya, araçsız madde anlayışı ile yetinmiyorlar artık. İyonların ilkel ve kendiliğinden materyalizmini aşıyorlar. Bundan böyle maddenin **derin** yapısını (structure) keşfetmeye, herşeyin, bütün eşyanın yapısını teşkil eden parçacıkların (partiküllerin) ayırd edici niteliğini tayin etmeye, onların devinmelerini ve nedenlerini bulmaya çaba gösteriyorlar. Bu çağın bütün materyalistleri olayları ve doğa nesnelerini (objelerini) elemanter parçacıkların (partiküllerin) biraraya gelmelerinin ve birbirlerinden ayrılmalarının sonucu sayarlar.

Aätius'a[44] göre, "Empedokles, Anaksgores, Demokritos, Epiküros ve dünyanın, çok küçük maddesel parçacıkların bileşmesi (combinaison) sonunda teşekkül ettiğini varsayanların hepsi, birleşmeleri ve ayrılmaları kabul ederler, ama kelimenin gerçek anlamında partiküllerin tek başlarına ortaya çıktığını kabul etmezler."

Gerçekten, bu kudretli dehaların entellektüel çabaları, partiküllerin, bileşimlerinin bazı belirli biçimleri ile yarattıkları duygu ve düşünce de dahil olmak üzere, her şeyin özü olarak, **yaratılmamış** ve **yokedilemez** maddî atomların varlığını vazetmek sonucuna vardı. Bu

---

43 Cf. Lange: adı geçen eser sayfa 436: Kişisel "yargılama" (tapınış biçimleri ve ayin usulleri konusunda) saltık - mutlak - olarak yasaklanmıştı ve bu konudaki bütün şüpheler, bütün yasak olan yenilik çabaları, bütün atakça tartışmalar kaçınılmaz bir cezaya maruz bulunuyorlardı. Atina'da bile, aydınlıkların göbeğinde, tanrıları yadsıma suçlaması ile takibata uğramış filozofların sayısı belli değildir.

44 Milâdı I'inci yüzyılda yaşamış olan Aetius "Filozofların görüşlerinden derleme" adlı bir eserin müellifidir.

filozoflar, böylece, bütün olayların dayanağı olarak maddeden ne anlaşılması gerektiği konusundaki çok aydınlık ilk fikri verdiler. Girişim çok büyük bir girişimdi. Düşüncenin olayların derinliğine inebilmesi gerçekten de hayranlığa değerdi. Çünkü, deneysel verilerin yokluğundan ileri gelen bütün hatalarla birlikte, Yunan materyalistleri, bugün bilimde zafer kazanan kuramın (teorinin) tarihte ilk temellerini fiilen attılar.

Çağdaş atomculuk, yavaş ve birbirini izleyen değişimlerden geçerek, Yunanlıların atomculuğundan çıktı. Tıpkı Yunan atomcuları gibi, bugünün bilimi de, olayların temeline en ufak parçacıkların (Partiküllerin) devinmesini koymaya yöneldi.

Anaksagoras

Anaksagoras (M.Ö. 500 - 428) İzmir'in hemen yanı başında Clazomènes'te doğmuştu. Ama, aşağı yukarı kırk yaşında, yerleşmek üzere Atina'ya geldi; orada Perikles'in dostluğunu kazandı. O da M.Ö. VI.ncı yüzyılın büyük düşünürleri gibi bir İyonyalı, Küçük Asyalı bir Yunanlıydı.

Anaksagoras'a göre hiçbir şey doğmaz ve hiçbir şey yok olmaz, ve Yunanlılar bu gibi deyimleri kullanmakla yanılmaktadırlar. Gerçekte, her şey, sonsuza kadar durmadan büyük bir hızla devinmekte olan, ilk cisimlerin karışımı ile teşekkül eder, ayrışmaları ile aynı elemanlara çözüşür. Bütün nesnelerin dayanağı, oluşun altında gizli bulunan değişmez denge, birbirlerinden nicelik bakımından sonsuz çeşitlilikleri ile ayrılan çok küçük madde parcacıkları (partikülleri) ya da "şeylerin tohumu"dur. Bu ilk elemanlardan başlayarak bunlara benzer nitelikte olan cisimler meydana gelir: örneğin, et gittikçe daha ince ve küçük olan et partiküllerinden teşekkül eder; kan, kan damlacıklarından, kemik elemanlarından vb. teşekkül eder; bu ilk elemanların küçüklüklerine sınır yoktur.

Ekmek yediğimiz zaman gövdemiz büyür; çünkü ekmek, görünmez bir durumda, etin, kanın, kemiklerin, derinin, damarların, kirişlerin, kıkırdakların, tüylerin vb.nin ilk elemanlarını ihtiva eder. Bu, daha önce, buğday için de böyledir. Bu, buğdayın kendi beslenimini sağla-

dığı toprak, su, hava ve güneş ısısı için de aynıdır. "her şey'de her şey'in bir kesimi vardır." Birbirinden ayrı, çeşitli şeylerin bütün nitelikleri bütün bir sonsuzluk ve ölümsüzlük halinde ilkel partiküllere aittir ve bu nitelikler ilkel partiküller, bu şeyler için uygun bir biçimde birleştikleri zaman ortaya çıkar: gülün kokusu, arının iğnesi böyle maydana gelir, tavus kuşunun kuyruğunun parıldayan renkleri böyle teşekkül eder.[45]

Anaksagoras'ın partikülleri, Aristoteles'den beri "homeomeriler" yani türdeş (benzeş - similair) parçalar adını taşırlar.

Böyle bir kimya bize çocukça görünüyor; ama bunun, bütün doğa olaylarının maddenin devinmelerinin yani ilkel elemanların birleşme ve ayrışmasının, sonucu olduğunu göstermek gibi tarihsel bir değeri olmuştur. İlk kez her şey'i içine alan şey, parçalara ayrılmış bölünmez kılınmıştır. Sonsuz büyük olmanın, sonsuz olarak küçük olmanın akla uygun ve gerçek olanağı, yani bilimin ilerlemesi için yararlı bu başlıca fikir, ortaya atılmıştır.[46]

Anaksagoras'ın, daha o zamandan, şu anlamda bilimsel diyebileceğimiz bir davramışı olmuştur: o, her olayda ve olguda, bu olayın nasıl ve hangi koşullar altında meydana geldiğini kendi kendine sorar; olay ve olguların tanrılar tarafından kararlaştırılmış bir amaç için meydana geldiğini kabul etmez.

Anaksagoras, kendini yalnız gözleme vermez, daha o zamandan tam gerçek deneye yer verir. Örneğin, havanın cisim olma durumunu ve ağırlığını saptamak için iki tulumu tartar: biri boş öteki şişirilmiş ve bağlanmıştır. İkinci tulumun içine sıkıştırılan hava, tulumun ağırlığını artırır. Böylece, bir varsayım, bilimsel bir fikir, doğaya sorulan soruya, işlemci müdahaleye kılavuzluk etmeye başlamış olur.

Perikles'e getirilen tek boynuzlu koç hikâyesi her zaman ününü muhafaza etmiştir. Geleneksel inançlara göre, burada, dinî ve sihirli bir anlam taşıyan bir tansık (mucize) bahis konusudur. Gerçekten de, kendisine danışılan kâhin, bu anomaliden, çok ağır siyasi ve toplumsal

---

45 Théodore Gomperz: adı geçen eser sayfa 249.

yorumlar çıkartır. Anaksagoras ise, burada kafa kemiklerinin bir anomalisi sonucu iki boynuzun tek bir boynuz halinde birleşmesinden başka bir şey olmadığını idda eder. Başı yarar, gerçek bir disseksiyonla orda bulunanların alkışları arasında (kahin utançdan yerin dibine geçmiştir) sözlerinin ne kadar doğru olduğunu gösterir. Ne varki daha bir çok materyalist izahlar gibi kahinin bu utancı, Tanrıların sırlarına burnunu sokmaktan suçlu filozofa, pahalıya mal olacaktır.

Homèomerilerin (benzeş parçaların) devinmesine, şey'lerin düzene konulmasına gelince, Anaksagoras bunu, (hylozoizmden madde ve hayat birliğini kabul eden görüş) kopuk olarak) tohumların **dışında** olan bir kuvvetle, **Noûs,** ile dünyanın "espri"si "ruh"u ile, yani en ince, en hafif tözle (cevherle) izah eder. O, buna, aynen "bütün şeylerin en incesi"[47] "şeylerin en belirsizi, en arısı", sonsuz ve öteki bütün şeylerden bağımsız bir çeşit akışkan madde ya da eter der. Daha sonraki çağların idealistleri, Clazomenesli filozofun metinlerini küstahça küçük görerek bu kavramın niteliğini bozup değiştirmeye çalışmışlar, Noûs'u, maddî olmayan bir ilke gibi, dünyanın ruhu gibi göstermek istemişlerdir. Gerçekte, **Noûs** maddîdir, tam da, Anaksimenes'in havası, Herakletios'un ateşi gibi, evrenin anlaşılışı ve bilginin dayanakları gibi maddidir.

"Doktrin en ufak bir teolojik endişe taşımaz," diye yazar **L.Mabileau.** "Anlayış ve bilginin şeyler üzerinde yalnız bir çeşit mekanik etkisi vardır, tanrısal bir etkisi hiç yoktur."[48]

Söz konusu olan fiziktir, metafizik değildir. Kant doğru olarak, **Noûs**'u çok ince bir madde olarak anlıyordu.[49] Önceleri, Anaksagoras'ı şeylerin düzenleyicisi bir kuvveti kabul eder görmekle hayranlık duyan Sokrat bile, **Noûs** teorisinin, gerçeğin madde dışı bir ilke ile izahı olmadığını farkederek çabucak ağız değiştirmek zorunda kaldı; **Phédon**'un açıkladığı da budur.

---

47 Ancak çok gayretli idealistler bunu "herşeyin en kavrayışlısı" diye tercüme edebilirler.

48 Léopold Mabilleau: adı geçen eser sa. 256, 1937, 1, 8.

49 K. Vorlaender: Geschichte derz Philosophie, 8 Aufl. Leipzig.

Noûs bölünebilir, az ya da çok miktarda canlı varlıkların içindevardır... Bütün hayvanlar **Noûs**'a katılırlar ve Plutarque'ın bir metnine göre[50] duygulanma yetisi olan bütün bitkiler gerçekte "toprağa tespit edilmiş hayvanlardır". "Baltayla bibrinden ayrılmış gibi" farklar yoktur. Canlı doğanın bünyesinin, bu **Noûs** denilen devindirici ve düzenleyici temel unsura az ya da çok katılışına göre, entelektüel yeteneklerinde ancak basamak farkları vardır.

Bu görüşler, özellikle, bu bitkiler âlemi ile hayvanlar âlemini benzeştirme (assimilation) çabası, doğrudan doğruya helenizmin panteist ya da daha çok monist espirisine, herşey'in birliği büyük fikrine bağlanır.

Doğa, bir insanın bir sandalyeye biçim verişi gibi, dışarıdan ve bir Tanrı tarafından biçimlendirilmemiştir. Doğanın devinimi bir iç zorunluğa, kendiliğinden var olan bir nedene uyar; **Noûs** teorisinin anlamı budur. Anksagoras'ın talebesi büyük tarihçi Thucydide, insanlara değgin şeylerin gidişinde ve olayların akışında, doğanınkine benzeyen, bükülmez bir nedenselliğe (causalitét); halkların ve devletlerin, efsane niteliğinde bir eleman bulunmaksızın, doğa üstü varlıkların mühadalesi olmaksızın, içinde bulundukları koşullara boyun eğen bir mekanizme işaret eder.

Cisimleri, nitelikleri belirli parçacıkların kümeleri olarak, nesnelerin değişmesini bu pratiküllerin bileşmesi ve dağılması olarak tanımlayan Anaksagoras'ın görüşleri büyük bir felsefî ilerlemeyi temsil eder. Maddenin devamlılığı beliti (aksiyomu) - "-hiçbir şey koybolmaz, hiçbir şey yoktan var edilmez-" - daha önce de biliniyordu. Daha önce de, Anaksimandros'un her şeyin kendisinden geldiği belirsiz ve sınırsız maddesi **apeiron**'unda, Herakleitos'un dünyaların yeniden doğmak üzere bağrında birbiri peşisıra eridikleri ilkel ve olağanüstü ateşinde, ölümsüz ve sonsuz maddeyi bulmuştuk. Gerçek olanla sonsuz olan birbirine tamam uymaktadırlar.

Diyalektik düşünceye düşman gerici aristokrasinin iyi bir temsilcisi olan Eléli Parmenide, bütün doğuş ve yıkılışı inkâr ediyordu. Ona

50 Krone'li Plutarkos '42-125' "Yunan'ın ve Roma'nın ünlü kişilerinin paralel hayatları" ve ayrıca pek çeşitli konuları incelediği pek çok yazılı eser meydana getirdi.

göre, her çeşit değişiklik yalnız görünüşteydi. Ancak, burada bir güçlük ortaya çıkıyordu: bir devinim, görünüşü değişmez bir varlığın bağrında nasıl doğabilirdi? İşte Anaksagoras'ın ve onunla birlikte Empedokles'in, cisimlerin doğuşunu ve yıkılışını gerçek gibi vererek ve bunları ilkel elemanların karışımı ve ayrışımı ile açıklıyarak ortadan kaldırdıkları güçlük, budur. Oluş bundan böyle anlaşılır hale gelmiştir.

Bununla birlikte, Anaksagoras'da, oluşun arkasından gerçek değişiklikler meydana gelmez; çünkü, partiküllerin gruplaşmaları hiçbir yeni öze, temel unsurun içinde açık ve seçik olarak bulunmayan hiçbir niteliğe (kaliteye) yer vermez.[51] Çeşitli ve birbirine karşıt nitelikler, birbirine geçmezler, herbiri, Parmendies'in değişmez varlığı görüntüsündedir; sonsuza kadar kendi varlığı içinde kalmakta ısrar eder. Burada, Herakleitos'un şeylerin kendi karşıtlarına dönüşmesi, gençten yaşlıya, yaşlıdan gence, soğuktan sıcağa, sıcaktan soğuğa vb. geçiş üstüne diyalektik öğretisinden bambaşka bir mekanizmi tutan bir gelişim anlayışı ile karşı karşıyayız. Herakleitos'ta armoni, (ahenk), zıtlardan yapılmıştı.

Lenin, **Cahiers philosophiques** de bu konuya işaret etmiştir:[52]

> "Bazıları, dönüşümü nitelik bakımından belirli pratiküllerin varlığı ya da onların artması veya eksilmesi olarak anlar. Başka bir anlayış (Herakleitos): **birinden ötekine** dönüşmedir."

Empedokles

Bu çağın materyalist düşüncesinin başka bir temsilcisi de Empedokles'dir. (M.Ö. 490-430). Empedokles bir bilgin bir mühendis[53] ve bir doktordu. Empedokles, Sicilya'lı olduğu halde, İyon sistemine çok yakın görünür.

---

51 Léopold Mabilleau adı geçen eser, sahife 243.
52 Sayfa 223.
53 Ampedokles'in yönettiği büyük çalışmalar meşhurdu. Sicilya'da Selinonté'yi hastalıklardan kurtarmak için bataklıkları kurıttu ve gene Sicilya'da Agrigente'de 'Girgenti' serinletici kuzay rüzgârlarına yol açmak için kayalardan bir duvar deldi.

Empedokles, her şeyin temelinde dört eleman olduğunu kabul ediyordu: toprak, su, hava, ateş. Başka bir deyişle, katı hal, sıvı hal, gaz hali, ve iyi anlaşılmamış yanma olayı. Bütün cisimler, bu dört "kök"ün çeşitli bileşimlerini teşkil ederler. Bu görüş, her ne kadar doğrudan doğruya araşçız duyu tanımlamalarının üstüne çıkma ve genel görüşlere varma yolunda ancak ilkel bir girişim değeri taşıyorsa da şeylerin özü ve doğa olaylarının maddî dayanakları üstüne verimli bir sanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu elemanter bilimde çağdaş kimyanın üç esas ilkesi bulunmuştur: önce, elemanların çoğulluğu ama sınırlı bir çoğulluğu, (pluralité), sonra, bu elemanların, birbirleri ile birleştiği bileşimler fikri; nihayet, bu bileşimler içinde çeşitli birleşme oranlarının, nicelik farklarının tanınması.[54]

Empedokles'den önce, ya bir tek ilkel maddeye, ya da Anaksagoras'la, ilkel maddelerin sonsuzluğuna inanılmıştı. Empedokles, kendisi, yeni bir teori ortaya atmaktadır.[55] Bu teori yanlıştı, ama, bilginin ilerlemesine büyük bir hizmette bulundu. Elbette ki, dört elemandan hiçbiri, çağdaş bilim açısından, gerçek elemanlar değillerdi: bizzat suyun kendisi bileşik bir cisimdir; toprak ve hava ise bir sürü cisimler kalabalığının altına sığındıkları isimlerden başka bir şey değildirler; hele ateş, bir şey bile dğildir. Ama buna rağmen, bu teori ile genede kimyanın genel kavramlarını ambriyon halinde temsil eden bir model verilmiş oldu.

Bütün sözde doğumlar, Anaksagoras için olduğu gibi Empodekles için de, gerçekte bir bileşimden bir karışımdan başka bir şey değildir. Görünüşteki bütün yıkılma, yok olma ise bir ayrışımdır yalnızca. Ama ayrıca, bir bileşiğin duyusal nitelikleri onun bileşiminin mahiyetine, tabiatına bağlı olduğu olgusunu da biliyor; nasıl ki, paleti üzerinde yalnızca dört temel renk olan bir ressam[56] ustaca yaptığı karışımlar ve

---

54 Téodore Gomhperz: adı geçen eser sayfa 267

55 Bu bir senkretizmdir yani şeylerin "Kökü"' üstüne İyonyalıların teorilerinin, Thales, Anksimenes ve Herakleitos'un kurgularının 'nazariyelerinin' sentezidir; yalnız toprak ilâve edilmiştir.

56 Herakleitos için olduğu Ampedokles için de temel renkler beyaz, siyah, kırmızı, sarıdır.

düzenlerle, doz ayarlamalarıyla sayısız tonlar ve nüanslar elde ederse, şeyler de öylesine bizim duyularımıza sonsuz çeşitlilikte özellikler gösterirler. Çünkü dört elemanın bileşmesindeki nicelik farkları, bileşiğin duyusal özelliklerinde, nitelik farkları yaratır: bu, hayranlığa değer diyalektik bir sanıdır.

Empedokles, atomculuğun habercisi gibi ortaya çıkmaktadır: Onda, bir cismin öteki üzerindeki etkisi, ancak, gözle görülemeyen partiküllerin birinci cisimden çıkıp yayılması ve gidip öteki cismin deliklerine yerleşmesi ile anlaşılıyordu. Karışımlar ve alaşımlar (halitalar) böylece meydana geliyordu.[57]

Bütün öteki cisimler gibi canlı cisim de dört elemanın alışmından ibarettir ve ancak onların dengesi içinde var olabilir. Bu doktrin, daha sonraları, Hippokrat, Aristoteles ve Galienden geçerek İlk ve Ortaçağ tıbbının dört temel hümör (suyuk) teorisini verecektir. Şu halde, Tıb tarihinde Empedokles'in rolü önemlidir.

Artık, Anaksagoras'da olduğu gibi özel bir psişik madde yoktur. Türler arasındaki bütün kalite ve ruhî görev farkları kendilerine tekabül keden maddî farklara dayanır. Bu durum kişiler için de aynıdır: "Zekâ, insanlarda, içinde bulundukları duruma (fizik duruma) göre artar."[58] Ruhî (psişik) faaliyetin, esas olarak yüreğin kanında eyleşen faaliyetin, kökeni maddî bileşimlerin zenginliğinde ve elemanların mutlu bir bileşmesinde yatar.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Empedokles, Yunanlılarda sık görülen bir tutarsızlıkla, aynı zamanda başka bir ruhun metampsikozla, yani bir bedenden diğerine geçişle, günahlarının cezası olarak göçmesiyle yükümlü olan ölümsüz bir ruhun varlağını da kabul eder. Ruhlar. beklenmedik biçim etten giysilerle örtünürler. Şair filozof şöy-

---

57 Léopold Mabilleau, adı geçen eser sa: 141.

58 İnsanların eyleminin kaynağı olan zihnî eğilimleri onların cisimlerinin (bedenlerinin) maddesel bileşiminden ileri gelir. Bunu kabul eder etmez ölümsüz canın eylemden sorumlu olmaması gerekir. Bu çelişki daha önce Homeros'da da vardır. Ampedokles'e gelince, bilimsel zorunluluklarla dinî gelenekler arasında ikiye bölünmüştü. Théodore Gomperz'e bakınız, adı geçen eser sayfa 268 ve davam

le diyor: "Günün birinde oğlan, bir genç kız, bir bitki ve dalgaların içinde yüzen dilsiz bir balık olmuştum."[59]

Tanrılara gelince, Empedokles, onların ölümsüzlüğünü reddeder. Onlar ancak "uzun ömürlü" varlıklardır. Kendisinden kalan parçalar onun yaygın dine karşı nefretine tanıklık etmektedir. Altın çağın insanları yalnız bir tanrıça tanımaktaydılar: Cypris. Ona tapmada kanlı kurban töreleri yoktu. Ama artık, kendi öz oğullarının sızlanmalarına kulakları sağır olan babalar onları kurmban ediyorlar.

Açıklanması gereken bir "**kökler**"in devinmesi kalıyor. Bu devinme, ruhlardan gelme hiçbir müdahalenin izini taşımaksızın tek bir zorunluluğa boyun eğer, uyar.

Empedokles, bu devinmeyi birbirine zıt olan mekanik ve cismanî iki elemanın, "Nefret" ve "Sevgi" nin birbirine bağlı etkileri olarak görür. Bu ise, doğada birbirini çekme ve itmenin varlığının temsilî bir anlatımını teşkil eder. Bu ilkelerden ne biri ne de ötekisi birdenbire ve bir vuruşta rakibinin yerini almaz, bunlar hiç ateş kes anlaşması yapmaksızın devamlı çekişme halindedirler ve sırasıyla bir biri bir öteki üstün gelir. Dünya, denge ile düzensizlik arasında, birle çeşitlilik arasında, sonu olmayan bir gidiş gelişi gerçekleştirir.

Bu, oluşun, zıtlıklarla ve zıtların oyunu ile izah edilmesi Herakleitos'u hatırlatır. Ayrıca Pitagorcu temlerin en eskilerinden birine bağlanır. Bu izah biçiminin diyalektikde çok büyük bir yeri olacaktır.[60]

---

59 XIX. Yüzyılda helenci şair Lois Ménard ruhların göçmesinin yalnız olumlu ve yükselen yanını görmek isteyecektir:

Şeylerin kaynağında bin kere sırsıklam olmuş
Büyümüş ruhun benim, neşeli yükselişinde
Metampsikozlarının sonu olmayan merdiveni ile
Ağaçtan insana, insandan tanrılara doğru gidiyor.

Louis Ménard: "Ampedokles", şiirlerde, Charpentoer, Paris, 1863)

60 Ampedokles'in, Nefret'in ve Aşk'ın cisimsel tabiatı kavramı, artık madde ile enerjinin ayrımını temel olarak almaya çağdaş fizik kuramlarına yaklaştırarak Ampedokles'i modernize etmeğe çalışılacaktı. Ama, Benjamin Farrington, haklı olarak, bu çok çekici yoruma karşı durmuş ve Ampedokles'in sadece bir materyalist olduğunu hatırlatmıştır. (Antik çağda bilim, Oxfod Üniversitesi Basını, Oxford-New York - Toronto 1950, sa. 74.)

Tabiat Bilimleri

M.Ö.V.inci yüzyılın materyalistleri doğa (tabiat) bilimlerinde çok yararlı bir rol oynamışlardı. Bu öncelikle Anaksagoras için doğrudur. Onun, meteoroloji alanında, rüzgarları, ısı ve hava yoğunluğu değişiklikleri ile açıklamasını anmak gerekir. Coğrafya alanında Orta Afrika dağlarındaki karların erimesi ile Nil'in taşmaları arasında ilişkiler kurdu; hiç olmazsa kısmen doğru olan bu varsayım, eski çağın materyalist olmayan bütün düşünürlerinin alaylarına sebep oluyordu.

Balıkların solungaçları ile nefes aldıklarını keşfeden odur. Bitkilere bir çeşit solunum atfeden de gene odur. Beyni, algıların (idraklerin) ve düşüncenin merkezi olmarak gösterir. Ondan önce doktor Krotonlu Alcmeon aynı beyni ruhun bulunduğu yer olarak kabul etmişti.

Anaksagoras, her ne kadar bunu çocukça terimlerle yapıyor idiyse de dünyaların çokluğundan söz ediyordu, ve bu dünyalarda kendilerine barınaklar yapan, tarlalarını işleyen ve ürünlerini pazara götüren bizim gibi insanlar olduğunu savunuyordu. Bu sözler, tutucu Ksenefon'a, büyük filozofun kafasının pek yerinde olmadığını söyletmişti. Ksenofon'un, geleneksel inançları yüzünden, Anksagoras'ın horgörüsünden çekindiği ve Abel Rey'in "çağdaş bilimsel sonsuz kavramının ilk sezgisini" kurduğunu söylediği materyalisten nefret, ettiği anlaşılmaktadır.

Anaksagoras, geleneğe göre gökkuşağının Iris'in atkısı olduğuna inanıldığı bir zamanda "güneşin bulutlardaki yansımasına gökkuşağı diyoruz" diye yazdı. O, ayın kendine özgü bir ışıkla aydınlanmadağını, güneşten aldığı ışıkla parıldadığını öğretiyordu. Ayın tutulmasını, dünyanın ay üzerine düşen gölgesi olayı ile açıklıyordu. Samanyolunu teşkil eden yıldız kümelenmesini bilimsel olarak açıklamaya çalıştu. Akan yıldızlar, ona göre, gökkubbenin, kendi üzerinde dönücü deviniminin çabukluğu sonucu fışkıran kıvılcımlardı.

Anaksagoras, M.Ö. 467 yılında dünyamız üzerinde düşen dev büyüklükte gök taşını güneşten kopma bir taş gibi gösteriyordu; güneşin kendisi de, ona, akkor halinde bir taş kitlesi ya da ateşten bir çark gibi görünüyordu. Gök cisimleri devinmenin hızından ateş almış topraklar-

dır. Böylece gökcisimleri, Kepler'e kadar devam edecek olan bozulmaz küreler geleneksel görüşe aykırı olarak lâikleştirilmiş oldular.

Bu görüşler, güneş tanrısı Phebus - Apollon'dan başlayarak tanrılara inancı baltalıyordu. Anaksagoras ile aynı zamanda yaşamış olanlar, onun güneşte "ateşten bir kitle"den başka bir şey görmemisinden durmadan yakınıyorlardı. O çağda ölümle cezalandırılan bir suçla yani dinsizlikle suçlandı. Ancak Perikles'in yardımı sayesinde ölüm cezası Atina'dan sürülme cezası ile değiştirildi ve Anaksagoras, Küçük Asya'ya dönerek ölümüne kadar yaşadığı Lampsakos'a (Lapseki) gitti. Onun takdirkârlarından belki de Atina'da doğrudan doğruya kendisinden ders gören öğrencilerinden biri Euripides'di. "Euripides'in bazı açıklamaları şairi (Anaksagorası), insanları tanrıların mecut olmadığına inandırmak istemekle suçlayan Aristofanes'in iddiasını haklı bir çıkartacak doneler vermiş oldu."[61] Anaksagoras insanın entelektüel üstünlüğünü, bir tek organa, ele sahip olması ile izah ederek de gene takdire değer bir kavrayış göstermişti. O şüphesiz, bu organı, beden yapıları bakımından bize en yakın olan hayvanların bizim elimize karşılık olan organları ile karşılaştırıyordu.[62] Noûs, insanda elle, aracın, tekniğin anası ile karşılaştığı içindir ki **homo faber**, aynı zamanda **homo sapience** idi. Maymundan insana geçiş ve insanın oluşunda elin rolü üstüne modern bilimsel teorinin filizi işte buradadır.[63]

Empedokles, doğa bilimi üstüne bir dizi sanının yazarıdır. Bitkilerin iki cinsliliği üzerine çok doğru bir gözlem yaptı. Zaten bitkilere, Anaksagoras gibi, zevk ve acı duyabilme yetisi atfediyordu. "Her şeyin bilinci ve kendine göre düşüncesi olduğunu bil." Gök cisimlerinin tutulmasını, kaynaçların (geyserlerin) meydana gelişini, insan ambriyonunun gelişmesini açıklamaya çalıştı. Anaksagoras gibi o da ay tutulmasının nedenini biliyordu.

Bugün bizim bu kelimeye verdiğimiz anlamda Hava'yı buğudan ve

---

61 J. Soulhé: "Platon'un dini felsefesi" Felsefe Arşivinde, Nisan-Haziran 1963, Sa. 234.
62 Théodore Gomperz: adı geçen eser sa. 256.
63 İdealist Sokrat, Anaksagoras'a, insanın gerçek üstünlüğünün onun zeki ruhundan ileri geldiği yolunda cevap verecektir - sanki zekâ ve gelişmesi doğal koşullara göre değilmiş gibi.

boşluktan kesin olarak ayırd ediyordu. O zamana kadar hemen herkesçe, bir masa ya da bir disk gibi, düz kabul edilen yeryüzünün yuvarlaklığı hakkında bir fikri vardı. Deneyim (experimentation) onun içli dışlı olduğu bir şeydi, yeryüzünün burgaçın merkezindeki durgunluğunu izah etmek amacıyla, su dolu bir kabı sapan gibi döndürüyordu, su saatı deneyi havanın cisim olarak gerçekliğini gösteriyordu.

Darwin'in modern çağda, en güçlü olanların yaşamaya devam etmesi, artakalışı, teorisi ile yaptığını, Empedokles, ilk çağda bir taslak halinde vermişti. Doğada, kendi ereklerine göre uygunlaşmış organizmaların hâkim olduğu, yalın ama açık ve kesin, düşüncesini ifade etti; bu üstünlük, Tanrı öyle istediği için öyle değildir; bu organizmaların, ereklerine göre uygunlaşmamış olanların ortadan kayboluşundan sonra daha uzun zaman kendi türlerini devam ettirmeleri onların özünden ileri gelmektedir. Doğa, gerçekten yaşantılarını sürdürebilir yaratıklar yaratmadan önce birçok tertipleri (uyuşumları, kombinezonları), birçok aykırı yaratıkları (hilkat gariblerini) denedi. En sonunda, ancak, başka hiçbir tanrı müdahalesine ihtiyaç göstermeksizin, kendi doğal yapısında bir süreklilik niteliği taşıyan varlık üzerinde, karar kıldı. Varlıklar, kendi yaşamları için uygunlaşmış bir yapıyı kendiliklerinden kazandıkları zaman, kendilerini muhafaza edebilirler.

En kusursuz olan, daha az kusursuz olandan çıkar. Omurgaları örneğin, (97 inci yazı parçasından öğreniyoruz) belkemiğinin, hayvanların oluşu sırasında, hayvanlardan birinin kazara dönüvermesi yüzünden kırılmış olmasın a borçluyuz.

Epiküros, daha sonra, Aristo'nunkiler gibi idelist görüşlere kökten aykırı olan bu, doğal ayıklanma ve evrim üstüne derin teoriyi atomculukla kaynaştıracaktı. Aristoteles'e göre ise, yaşayan türlerin değişimi, bütünüyle bu ay - altındaki dünyanın değişimi gibi sonsuz bir plâna göre düzenlenmektedir.

İlerde Diderot da "uyuşmaz varlıklar" dediği şeyden bahsedecektir. **Fizyolojinin Başlangaç İlkeleri**'nde şöyle yazar:

> "Bunlar, organizasyonları - bünyeleri - evrenin geri kalanı ile uyuşamıyanlardır. Onları meydana getiren kör doğa, onları

yok eder; doğa, kendi övücülerinin övdükleri genel düzene katlanarak bu düzenle bir arada yaşayabilenlerin kendilerini devam ettirmelerine izin verir."

Diderot, Empedokles ve Epikürosçular gibi, organik dünyadaki ereklilik (finalité) muammasını doğal bir açıklama ile halleder.

İki büyük öncü de, Anaksagoras ve Empedokles'te esas olan, insanın bir kudret (erk) içinde kudret olmadığı fikridir. İnsanın yaşantısı doğrudan doğruya herşeyin yaşantısını yapanla izah edilir. Yunan espirisinin olgunlaşmasının, Lukretius'un ve Democritosun tanttığı atomculuğun ilk ürünleri bu fikirde yatmaktadır Lukretius'un, birkaç yüzyıl sonra büyük Sicilyalnın ve onun hemen hemen "bir insandan geldiklerine şüphe ettirecek kadar yüce buluşlarının" göz kamaştırıcı ve cömert bir övgüsünü yapması hiç de raslantı değlidir.[64]

Leukippos

Leukippos (kesin olarak M.Ö. 500-400 yani Empedokles'in çağdaşı) pek muhtemel olarak Milet'de doğdu, ama Abdera'da yerleşti ve orada bir okul kurdu. Grekler arasında ilk olarak atomlar kuramı (teorisini) ile boşluk kuramını geliştirdi; atomları dolu, bölünmez, "kesilemez, kırılamaz - insécable" **a-tomos** maddesel parçacıklar olarak anlıyordu. Nedensellik (causalité) ilkesini de formüle etti: "Hiçbir şey rastgele olmaz, ancak bir neden ve bir zorunluluk gereğince meydana gelir."

Bu zorunluğun hükmü altında, kimileri durmadan var olmak, ötekiler kaybolmak üzere dünyalar doğar ve sonsuzlukta yok olup giderler. Dünyaların çokuğu görüşü, evrenin bizden yüzmilyonlarca ışık yılı uzağındaki bölgelerine ulaşmamızı sağlayan dev teleskoplara sahip olduğumuz bugün artık çok iyi tanıdığımız bu görüş, Leukippos'tan iki bin yıl sonra, Giardona Bruno zamanında, akıl almaz bir cesaret damgası taşıyarak, yeniden ortaya çıkacaktı.

---

64 Lukretius: Şeylerin (eşyanın) Tabiatı Üstüne, Kitap I satır 726-733.
65 Bu bahiste anlatılanların hepsi için Sovyet Bilimler Akademisinin Felsefe Tarihi'ne bakınız.

Atom teorisi önceki çalışmaların toplamıdır denebilir. Bu teori, eski filozofların, özellikle İyonya filozoflarının, yetiştirdikleri ağaçtandüşen olgun meyve idi.[66]

İlkel maddenin görünüşteki çeşitli değişmelerinin, yoğunlaşmadan ve seyrekleşmeden ileri geldiğini kabul eden ve bu maddenin esas biçiminin bu değişikliklerden (modifikasyonlardan) her zaman dokunulmamış olarak çıktığını öğreten Anaksimenes, zorunlu olarak, bizim algımızdan kaçan küçük partiküllerin değişiklikleri gerçekleştirmek üzere kimi kez birbirlerine yaklaştıkları, kimi kez ise birbirlerinden uzaklaştıkları yolunda, az çok aydınlık bir fikir edinmeye mecbur oldu. Herakleitos, şeylerin aralıksız dönüşümlerini (tranformasyonlarını (biçim değiştirmelerini) savunuyor ve özel bir nesnenin sürekliliğinin dağılıp parçalanan pratiküllerin yerini yeni bir pratiküller dalgasının almasından ileri gelme salt bir görünüşte başka bir şey olmadığını açıklarken, zorunluolarak, hem görünmez kesimlerin varlığını hem de bunların görünmez devinmelerinin varlığını var sayıyordu.

Atom fiziği, Pitagor fiziğine de borçludur. Pitagor fiziği için şeyler, sayılardır. Her sayı, bir birim içinde çokluktur: şeyler de salt çokluk (multiplicité) gibi temel çoğulluk (pluralité) gibi meydana gelmiş değiller midir?

Eski Pitagorculuk için, sayılar, abaküsün (bir çeşit hesap aracı) çakılları gibi, çocuklarımızın çörküsünün yuvarlakları gibi maddesel ve genişlemiş noktalardır. Cisimler bu maddesel noktalardan meydana gelmiş olmalıydılar. Tıpkı gökteki burçların yıldızlardan meydana gelmiş oldukları gibi, kelimelerin harflerden meydana gelmiş oldukları gibi. Aristoteles'in polemiklerinde ve açıklamalarında, "evrenin inşa edildiği küçük tuğlalara"[67] benzeyen noktalar teorisi sebebiyle, atomculukla Pitagorculuğu, sık sık niçin berleştirdiğini anlamak kolaydır.

Anaksagoras, pek çok sayıda var olan "tohumları" algılayamayan duyularımızın zayıflığından yakındı.

---

66 Théodore Gomperz: adı gğçen eser sa. 361.
67 Benjamin Farrington: Science in Atiquity, Antik Çağda Bilim, sahife 60.

Böylece, devinme halindeki gözle görünmez cisimcikler fikri olgunlaşmıştı. Şeyler madde adacıklarından, küçük aralıklarla, nüfuz edilebilir boşluklarla birbirinden ayrılmış, nüfuz edilemez çekirdeklerden teşekkül etmiş gibi görünüyordu. Havada olduğu gibi fazla boşluklar olduğu zaman ok o cismin içinden geçer, kayada olduğu gibi boşluklar az olduğu zaman ise ok o cisme işlemez.

Demokritos'un Atomculuğu

Leukippos'un öğrencisi ve dostu **Demokritos**'un (yaklaşık olarak M. Ö. 460-370) takdim ettiği gelişmiş atom teorisi ile felsefenin dokularından birine varılmıştır. Tarih, ilk çağın pek az büyük adamına, ona olduğu kadar, kötü davranmıştır. Onun düşmanları olan idealistlerin bize ulaştırdıkları karikatürde, herşeye gülen filozofun adından, insanların deliliklerini gülünç bir hale getiren daha çok yüzeysel bir neşeli alaycının imajından başka ona ait hemen hemen hiçbir şey kalmamıştır.[68] Fakat modern zamanların ilerici düşünürleri, F. Bacon'dan başlayarak, onun büyük dehasına olan takdir borçlarını ödediler.[69]

Demokritos'un yurdu, Trakya kıyılarında, gelişmiş bir ticaret şehri olan Abdera'dır. Demokritos, sağlam bir eğitimden sonra, İlkçağ Doğu'sunun bilgilerini içine sindirdiği Mısır'a, Hindistan'a ve Bâbil'e giderek dünyayı dolaştı. Malını, mülkünü bu inceleme gezilerinde harcayıp bitirdi. Atina'da oturduğu da bilinir. Orada da felsefeyle ilgilendi, ismini açıklamaksızın ve görüşlerini paylaşmaksızın, Sokratesin görüşmelerini de izledi.

Demokritos zamanının bütün bilgilerine sahipti. Onun derin vukufu, Aristoteles, Cicero, Plutarcos ve başkaları gibi İlkçağ düşünürlerini şaşırtmıştır. Onun öğündüğü şey, matematik metodu görmesi, başka bilginlerle görüşmesi ve benimsemesidir.

"Bütün çağdaşlarım arasında, **"diyor"**, yeryüzünün en bü-

---

68 Gerçekte, Demokritos, azizlere vergi neşeli bir tabiata sahip olmuşa benzer, ki, bu tabiat ona, örneğin, bayramsız hayatın, üzerinde hiçbir hana rastlanmaksızın git git bitmeyen uzun bir yol ulduğunu düşündürtür. 'Fragmen - parça - 230'.

69 F. Lange: adı geçen eser sayfa 9.10.

yük kesimini dolaşan, en uzak bölgeleri ziyaret eden, en çok iklim ve ülke gören, düşünürlerin en çoğunu kendinden dinleyen benim. Hiç kimse, hattâ bir yabancı olarak, başka yerlerde geçirdiğim yıllarımdan sonra yanlarında beş yıl yaşadığım Mısır'lı yerölçücüler (arpanteurler) bile uygulamalı geometri ispatlamalarında beni aşamadı."

Demokritos sayısız yapıtlar verdi, ama bu yapıtlar korunup bu günlere eksiksiz ulaşamadı. Sadece, onların parçaları bize kadar gelmiştir. Onun başlıca eseri, Diacosmos idi, kendisi bu yapıtı genel toplantılarda vatandaşlarına okudu, yapıt kendisine para olarak büyük bir kazanç sağladı ve pek çok heykelinin dikilmesine yol açtı.[70] Sayıları en az yirmiyi bulan kitaplarında, felsefe, mantık, matematik, kozmoloji (evren kanunları bilgisi), fizik, biyoloji, botanik, tarım, ve toplumsal hayatı ihmal etmeksizin psikoloji, ahlâk, pedagoji, filoloji, şiir, sanat ve teknik ile ilgilendi.

Kendisine bilimde ve bilgelikte **pentatlos** yani komple atlet adını taktılar. Bir İlkçağ yazarı, Aristoteles'in kabul ettirdiği geniş bilgisini Demokritos'un yapıtlarını incelemiş olmasına borçlu olduğunu düşünmeye kadar vardı. Aristoteles'in kendisine göre de Demokritos, "herşey üzerinde düşünmüş görünen" bir adamdır. Bu bilgi Demokritos'un, haklı olarak, "bilim bolluğuna değil, anlayış ve zekâ bolluğuna gönülden bağlanmak gerekir" demesine engel olmuyordu.

Marx ve Engels **Alman İdeolojisi**'nde Demokritos için "yalnız görgüye dayanan bir natüralist ve Yunanlılar arasında ilk ansiklopedik zekâ" dediler.

Demokritos, kendi yüzyılındaki materyalistlerin idealizme ve dine karşı savaşlarının başındadır. Onun hareket noktası dünyanın maddîliğini kabuletmeken ibarettir: Leukippos ve o, Aristoteles'in dediği gibi, "ilke olarak, olduğu gibi doğayı aldılar."[71]

---

70 Bu, "Evreni inceleyeceğim..." kelimeleriyle başlayan incelemeydi. (Cicero'ya bakınır, Akademik, II, 23.)

71 Aristoteles: "De generatione et corruptione" Üreme ve Çürüme Hakkında, A 8 325 al

Olaylar ve olgular atom teorisi ile izah edilir. Sayıları sonsuz olan atomlar[72] başı ve sonu olmayan bir devinme halindedirler. Devinme, maddenin doğal durumudur. Aristoteles, dünyanın tablosunun bugünkü bilimin çizdiği gibi çok kayda değer bir biçimde önceden ele alınıp bildirilişini temsil eden bu fikre karşı, devinmenin nedenini izah etmek zorunluğunu savunarak, mücadele edecektir.

Sonradan gelen bütün ilerici düşünürler, maddenin ilkel ve kendiliğinden ileri gelme devinimsizliğini, durgunluğunu ve bunun sonucu olarak ona ilk devinmeyi verecek bir dış itişin gerekliliğini ileri süren idealist dogma ile savaştılar: Francis Bacon kadar Giordano Bruno da bunlardan biridir; o, maddenin sözde edilgenliğini insan aklının uydurduğu bir şey diye nitelendirir. Descartes'ın otoritesine rağmen, Leibniz ve Spinoza, maddenin bu edilgenliğini aynı şekilde reddetmişlerdir. Büyük fizikçi John Tyndall XIX. yüzyılda şu güzel hikmeti söylemiştir:

> "Eğer madde dünyada dilenerek dolanıyorsa, bu, Teolojinin yerini alanlarca en büyük kardeşin sahip olduğu haklardan yoksun bırakıldığı içindir."[73]

Demokritos, atomları varlık (être) olarak, boşluğu ise varlık - olmayan (non- -êter) olarak kabul eder. Bu, zıtların birliği göz önünde tutulursa, boşluğun atomlardan daha az varlığa (existence) ve gerçekliğe sahip olduğu anlamına gelmez, Elealılar, daha önce gördüğümüz gibi, şöyle muhakeme ediyorlardı: boşluk olmayınca devinme de olmaz, oysa boşluk yoktur; o halde devinme de yoktur. Atomcu ise tersine, diyor ki: boşluk olmadan devinme olmaz; oysa devinme vardır; o halde boşluk, maddeden yoksun alanda (uzay) vardır. Ancak 1643'tedir ki, boşluk bir felsefî mesele olmaktan çıkacak, pratik bir demonstrasyon konusu olacaktır ve Toricelli Aristoteles'in doğanın boşluktan korkusunu açıklayan mekaniğine son öldürücü darbeyi indire-

---

72 Eğer sonsuz sayıda olmasalardı, varolan, deyim doğru ise, özü itibariyle sınırsız olan boşluk içinde dağılıp yok olacaktı.

73 Théodore Gomperz: adı geçen eser sayfa 381.

cekir. Bu durum, Yunan atomcularının cüretini ve entelektüel güçlerini ölçmemize yardım eder.

Hiç bir şey hiçlikten gelmez ve varolan hiç bir şey de yok olamaz. Her değişme parçaların (parties) bir araya toplaşması ya da birbirlerinden uzaklaşmalarından başka bir şey değildir. Bu açıklamalar, prensip olarak, daha o zamandan, çağdaş fiziğin, maddenin yok olmazlığı ve enerjinin korunması konusundaki büyük savlarını içine almaktadır.[74]

Aristoteles, **Métaphysique**'inde (A_4 984 b_4), Leukippos'un ve Demokritos'un atomcu anlayışları üstüne değerli bilgiler verir:

> "... Leukippos ve arkadaşı Demokritos dolu ve boşu eleman olarak kabul ediyorlar, onlara göre bunlar **varlık** ve **varlık - olmayandır**; dolu ve yoğun olan, varlığı temsil eder, boşluk ve seyreklik, varlık olmayanı temsil eder. Varlık'ın varlık olmayan'dan daha çok var olmadığını, dolayısıyla cismin boşluktan daha gerçek (reel) olmadığını savunmaları burdan ileri gelir. Varlıkların salt maddî olan nedenleri bu anlayıştadır, gene aynı biçimde, şeyleri meydana getiren yalnız bir tek töz (cevher) tanıyan filozoflar öteki olayları bu biricik tözün değişik biçimleri (modifikasyonları) gibi görürler ancak. Ve gene, Leukippos ve Demokritos, seyrekliği ve yoğunluğu bu değişikliklerin temel maddî unsuru diye ele alarak, olayların bütün geri kalanının tek nedenlerini yalnız bazı değişikliklerin (atom farklılıkları) olduğunu kabul ederler. Bununla birlikte, bu atom farklılıklarını da üçe indirgerler; biçim, düzen ve durum."

Alfabenin harflerinden meydana gelmiş "trajedi" ve "komedi" kelimelerinde olduğu gibi, bütün şeyler de biçimleri sonsuz çeşitlilikler gösteren (köşeli, çizgi gibi, çukur, kabarık, yuvarlak vb.) atomlardan teşekkül eder. Atomlar, biçim bakımından, birbirinden, örneğin A ve

---

74 Demokritos'da varolanın değişmezliği 'eleatlar'" özel varlıkların -varolanların - nesil meydana getirmesi ve çürümesi ile ve oluş ile 'Herakletios' uygun düşer, ve felsefenin daha önceki gelişmesinin ortaya koymuş olduğu büyük problem çözülmüş olur. Varlıkların - varolanların - çokluğu var olanın birliği ile birlikte gider: birlik olmaksızın çoğulluk da olmaz - derin bir diyalektik görüş.

N harfleri gibi ayrılırlar; düzen, ya da karşılıklı düzenlenme, kelimesi kelimesine ise "ilişiklik- contact" bakımından, AN ve NA bileşimi gibi durum bakımından Z harfinin, yan yatmış bir Z harfi olan N den ayrılışı gibi, ayrılırlar. Demokritos'un teorisi, atomların en küçük, değişmez, tekrar bölünemez ve niteliksiz, ama nicelik bakımından eşit olmayan cisimler olduğu ve sonsuz boşluğun ise çerçeve olduğu, cisimlerin onun içinde, doğanın bütün nesnelerini (objelerini) meydana getirmek üzere, bütün bir sonsuzluk süresince ve her yönde devindikleri, birbirleriyle çarpıştıkları, birbirlerini ittikleri ve birbirleriyle birleştikleri yer olduğu görüşüne varır.

İlkçağın görüşü ile çağdaş görüş arısındaki bütün farklara rağmen, örneğin, Demokritos'un ayrılamaz atomu ile katlara ayrılabilir atom arasındaki ya da ilk çağın birbirlerini mekanik olarak tutan çengel gibi atomları anlayışı ile **kimyasal ilgiler** (affinités Chimque) kavramı arasındaki farklara rağmen,[75] bugünün fiziği ve kiyası bütünüyle atom teorisi üzerinekurulmuştur. Fizik ve kimya, Demokritos'un çizgisi içinde gelişmişlerdir.

Geçen yüzyılda Cournot'nun dediği gibi, "ilk çağdan bize ulaşan fikirlerden hiçbirinin kaderi daha büyük, hatta buna eşit olmadı."[76] Galilée, (doğumu 1564), hiç şüphe yok, Demokritos'un öğretilerini biliyordu. Pierre Gassendi (doğumu 1592) atom terosini kesin olarak çağdaş bilime sokan adam, doğrudan doğruya Epikuros'u, yani, Demokritos'u devam ettiren büyük düşünürü, incelemekle işe başlamıştır. Descartes bile (1596 doğumlu) atom doktrinlerini boşuna reddedip durmuştu. Çünkü doğanın, bu doktrinin içine giren, mekanik olarak

---

75 B. M. Kedrov'a bakınız: 'Atomları değişmez, gelişme ve nitelik değişimler yeteneğinden yoksun ve aralarından ancak dış ve mekanik ilişkiler kurabilir ve ancak mekanik bir devinmeye sahip olarak kabul eden kavram, atomların metafizik ve mekanikçi bir betimlemesini yani eski atomculuğu karakterize eder. Tersine atomların değişme kabul ettiklerini nitelik bakımından gittikçe karmaşıklaşan birbiri ardından gelen bir seri gelişme basamakları meydana getirdiklerini, kendi aralarında organik ve düzenli bir bağlantı kurduklarını ve arkası gelmeyen bir devinme halinde olduklarını ileri süren varsayım, çağdaş atomculuğun doğruladığı atomların diyalektik betimlemesini (tasvirini) karakterize eder. (Büyük Sovyet Ansiklopedisinin "Atomistik" bahsi)

76 Bilimlerdeki ve tarihteki temel fikirlerin birbirlerine bağlı olarak sıralanışlarının incelenmesi, L. sa. 245.

izahı zemini üzerindeydi ve sisteminin bu kesiminde, "Demokritos'un paçavralarını" kabaca yakmaktan başka bir şey yapmadağı yolundaki suçlamalara cevap vermesi gerektiğine inanıyordu.[77] (Mersene'e yazılmış 30 Ağustos 1640 tarihli mektup)

Demokritos, Platon ve Hegel'in Önünde

Leukipos'un ve Demokritos'un atom teorisi, İlkçağdaki materyalist düşüncenin doruğudur.

Demokritos'un ileri sürdüğü görüşler, gözde ideloğu, en yüksek soylulardan gelme idealist Platon olan aristokrasinin kinini uyandırdı. İlkçağın bazı yazarları, "Platon'un, Demokritos'un yapılarının her yana çok fazla dağılmış olduğunu düşünürek bu niyetinden vazgeçtiğini bildirmişlerdir. Böyle bir yobazlık ne kadar inanılmaz görünürse görünsün, Platon'un karakteri ile pek bağdaşmaz da değildir.[78]

Platon'dan beri idealistler, Leukippos'un ve Demokritos'un teorisini binlerce kez bozmaya, felsefe tarihi bakımından önemini azaltmaya çalıştılar.

Atomu maddî bir parçacık gibi değil de ideal bir ilke olarak anlayan Hegel, aynı görüşü Leukippos'a da yüklemeye cüret etti. Lenin, Les Cahiers Philosophiques'de bu "zorlama yorumu" ortaya koyar.[79]

Kozmoloji - Evrenbilgisi

Demokritos'un kozmolojiye değgin fikirlerine, maddenin atomsal yapısı görüşü üstüne kurulu, kendiliğinden bir diyalektikle dolu fikirlerine, büykü bir önem verilir.

Evreni kuran sayısız dünyaların ortaya çıkışı ve yıkılışı da atomların uçsuz bucaksız boşluk içindeki devinmeleri ile izah edilir. Sayıları sonsuz olan atomlar sonsuz uzayda başı ve sonu olmayan bir süre için-

---

77 Théodore Gomper: adı geçen eser sa. 367.
78 F. Lange: adı geçen eser. sa. 441.
79 Sa. 220.

de devinirler, evrenin çeşitli yerlerinde burgaç (girdap) halinde bir araya yığılışırlar ve böylece dünyaları meydana getirirler. Niçin burgaç halinde? Çünkü devinme halindeki atomlar topluluğu, atomlar zinciri, birbirleriyle yanlamasına çarpışmaktadırlar.[80]

İlk önce, doğmakta olan dünyayı evrenin öteki kesimlerinden ayıran dış kılıf meydana gelir; bu, gök csimlerini devindiren dünyamızın dönen kılıfıdır. Sonra, bu dünyanın merkezi ile çevresi arasındaki ayrılık kendini gösterir. Bu burgaç biçimindeki dönme hareketinin kuvveti sebebiyle, benzer atomlar aralarında birleşirler; burgaç, köylünün elindeki, mercimeklerle mercimekleri, arpa taneleri ile arpa tanelerini, buğday tanelerini, buğday tanelerini bir araya getiren tahıl kalburu rolünü oynar. Böylece, toprak, su, hava ve ateş, yani dünyanın elemanları ortaya çıkar. En büyük ve en az hareketli atomlardan bileşmiş olan toprak, ortadadır. Küçük ve yuvarlak ateş atomlarından yapılmış olan eter (esîr) kosmos'un en dışındadır.[81]

Demokritos, idealistlerde, ayın dolaştığı gökkubbe altındaki değişken âlemi tanrısal gök cisimlerinin (asters) değişmez ve kalımlı âleminden ayıran karşıtlık konusunda hiçbir şey bilmez. Leukippos da, daha önce gök cisimlerinin canlı varlıklar olmadığını kesin olarak ifade etmişti.

Demokritos, evrenin sonsuzluğunu ve ölümsüzlüğünü kabul ederek, başı ve sonu olmayan bir doğuş, gelişme ve yıkılışa bağlanmış dünyaların sayısız ölçüde çok olduğu fikrine ulaştı. Demokritos'çu evren teorisi, o halde, jeosantrik (dünyanın merkez olduğunu kabul eden) görüşü ilke olarak aştı. Yeryüzü bütün ayrıcalıklarından, bütün üstünlüklerinden sıyrılmıştır. Demokritos'un bir öğrencisi, Sakız adalı Métrodore'un dediği gibi "geniş bir ovadaki bir tek buğday başağı, sonsuzluk içinde bir tek dünyadan daha olağanüstü olmasa gerekti." Demokritos., zamanımızın astrofiziği ile gün ışığına çıkarılan evrenin

---

80 Bu kosmosun yaratıcısı burgaç teorisi, Miletli bir düşünür olan Anaksimandros'a kadar auzanır. Bu teorinin Bulutlar'da "Zeüs yoktur, onun yerine hüküm süren de Burgaç" diyen Aristofanes'de nasıl (1 bir öfke uyandırdığı bilinen bir şeydir.

81 Gerçekte, merkez kaç (santrifüj) makinalar, en ağır maddeleri en uzak mesafeye fırlatırlar. Ama bu yasayı bilmeyen atomcular belirli bir ağırlıktaki nesneleri kaldırmak için çok zayıf olan rüzgârı düşünüyorlardı.

bileşim birliği varsayımını kabul eder. Bunun içindir ki yalnız bazı dünyaların bitkilerden ve hayvanlardan yoksun olduğunu, çünkü bunların yaşantıları için gerekli suya sahip olmadıklarını da açıklar.

Demokritos'un ayrıntılardaki yanılgıları o kadar önemli değildir; örneğin, eşit yoğunluktaki büyük kitlelerin küçük kitlelerden daha çabuk düştüğü yolundaki yanlış varsayımı böyledir. Bundan uzay içindeki düşüşleri sırasında büyük atomların, küçük atomlara ulaşması ve onlara çarpması sonucu çıkar ve böylece yanlamasına hareketler ve burgaç harekeleri meydana gelir.[82] Demokritos'un başka bir yanılgısı, yeryüzünü bir disk biçiminde hemen hemen düz tasarlamasıdır ki, bu İyon etkisine dayanır. İdealist hıncı ile Hegel, burgaç konusundaki verilere elbette "karmakarış ve anlaşılmaz" şeyler gibi bakabilir. Kalıcı olan ve kendini kabul ettiren, birçok dünyaların oluşumu görüşü ilk çağda yaygın ve geçerli olan, kendi başına bir tüm olup dünyamızın tekliği fikirlerine aykırı olan, çok büyük bir anlayıştır.

Madde ve Hareket

Demokritos'un, devinmenin maddeden ayrılmaz olduğu sanısının çok özel bir değeri olduğunu kabul etmek gerekir. Atomların devinmesinin bir başlangıcı olmadığını doğa bizzat kendi kendisi ile açıklanır.

Yunan bilim tarihinde ilk olarak Demokritos zaman ve mekân problemini ortaya koyar. Uzay (Mekân - espace) atomların düşünülemiyecek kadar uzun bir zamandan beri içinde devindikleri "büyük boşluk"tur. Demokritos, mekân sözünden aynı zamanda cisimlerin içindeki boşluktan aralıkları da anlar. Bu aralıklar sayesinde büzülme

---

82 Buna karşı olmak Aristoteles'e kısmet olmuştu, ona göre, eğer boşluk varolsaydı -ki o kendi hesabına bunu imkânsız görür - cisimler boşluk içinde eşit bir hızla düşeceklerdi. Bu Aristoteles'de arızî olarak doğru bir görüştü. Epiküros, bu şekilde yaratılan güçlüğe yani atomlar için *sapma* denen şeyi yani gerekçesiz doğru çizgiden ayrılmayı kabul ederek eşit bir hızla düşey doğrultuda düşen atomları karşılaştırmanın imkânsızlığını gidermek çarelerini araştırdı. Epikuros'u ve Lukretius'u incelerken bu konuya tekrar döneceğiz.

(kontraksiyon) ve genişleme mümkün olabilmektedir. Demokritos, atom teorisi gereği mekânı aralıklı, kesikli olarak anlıyordu ve sonsuz olarak bölünebilmesi ihtimalini red ediyordu.

Elbetteki, burada söz konusu olan bölünmezlik maddesel ve gerçek bakımdan bir bölünmezliktik. Sonsuz olarak tekrarlanabilen matematik işlemler anlamında geometrik bir devamlılık bakımından bölünmezlik değildir. Çünkü Demokritos, tabanları ve yükseklikleri eşit olan iki piramitin tabanlarına paralel ve piramitlerin yüksekliklerini aynı oranda bölen düzlemlerle kesilmesi ile elde edilen kesitlerin birbirine eşit olduğunu ispat eder; ve buradan, aralarında hepsi eşit olan aynı sonsuz sayıdaki kesitlerin, yani bir o kadar sonsuz olarak ince lamların (safihaların) eksiksiz toplamı olarak, iki piramidin de eşit oldukları sonucunu çıkarır. Burada, sonsuz olarak ince lamların (safihaların) eksiksiz toplamı olarak, iki piramidin de eşit oldukları sonucunu çıkarıyor. Burada, sonsuz olarak tekrarlanabilen bir işlemin, akıcı bir oluşun, sonsuza doğru bir artma ve eksilme harekitinin, azamî ve asgarî sonsuzluk kavramını çok iyi görüyoruz. Bu matematik sonsuzluk teorisi iledir ki Demokritos'un matematiği, atomculuğu ile birleşir.[83]

Atom fizikçisi olduğu için Demokritos, sonsuzluk hakkında, Platon okulu matematikçilerinin,[84] oluş halindeki doğrunun değil tamamlanmış doğrunun (l'exact) geometricilerinin gösterdiği nefreti hiçbir şekilde göstermez: sonsuzluk, uzam, yayılım (étendue) bakımından, atomlar sayısı ve dünyalar sayısı bakımından atom fiziğinin ilkesidir. Gene bu bakımdan da Demokritos, Arşimed'in ve çağdaş matematiğin habercisidir.

Aynı zamanda fizikle matematiği birbirinden ayırır. Matematiği sonsuz küçüklükte kabul eder; gerçek maddenin sonsuz bölünebildiği iddiasını reddeder. Çünkü eğer, madde bölünmeye karşı son bir dirençle karış koymasaydı, Demokritos'a öyle gelir ki, dünyada hiçbir şey var olmayacaktı.

---

83 Abel Rey: Yunan teknik biliminin en yüksek aşaması, İnsanlığın evrimi, Paris, 1946, Sağ 290.
84 İbid, sa. 282.

Determinizm (Gerekircilik)

Demokritos materyalizminin karakteristik bir belirtisi gerekirciliktir, yani nedensel belirlemenin (détermination causale), doğadaki kanunların varlığının tanınmasıdır. Akıl ya da **logos**, atomların, kendi devinmelerinde zorunlu olarak boyun eğdikleri, matematik ve mekanik bir kanundan başka bir şey değildir.

Demokritos, böylece teolojiye, yani, doğanın nedenselliğe (causalité) değil erekliğe (gaîlik - gayeye dayanma - finalite) tabi olduğu, iki bin yıl sonra Bernardin de Saint - Pierre'in diyeceği gibi, paylaşılsın ve ailece yensin diye kavun dilimlerini yapmış olan, insana yararlı olduğu için ringa balığına çok yumurta veren, fakat insana zararlı olduğu için köpek balığına az döl veren, insan biçimindeki bir tanrının varlığı fikrine karşı, savaş açar.

Bu, nesnel nedenselliğin (causalité objective), zorunluluğun, doğada kanunun hâkimiyetinin açıklanması, İlkçağ materyalist felsefesinin en değerli başarılarından biridir. Zaten bu, bir bilim olma olanaklarından biri idi de. Gene Aristoteles'in sözleriyle söyleyelim "Demokritos, ereksel nedeni redederek doğanın işine yarayan her şeyi gerekliliğe bağlıyor." Demokritos'un kendisi de "nedensel bir tek açıklama bulmayı İran tahtına çıkmaya yeğ tuttuğunu" söylüyor.

Bununla birlikte, nedensellik hakkında ancak basitleştirilmiş bir fikre sahipti; onu kaderci bir anlamda anlıyordu. Zorunluluk, önceden haber verme gibi soyut bir niteliğe bürünüyordu. Cicero, Demokritos'un kaderi, alınyazısını tanıdığını yazarak bu duruma işaret ediyor. Bu, durumları, basit bir yer alış, konum ve hareket gösterisi ile karakterize eden bir dünya anlayışı için olağandı.

Aynı şekilde, insan da dahil, dünyadaki herşeyi mekanik olarak, az ya da çok karmaşık bir makina olarak, kabuleden XVIII. yüzyıl mekanik materyalistleri, eğer "belirli bir anda, doğada iş görmekte olan bütün kuvvetleri olduğu gibi bütün şeylerin konumlarını, yeralışlarını bilen bir zekâ, bir 'şeytan' var olsaydı bu, evrenin en büyük cisimlerininkini olduğu gibi en küçük atomlarınınkini de olmak üzere gelecek bütün hareketleri kesin olarak hesaplayabilirdi" diye düşüneceklerdir.

Artık raslantı olmazdı. Hatta Engels'in dediği gibi falan kabuklu yeşil bezelyenin içinde altı değil de beş bezelye tanesi olması olayında bile, ya da falan köpeğin ötekinden daha uzun kuyruğu olması olayında bile raslantı olmazdı. Kader, bir tanrı kadar ezici oluyor. Epiküros'un atomlarının sapmasını tasarlaması, aynı zamanda **anagkê**'ye (Fataliteye - kadere) çare bulmak içindir de.

Psychisme

Ruhu doğaüstü ilke olarak olan idealist anlayışı reddeden ve bu konuda Empedokles'den daha tutarlı olan Demokritos, ruhun salt maddesel bir karakteri olduğunu öğretiyordu Tin (ruh), ateş gibi, ince, düz, kaypak ve çok hareketli atomların bir bileşimidir; bu bütün bedene yayılan canlı maddesel temel unsurdur. Daha önce Homeros da düşünceyi çabukluk ve devinme yetisi ile nitelendirmişti.

Canın (ruhun) maddesi, her yanda ısıyı ve hayatı yaratarak, evrenin bütününe dağılmıştır; hayat kuvveti ile özdeştir; özü, devinmektir.

Böylece, tin dünyanın yaratıcı gücü değildir; sadece, öteki maddelerin yanında o da bir maddedir; bu, tinin bedene üstün olmasına engel olmaz. Zekâ, bazı atomların matematik özelliklerinin sonucu olan bir olaydır. Tinin atomları, bütün başka atomlar gibi yalnızca mekanik ilkelere göre devinirler; ancak mekanik olarak gerçekleşebilen, düşünen varlık olayını yaratırlar.

Ölüm, tinle bedenin birbirlerinden ayrılışı değildir, bedenin atomlarının ve tinin atomlarının her ikisinin doğal olarak ayrışımıdır; o halde beden ve tin, ikisi de ölümlüdürler. Her ne kadar Demokritos'un psişizm konusundaki görüşleri ilkellikten kurtulmuş değilse de tinin ölümsüzlüğü hakkındaki idealist ve dinî betimlemelere karşı mücadelede takdire değer bir rol oynadılar.

Bir yanda, tin de içinde olmak üzere, doğayı atomlarla ve devinme ile açıklayan materyalizm. Öte yanda doğaya akıllı ve maddesel olmayan bir neden, tin veren Platon. Bu tin, kendi kendine devinen ve var oluşta olduğu gibi değer yüksekliğinde de birbirine intikal eden devinmeler dizisine öncülük eden, devinmedir. Aynı zamanda hem kişisel

hayatın hem de kozmik hayatın temel unsurudur. Devindirici, devinmeyi başlatan, devinme veren, devinmedir. Platon'un tini tanrısaldır. Tin'in madde üzerinde yaşça büyüklük, öncelik hakkı vardır; oysa materyalizmde madde tinden önce gelir.[86]

Bilgi Teorisi

Demokritos'un büyük değeri bilginin nesnelliği sorununu, duyumun (ihsas - sensation) bilginin ilk basamağı olarak rolü sorununu, doğa'nın bilinmesinde düşüncenin önemi sorununu ortaya koyarak ve materyalist doğrultuda çözümleyerek bir bilgi terosini ele almış, işlemiş olmasıdır.

O, "gerçeğe göre" varlığı (existence) "düşünüşe göre" ya da "düşünceye göre" varlıktan ayırd eder. Onca, "gerçeğe göre" yalnız atomlar ve boşluk vardır; her atomun kendine özgü sıkışıklığı, büyüklüğü, bölünmezliği, biçimi, zamanda ve mekanda devinmesi vardır.

Renk, tat, koku, ses, soğukluk, sıcaklıkta durum değişiktir, "herkesin kafasında yer alan, atomların birleşmesi ve gruplaşma çeşitleri ile meydana getirilen dış görünüşlerde var olan bu özellikler bizzat atomlara bağlı değlidir.

Şeylerin birinci özellikleri nesnel ya da ilkseldir; ikinciler itibarî (saymaca-conventionnelles) ya da ikincildirler (tâli). Demokritos "itibarî" sarılığı olan bir kimseye acı gelir. Hava ve su bize nitelikmlerinden bahsederken şunu demek ister: örneğin bal bizim kendimizin üşüyüp üşümememize göre az ya da çok sıcak veya soğuk gelir. Birçok madenler toz haline getirildikleri zaman renklerini değiştirirler, vb.

---

86 Tekrar edelim ki, bu tinin büyük değerine hiçbir şekilde engel değildir: Demokritos, İç huzurun, "euthymie"nin, bunlardan herbirinin olanaklarının ve tabiatının bilinmesi üzerine ve "zevkte ölçülülük, yaşayışta ahenk" üzerine kurulmuş mutluluğun şartı olan bir dengeli ve erdemli düşünceler ve eylemler ahlâkı öğretir. Gelmiş geçmiş zamanların en güzel hikmetlerinden birkaçı Demokritos'dan kalmıştır, örneğin: "ölçülülük, hoş şeylerden tad almayı arttırır ve hazzı daha büyük yapar." "Bütün hazlar değil yalnız güzel şeylerin hazzı aranmalıdır" Site'nin iyi yönetilmesi için site'ye karşı ödevler bütün ödevlerden üstün tutulmalıdır; ne hakkaniyete karşı kavgacı bir ruhla davranmalı ne de genel iyiliğe karşı olan bir iktidarı kabullenmelidir. Çünkü, iyi yönetilen bir site en büyük destektir, her şey bunun içine girer, eğer site sağlıklı ise herşey sağlıklıdır; eğer site yok olursa herşey yok olur." Şunu da söyleyelim: Her memleket bilgeliğe açıktır, çünkü üstün ve yetkin bir tinin vatanı evrendir."

Aynı şekilde, XVII. yüzyılda Galile de bir maddenin zorunlu olarak bir biçimi, bir yer alışı, bir devinme ya da durgunluk hali vardır, oysa tadlar, kokular, renkler vb. "non sieno altro che nomi" yani sıradan isimlerden başka bir şey değildirler, diyecektir.

Bundan böyle, bir yaprağı bir gün yeşil, ertesi gün sararmış, ve ninayet kızarmış görmenin ne önemi var? Az önce çok güzel kokan bir çiçeğin kısa zamanda kokusunu kaybetmesine, ve lezzetli bir meyvanın çürüyerek yenmez hale gelmesine nasıl şaşmalı? Bu çeşitten özellikler geçici, değişken özelliklerdir, şeylere bağlı olan özellikler değillerdir; devamlı ve kalıcı olan maddeile ilgili değillerdir. Elemanter (ilkel) cisimler ancak büyüklük, biçim vb. ile birbirlerinden ayrılırlar.

Böylece Anaksagoras'ın çocuksu görüşü karşılıklı ilgi ve çekimle (affinite) bir araya gelen özel maddelerin sayısızlığı fikrini muhafaza etmek zorunda olmaksızın, maddenin nitelik bakımından kararlı dayanıklılığı düşüncesi savunulmuş olur.

Bununla birlikte, "Demokritos, herkesin kafasında var olan" ortak fikirdeki varoluşu "gerçeğe göre" varoluşdan mutlak olarak ayırmaz. Tersine, çeşitli renk, koku, tat, ses, sıcaklık, soğukluk duyumları (ihsas), bilginin nesnelerini teşkil eden atom bileşmelerinin bilen özneyi (süjeyi) teşkil eden atomlar bileşmesi üzerindeki etkisi ile izah edilirler. Böylece Demokritos, bal itibarî olarak tatlı diye nitelendirilmiştir, diyerek "görüşe göre" ya da "itibarî" varoluşu algılanan niteliklere yüklerken, aynı zamanda duyumların çeşitliliğinin nedenini de bilginin de nesnelerini meydana getiren atomların biçim, büyüklük, düzen ve eğilim bakımından çeşitli oluşlarında görüyordu.

Çağdaş bilim de bütün nitelik ayrımlarını büyüklük, biçim, durum ve devinme ayrımlarına bağlar. Nicelik nitelik haline geçer. Galilée, Descartes, Huyghens dosdoğru bir yolu tuttular: onlar için cisimlerde hiçbir nitelik yoktur, yalnız çeşitli büykülükler, şekiller (figure) ve devinmeler vardır. Bu isimler ise çağdaş bilimin öncülerinin isimleridir.[87]

---

87 Théodore Gomperz: Adı geçen eser sa. 386.

Bu, Hegel'i, Demokritos'un "düşünceye göre" varolma savanı tersine yorumlamaktan ve onu, "kötü" idealizme yani dünya ancak **benim** duyumumda **benim** bilincimde ve Ben'de mevcuttur diye sübjektif (öznel) idealizme yönelmekle suçlamaktan alakoymadı. Lenin, idealist Hegel'in asıl hazmedemediği şeyin materyalist düşünüş olduğunu göstererek büyük Yunan filozofunu bir kez daha savundu.[88]

Demokritos için bilginin ilk basamağı duyumdur. Duyum, "idoller - putlar" hakkındaki materyalist felsefe ile izah edilir. Nesnelerin yüzeyinden, onların imgesi (imajı - yunanca "ediôlon") olan zar ya da peliküller biçiminde çok ince türümler (südur - émanations) ayrılır ve insanın gözleri önündeki havayı harekete getirirler; böylelikle nesneleri görmesini sağlarlar. Görme, kelimenin tam anlamıyla bir izlenim, bir baskıdır, idol aracılığıyla havanın empresyonudur,[89] tıpkı mühürün mühür mumu üzerinde bıraktığı gibi bir empresiyon, baskı, izdir: duyumun dış dünyayı yansıttığı gerçeğinin saf bir biçimde ifade edilmesi.

Aristoteles de, Demokritos'u bütün duyumları dokunma (tact) ya da temasa (contoct) vardırmakla suçlamaktan geri durumadı. Ama bir şeyin diğeri üzerindeki etkisinin ancak **mekanik** olabileceği, ve etkinin de ancak bir baskı, bir çarpma, bir yer değiştirme biçiminde olabileceğini kabul eden bir sistemin mantığı bunu gerektiriyordu. Bu sistem kabul edilir edilmez yapılan ya da alınan (maruz kalınan) her etki dokunuşma (temas - contact) ile meydana gelir. Duyular (hisler - sens), dokunma işinin çeşitlerinden başka bir şey değillerdir. İçinde sakladığı parlak diyalektik sanılara rağmen mekanist olan bir materyalizmle karşı karşıya gelmiş bulunuyoruz.

Bununla birlikte duyum henüz "bulanık - anlaşılmaz" (obscure) bir bilgidir; kendiliğinden, atomlar ve boşluk fikrini vermez. Bunun için daha ince bir bilgi türünün, "gerçek" bilginin, yani aklın ya da teorik düşüncenin işe karışması gereklidir. Bu duyusal sezgi (intuition) ile

---

88 Lenin: felsefe defterleri, sa. 221-222.
89 Epikuros'da, idol doğrudan doğruya göz üzerinde etki yapar.

akıl ve muhakemenin (raison) rollerinin birbirinden ayırd edilmesi çok önemlidir. Derin varlık, artık, duyuların (hislerin) sezgisi ile, deneysel fikirlerle berlirtilemez. Herakleitos ve Empedokleste ise durum henüz o düzeydeydi. Duyuların tanıklığının reddedilmesi gerektiğini savunan Eleali filozofların fikri, atom felsefesini rasyonalizm yoluna yöneltmeye yardım etmiştir.

Demokritos, doktrinini imgelerle dolu bir biçmide açıklar. Duyularla aklı birbiriile çarpıştırır. Akıl, atomları tanıyabilecek biricik şey olan ve bunun sonucu olarak da, "derinlikler içinde barınan" gerçeği anlamaya elverişsiz duyulardan üstün olan fikri ifade eder. Ama duyular buna karşılık verir: "Bahtsız akıl, kanıtlarını bizden aldıktan sonra onları bizi altüst etmek için kullanmaya çabalıyorsun! Senin zaferin senin yenilgindir!' Akıl-ruh (espri) duyuların tanıklığını bir tarafa itmekle, bütün otoritesini kaybetmiş olurdu. Ancak duyum ve algı (ihsas ve idrak) içinde kendisine sunulandan hareket ederektir ki düşünce, duygusal sezginin sınırlarını aşar ve bilginin alanını genişletir.

İdealist Platon'a göre ise, tersine, düşünce bağımsızdır ve kendi duyusal temelinden ayrıdır. Prensip olarak algının düşünceden başka bir konusu (objesi) vardır. Algı, ancak gölgeleri, salt görünüşleri alır, kavrar; kurgularla ilgili (spéculative) düşünce duyulur (sensible) dünyayı aşar ve doğaüstü özlerin asıl gerçeğini kavrar; Platon'u **Fikirler** (İdées) dediği budur. Duyulur dünya, fikirlerin bir kopyasından (suretinden) başka bir şey değildir. Lenin, idealizme karşı olarak, duygulara dayanan duygusal bilgi ve usa dayanan uşçul (aklî) bilgi diye bir ayırım yapmamak gerektiğini belirtecektir. Olaylar (fenomenler) görünüşlerin görünümleri değil, özlerin görünümleridir. "Öz, görünür (zahir olur). Görünüş, öze değgindir, özde var olandır."

Doğrudan doğruya, dolaysız olarak duyulara sunulan dünya ile duyulara dolaysız olarak sunulmayan dünya birbirlerinden ayrı iki dünya değildir. Olay ile şey arasında bir ilke sınırı fikri, idealist ve bilinemezci (agnostik) bir kavramdır. Nesnel maddesel gerçeğin bazı yönleri doğrudan, dolaysız olarak, kendilerini gösterirlerken, ötekiler usçu bir görüşe, içe varışa ihtiyaç gösterirler, ama gerçek, gene de, bir birlik teşkil etmekten geri kalmaz.

Lojik (Mantık)

Demokritos, mantık tarihinde parlak bir yer yer tutar. Aristoteles, "filozof-fizikçiler" arasında Demokritos'un kavramının tanımlanmasında başta geldiğini söyler ve Demokritos'u mantık meselellerinin incelenmesinde kendisinin öncüsü sayar. Demokritos'un mantığı ile Aristoteles'in mantığı arasındaki ayırımı şu bakımdandır: birincisi, tümevarımcı mantığın yani özelden genele deneyden kurala yükselen muhakemenin (usavurmanın) kurucusudur; ikincisi ise dikkatini tümden gelimci mantık yani genelden özele, ilkeden somut sonuçlara giden muhakeme üzerinde toplar.

Yunan'da ilk defa Demokritos **De la Logique** (mantık üstüne) veya **Les Canons** (Kanınlar - Kurallar) başlıklı özel bir eser yazdı. Kitap, yazık ki, bize kadar ulaşmadı. İkinci elden kaynaklardan dolaylı olarak anlaşıldığına göre, Demokritos bu yapıtında, kendini iyice andırışma (analogie) ve varsayım (hypothése) problemlerine vererek tümevarımın sorunlarını inceliyordu. İdealistlere karşı savaşta, doğanın bilinmesinde deneyim önemini göz önünde tutuyor, mantığı doğa olaylarının bilinmesinin bir aracı sayıyordu.

Aristoteles, Demokritos'un her zaman deneye dayanmasını ve **şeylerin nasıl meydana geldiklerine** bakmasını kınıyor. Kendisi, peşin, önsel (apriori) sözde açıklamaları çoğaltmayı yeğ sayar. Örneğin, "doğal yerler" teorisi (ateşten yapılmış eleman yukarıda, topraktan yapılmış eleman aşağıda vb...) gibi. Aristoteles, evrendeki düzenin, organizmanın düzeninin kendiliğinden yaratılmış olmasının kabul edilemez bir şey olduğu kanısındadır. Bu sisteme göre geyiklerin hızlı koşmaları uzun bacakları olduğu için değildir. Tersine Tanrı onları hızlı koşular için hazırladığından uzun bacakları vardır.

Demokritos, zorunlu sonuç çıkarmaya dayanan ve tümden gelimci yani hiç de deneyden gelmeyen Pitagorcuların ve Eleatların metoduna karşı, aynı zamanda, örneğin Protogoras'da (M.Ö. 485 - 411) olduğu gibi nesnel gerçekleri yadsıyan ve insanı herşeyin ölçüsü kabul eden sofistlerin (bilgicilerin) sübjektif muhakemelerine karşı düşüncelerini ifade etmekteydi; onların muhakemelerinden şu sonuç çıkıyordu: var olan bizzat kendi kendisine mevcut değildir, yalnız onun hakkında

bende var olan bilgide mevcuttur, vardır, başka bir deyişle, düşünülmüş olan daima özneldir, öyleyse var olan değildir. Demokritos'da ise bilgi, tam tersine, gerçek bir bilgi gibi deneyden, görgül gözlemlerde olayların teorik bilgisine doğru çıkan bir hareket gibi görünür.

Ateizm (Tanrıtanımazlık)

Demokritos felsefesi, tanrıtanımazlık tarihinde de önemli bir rol oynadı. Onun materyalist doğa anlayışı, tanrılara yer bırakmıyordu. Cicéro'nun belirttiği gibi, Demokritos için, hiçbir şey olduğu durumda kalmadığına, sonsuz hiçbir şey olmadığına göre filozof, Tanrı'yı tamamen ortadan kaldırır. Demokritos, kültürlerine rağmen ortadan kaldırır. Demokritos, kültürlerine rağmen ellerini havaya kaldırarak, Zeus herşeyi düşünür, herşeyi bilir, her şeyi verir ve geri alır ve her şeyin kralıdır diyen, o bilgiç kişilerden değildir.[90]

Atomculuk, bir yaratma fikrine ve dünyanın dünyaya yabancı başka bir varlık tarafından olduğu gibi korunması fikrine karşı çıkar. Doğa bilimi, bu sistem içinde, dünya için son bir neden göstermek sözde zorunluluğundan kendini kurtulmuş hisseder. Çünkü, eğer doğa, kendisinden ayrı bir varlık tarafından yaratılmış ve korunur diye tasarlanırsa, kendiliğinden var - olmayan bir şey gibi, kendisine yabancı bir son nedeni varmış gibi, yalnız başka bir şeyin iradesinden hareket edilerek anlaşılabilir olan bir şey gibi, olumsal bir şey gibi göz önüne getirilir. Bilim ise, tersine, doğa içinde doğanın gerekliliğini görür. Ve düşüncenin kendisi de doğanın içinde bulunur. Aetius'un yazdığı gibi "Leukippos, Demokritos ve Epikuros, dünya, ne tanrının inayeti ile canlanmıştır, ne de idare edilmektedir," derler.

Dünyada her şey, Samanyolunun parıltısından, kuyruklu yıldızlara kadar, yer sarsıntılarını da unutmaksızın, doğal nedenlerle açıklanırlar. Lactantius bu tanrıtanımazlığın kendisinde uyandırdığı korku ve dehşeti gösterecektir: "Stoacıların dediklerine göre, dünya ve dünyada

---

90 "Pek çok derin bilgililerin esprisi yoktur" der, filozofumuz kötü yürekle başka bir pasajda. Demortiso'a ait ve Sokrat - öncesi bütün sitasyonları Hermann Diels klâsik eserine göre veriyoruz: Die Fragmmte Vorsokratiker, '4. baskı Berlin 1992.

olan her şey insanların yararı için yapılmıştır; aynı öğreti bize kutsal kitaplarla da verilmiştir. O halde Demokritos, insanların, koruyucusuz, nedensiz, topraktan solucanlar gibi çıktıklarını düşünmekle yanılmıştır."[91]

Demokritos, insanların doğanın korkunç olaylarının etkisi altında tanrılar için yanlış bir inanç kurduklarını kabul ediyordu. Sextus Empricus[92] tanrıtanımaz görüşlerinin tanıklığını kaybetmemiştir. Bazılarının fikrine göre, bu yazar,

> "Biz, doğanın olağanüstü olaylarından başlayarak tanrılar fikrine vardık; öyle görünüyor ki Demokritos'un düşünüşü de böyledir. Gerçekten o da diyor ki, eski insanlar, gökgürültüsü, şimşek, yıldırım, yıldızların kavuşumu, güneşin ve ayın tutulması gibi gök olaylarını görerek korkuya kapıldılar ve bunlardan tanrıları sorumlu tuttular." demiştir.

Demokritos'a göre Yunan tanrıları, doğa olaylarının ya da insanın özelliklerinin kişileştirilmesidir. Atena, örneğin, insan aklının (usunun) kişileşmesidir. Halk inancının tanrıları, maddesel etkenlerin ya da giderek manevi kuvvetlerin belirtilmesidir. Demokritos, mucizeyi ve vahiyleri, tanrıların yanıt verdiklerini kabul etmez. Örneğin, diriltilen ölüler sadece bayılmış kimselerdi.

Demokritos'un öğretilerine karşı Platon'un **Kanunlar**'ındaki saldırıları, materyalistlerle idealistler arasındaki, dini alanda yeralan çatışmanın sertliğine tanıklık etmektedir:

> "Herşeyden önce, pek mutlu dostum, bu kimseler tanrıların bir sanat ürünü, doğanın değil kimi kanunların ürünü olduğunu ve tanrıların, farklı yasama kurallarına (législature) temel vazifesi gören şartlara, hükümlere göre çeşitli yerlerde başka başka tanrılar olduklarını ifade ediyorlar."

"Convention - şartlar, hükümler" ve "kanun" sözlerinden **siyaseti** anlamak gerektiği açıktır. Halktan halka, çağdan çağa değişen tanrıları

---

91 Hristiyan Apolojist 'savunumcu' Lactance 250 yılına doğru doğmuştur. Metin Tanrısal Kuruluşlardan alınmıştır.

92 Sextus, amprik okuldan tabib, I.S. II.inci Yüzyılda yaşadı. Şüphecilik taraftarlarındandı.

yaratan, siyasettir; eğer inanmak gerekirse, dinsizler için müebbet hapis gibi vahşi bir düzenin taraftarı Platon'un da aralarında bulunduğu ahlâksız filozofların öğretisi şu yargıya vararak tehlikeyi gösteriyor.

> "Ve böylece, dinsizlik, kanunun kendilerine telkin etmek istediği tanrılardan hiçbirinin var olmadığı yolunda eğitilmiş genç insanları sarmıştır; bu yüzdendir ki, kendi gerçeği içinde yasanın gerektirdiği gi bi başkalarına yardım etmek yerine, onlara hükmederek yaşamaktan ibaret olan bu dümdüz doğa hayatına doğru üşüşme, isyankârlıklar yaratmaktadır."[93]

Görüldüğü gibi, Platon, bu pasajında, ahlâksızlığı, kuvvet ve keyfilik dinini, dinsizlikle birleştirmeğe çalışıyor. Bu, bütün tutucuların kullandığı bir savaş hilesidir. Bu metinden, daha çok, "isyankârlık" (sédition) korkusunun büyük idealistin düşüncesinde oynadığı rolü çıkarmak mümkün olacaktır: Siyaset ve felsefe birbirlerine karşımaktadı. Din, mevcut düzenin koruyucusudur.

Siyaset ve Estetik

Demokritos, Platon'un savunduğu düzene karşı siyasi müdcelede yani, toprak aristokrasisine karşı ve ticaretin, zanaatların gelişmesi ile ilgili demokratik eğilimler uğruna aktif bir rol aldı. Dostluğu, ölçülülüğü, akıl yolunu, genel menfatı, özgür vatandaşların esinler, dilekler birliğini ululayarak demokratik rejimin aristokratların hakimiyetine üstünlüğünü teorik olarak doğruladı. Özgür halkın orta tabakalarının ideoloğu gibi görünüyordu.

> "Özgürlük kölelikten ne kadar yeğ ise demokrasi içinde yoksulluk, despotların hükmü altındaki sözde refahtan o kadar yeğdir."
>
> diye yazdı.

Demokritos'un gözünde siyasi eylem, insana şeref ve şan sağlayan, ulu bir sanatı temsil ediyordu.

---

93. Yasalar, Kutam X, 889 a 890 a.

Toplumsal hayatın başlangıcı ve gelişmesi üstüne uzun uzun düşündü. Demokritos'un varsaydığı ilkel insanlar, barınaksız, giysisiz ve araçsız sürüler halinde yaşıyorlardı; ne bulurlarsa onu yiyorlardı. "İhtiyacın öğretmenliği ile" yavaş yavaş yaşayış tarzlarını değiştirdiler. "Eller, zekâ, birleşme ruhu" onları uygar hayata doğru götürdü. Bu evrimde doğanın benzetlemesi (taklidi) büyük bir rol oynadı.

Estetikte, Demokritso, çocuksu, gelişmemiş materyalizmi temsil ediyordu. Ona göre sanat, doğanın benzetlemesidir. İdealist Platon, bu sanat anlayışına karşı çıkacaktır. Diyecektir ki, sanat, "taklidin taklidi", "gölgenin gölgesi"dir; çünki doğa sonuncu gerçek değildir.

Demokritos'un Tarihi Değeri

Demokritos'un ve onu izleyenlerin tarihi değeri, doğanın materyalist anlayışı için yapılan inatçı ve verimli mücadelede yatar. Lenin'in **Matérialisme et empriocticisme**'de gösterdiği gibi bugünün burjuva ideologları

> "Demokritosa karşı, yaşayan bir düşman gibi, **felsefede taraflılık ruhunu** hayranlık verici bir şekilde belirginleştiren bir düşman gibi...[94]"

savaşırlar.

Daha eski Yunanlıların arasında, büyük idealist, Demokritos'un otuz yaş kadar küçüğü olan Platon, demokrasinin düşmanı eski soyluluğun çıkarları adına aşırı bir öfkeyle materyalizme saldırdı. Onca, doğa, duyulur şeylerin dünyası, sonsuz, ölümsüz, değişmez, ve devinmez dünyadan çıkmıştır, ki bu dünya ruhsal özlerin (essences sprituelles) ya da **Fikirlerin** (idées) dünyasıdır. Fikirler "asıl varlık"tır. (Etre veritable).

Felsefede, Demokritos'un yolu ile Platon'un yolu arasındaki mücadele iki bin yıldan fazla bir süreden beri bitmemiştir. Bugünün gerici binlerce filozofu "Platon'a dönüş" parolasını ortaya atarlar. Bize gelin-

---

94 Lenin bütün eterleri cilt, 14, sa. 369.

ce, diyalektik materyalizmden yana olan bizler ilk çağın materyalist filozoflarını heyecanla anıyoruz.

Yunan atomcularının yola çıktıkları temel düşünüş, hiçbir şeyin yokluktan çıkmadığı ve hiçbir şeyin yokluğa dönmediği fikri idi. İlk elemanların birleşmesi ve ayrılması, şeylerin doğduklarını ve öldüklerini anlatıyordu. Bu, sonsuz olarak devinme halinde olan sonsuz ve birbirlerinden yalnızca büyüklük, biçim, düzen ve duruş (position) bakımından farklı atomların varlığı doktrini ancak **dahice bir varsayımdı.** XVI, XVII ve XVIII. yüzyıllarda bu varsayımın çevresinde bütün şiddetiyle sürüp giden bir mücadele görülecektir. 1624'te bile Paris Parlamentosu atomculuk lehindeki bilimsel bir incelemeyi yasaklayacaktır. Sorun ancak XIX. yüzyılda kesilip atılacaktır: bugünün hiçbir bilgini, artık, atomun varlığında şüphe etmez.[95] Çağdaş bilimin kökeninde (menşeinde) idealist Platon değil, materyalist Demokritos vardır. "Nükleer enerjinin keşfine götüren yol üzerinde atomculuk (ilk çağ atomculuğu) zorunlu bir aşamayı temsil eder."[96] Materyalist felsefe ile doğru (exact) bilim bir birlik meydana getirirler.

Atomculuk üzerine kurulmuş bir dünya görüşü bakımından dünle bugün arasındaki fark şudur: Demokritos, 2.500 yıl önce, ne senkrosiklotron ne senkrofazotron'un bulunmadığı bir çağda, atomu değişmez ve yokolmaz olarak göz önüne getiriyordu; bugün ise radyo - aktivitenin keşfi ve bilimin bütün son gelişmeleri atomun değişken niteliğini ortaya koymuştur.

İlkçağ atomculuğu özellikle **mekanist** bir materyalizm anlayışını temsil ettiği halde, çağdaş atom bilimi ve felsefesi ilerlemeler sonucu, **diyalektik** materyalizmin dilini konuşur. Bilim, ilke bakımından, atom teorisini doğruladı, fakat ayrıntılarda, atom teorisini yanlış mekanist yorumlarından kurtardı.

---

95 Yalnız, ampiriokritikçi Mach ve benzerleri atom teorisinde, "olguların betimlemeleri (tavirleri) için matematik bir model"den başka bir şey görmüyorlar. (E. Mach: Die Mehcanik in ihrer Entwicklung, 7. baskı sa. 467). Bu teori gerçekte olguların aslına uygun bir çevirisidir.

96 Alonis Gerlo: "Lukres - Wegbereiter des wissenschaft - lichen Rationalismus" Das Altertumda, Akademi - Verlag, Berlin Band 5 1959. Heft. 1.

Günümüz materyalizmi, diyalektik materyalizmdir, ve Lenin'in yüzyılımızın başında Matérialisme et Empiriocriticism'de anlattığı, modern fiziğin diyaeltik materyalizmi doğurduğunu ileri süren tezi sadece fizik alanında değil, genel doğa bilimi alanında da tümüyle doğrulanmıştır. Bilimsel zihniyet tutumu bugün yalnız materyalist teoriyi değil, diyalektik metodu da gerektirir.

Fakat ilk çağın materyalist düşüncesi ile modern materyalist düşünce arasındaki ayrılıklar ne olursa olsum, bizler Leukippos ve Demokritos'un mirasçılarıyız. Onların eserini çok daha üstün bir düzeye yükseltmeye devam ediyoruz.

---

97 Lenin: Bütür eserleri cilt 14.

3

EPİKÜROS

Helenistik Dönem

Demokrasinin açılıp genişlemesi M.Ö.V.inci yüzyıl Yunan'ının ayırd edici niteliği olmuştu. M.Ö. IV.üncü yüzyıl, sitelerdeki krizin meydana gelişini görür. Kriz, kölelik üretim ilişkileri ile üretici kuvvetlerin gelişme düzeyi arasındaki çelişmelerin büyümesi, ağırlaşması yüzündedir. O çağın başından beri kölelik üretim biçimi, emeğin üretkenliğinin, tekniğin ve sosyal iş bölümünün ilerlemesini sağlayamaz olur.

V. yüzyılın son yıllarının bir komik şairi, Atina'da karınlar açtır, ama iyi hava ile ve umutla yaşanır diyor. Yunan'da tahıl darlığı vardır. Buna karşılık bağlar ve zeytinlikler doğu memleketlerinin ürünü ile rekabet etmektedir.

Kölelik sistemi, sanayiye karşı durmakta ve onu köklü olarak kösteklemektedir. Kölelik, teknik gelişmeye üç yanlı bir nedenle aykırı-

dır. Bir yandan köle el-emeği bulmaktaki kolaylık, hele ardı arkası kesilmeyen savaşlar yüzünden, mekanik çalışma metotları araştırmalarını durdurur. Yunanlıların köleleri onların makinalarıdır.

Öte yanda, kaba ve ilkel köle el-emeği biraz nazik ve maharet isteyen makinaları kullanmaya elverişli değildir. Marx'ın Kapital'de[98] belirttiği gibi ancak en sert, en yorucu araçlara uygundur:

> "Burada (kölelik rejiminde), eskilerin çarpıcı ifadelerine göre, işçi, **instrumentum semivocale** (yarı sesli araç) yani hayvandan ve **instrumentum mutum** (Sessiz araç) yani cansız araçlardan, yalnız, **instrumentum vocale** (sesli araç) olarak ayırd edilmek durumundadır. Ama kölenin kendisi, hayvanlara ve çalışma araçlarına pek güzel hissetirir ki kendilerinin eşiti olmaktan uzaktır ve o bir insandır. Kendisine bu sevinci vermek için onları kötü kullanır; **con amore,**[99] zevkle yapar bunu. Ve aynı zamanda, bu üretim tarzında en sert, en kaba ve en ağır çalışma araçlarının kullanılması gerektiği ekonomik bir ilke olarak kabul edilmiştin; çünkü araçların kabalığı ve ağırlıkları onlara zarar vermeyi güçleştirmektedir."

Nihayet son bir neden de işsiz güçsüz insanların işe karışmasıdır. Özgür insanların ve giderek bilginlerin aşağılık tanınan her çeşit el işine karşı olmaları, dikkatleri zanaatlardan ayırıp başka tarafa çekerek, tekniğin yayılmasına engel oluyordu. Aristoteles, yatandaşlar, "özgür insanlar olarak ve çalışmaya zorlanmaksızın ölçülü bir hayat sürebilmelidirler"[100] diyordu.

---

98 Karl Marx: Kapital Editions Sociales, Paris, cilt I, sa. 211 not.

99 çok tat duyarak.

100 Politik, kitap VII, bölüm 4, 1326 b. 26-33. Politik'in VII'inci kitabının başka bir pasajında (bölüm 8, 1328 b 33), Aristoteles gene şöyle der:: 'Vatandaşların emeğe değgi bir varlık göstermemeleri gerekir ne de ticarete değgin' böyle bir varlık soyluluktan yoksundur ve erdeme karşıdır'. Giderek eğer vatandaş olmak isteniyorsa zıraatçı de olmamak gerekir" (çünkü erdemi işletmek için olduğu kadar sivil hizmetleri görmek için de boş zaman gereklidir)." Üreticiler, ona katılmaksızın Devlet için gereklidirler, nasıl ki toprak da ineğin bünyesine girmeksizin bir inek beslemek için gereklidir.

Böyle olunca da zamanın biliminin elverişli olduğu pratik uygulamalardan yararlanılmıyor, sanayi makinalaşmıyor. Sanayi bir zanaat olarak kalıyor, giderek önceki dönemin büyük atelyelerinin ortadan kaybolması ile geriliyor bile. Doğu'nun rekabeti yüzünden ücretler düşüyor, zanaatkârların ya da özgür işçilerin hayat şartları kötüleşiyor ve kölelerinkine yaklaşıyor. Özgür insanlar ve köleler, mülk sahiplerine karşı duydukları kinle, çok kez birlikte isyan ediyorlar. Yoksulluk, ekonomik durgunluk ya da gerileme ölçüsünde giderek derinleşiyor.

Küçük toprak sahibi köylüler, gittikçe kendi topraklarını işleyerek geçinemez hale geliyorlar, borçlanıyorlar ve mallarını zenginlere ipotek ediyorlar. Zirai işletmeyi yetkinleştirmeye (mükemmelleştirmeye) ancak onların gücü yetmektedir. Dış iç savaşların yardımıyla darlık ve sıkıntı artıyor. Bu ise ücretli askerliğin gelişmesine sebep oluyor: İhtiyar Yunanın özgür vatandaşlarının gittikçe artan bir kesimi, yabancı Devletlerin hizmetinde hayatlarını tehlikeye atmaya başlıyorlar.

Zenginlere karşı bir sosyal devrim, toprakların paylaşılmasını ve borçların kaldırılmasını sağlayan bir devrim olanağı, daha doğduğu anda, makedonyalıların siteler üzerinde hakimiyetlerini kurmaları ile ortadan kalkıyor. Zenginler, yabancı himayesini kutluyorlar. Makedonyalı Filip daha Cheronee harbinin ertesi günü Yunanlılara kabul ettirdiği konfederal anlaşmada kölelerin azad edilmesini yasak etmişti.

Her çeşit toplumsal pratik yolu kapanmıştı.

> "Zayıflayan, sadece, evreni anlamağa karşı duyulan şiddetli ihtiyaç değildir, **diyor Abel Rey.** Sosyal duygu da zayıfladı. Bütün bir önceki çağ boyunca sürmüş olan büyük ahlâki düşünüş, siyasî ve sosyal araştırmanın içine girmişti... Şimdi ise... bir iş yapmak ihtiyacı ancak kişisel esinlemelere inhisar ediyordu..."[101]

F. Lange, bu dönem hakkında şunları yazmıştı: "Bireycilik bu zamanın hastalığı idi."[102] Kollektif bir kurtuluş istemek, artık mümkün görünmüyor.

---

101 Yunanda bilimsel düşüncenin olgunluğu, sa. 532.
102 Materyalizm tarihi, cilt I, sa. 86.

İnsanların yüreği ve ruhu gittikçe artan bir kaygı içindedir. Ancak üstün bir gücün mutluluk vereceği kararsız bir dünyada doğal bir şey gibi Talih (Tyché; Baht - Fortune) karşısında eğiliyor ona tapıyorlar. Müneccimliği, cinciliği ve başka sahte bilimleri işliyorlar. Bunalım içinde kurtuluşu arıyorlar; yardım edici, merhametli, bağışlayıcı, kurtarıcı tanrılara, kullarına, bu dünyadaki acılarının ödünü olarak ölümsüz ve sonsuz hayatı sağlayacak olan tanrılara inanmaya koyulanlar gittikçe daha çok artıyor. Eski yurttaşlık dinleri mistisizmin önünde kayboluyor. Doğanın zırva boş inanları Yunanı sarıyor. "Öte dünya" tasa ve korkusu insanların varlığını zehirliyor.

Yunan tarihinin yeni bir dönemi, helenistik dönem, sağlam bir ekonomik temeli olmayan, eğreti, kararsız nitelikte askeri ve idari bir bağdaşımı (combinaison) temsil eden Devletin, Makedonyalı İskenderin koskoca devletinin yıkılması ile başlıyor. Sayısız etnik gruplar arasında ancak dıştan bir birleşme vardır ve bu gruplar, geçmişte yaşadıkları gibi, kendilerine özgü bir hayat sürmeye devam ederler. İmparatorluk, parçalanmaktan kurtulamaz. Ayrı ayrı krallıklar kurulur.

Helenistik dönem, İsadan önceki son üç yüzyılı kucaklar; İskender'in ölüm yılı olan M.Ö. 323'ten, Mısır'ın son büyük Helen Devleti'nin Romalılar tarafından ele geçirildiği M.Ö. 30 yılına kadar uzanır.

Bu dönemin önemli şehirleri arasında en başta gelen, yeni Mısır krallığının başşehri İskenderiye'dir. İsrenderiye doğu ile batı arasındaki ticaret bağlantılarının dönüm noktası ve Helen uygarlığının kültür merkezidir. Ticaretin, deniz yolculuğunun, tekniğin, ve zanaatların gelişmesi, Doğu ve Batı halkları arasındaki ilişkilerin genişlemesi, bütün bunlar Mısır'da bilimin ilerlemesine sebep olur. İskenderiyecilik (alexandrisme) düşkünleşmenin başladığı parlak bir dönemdir.

Bu dönemin başlıca İskenderiye'de toplaşmış olan bilginleri matematik, astronomi, mekanik, fizik, coğrafya, fizyoloji ve tıpla uğraşırlar. Aynı zamanda dil ve uslûp teorisi, edebî eleştiri, tarih, düzyazı ve şiir de gelişir. İskenderiye kitaplığı el yazmaları bakımından son derece zengindi.

İskenderiye'li Hipparkhos güneş, ay ve gezegenlerin görünür devinmeleri hakkında ki teorinin ilk kurucularından biri oldu. Binden

fazla yıldız sayarak bir yıldız kataloğu meydana getirdi. Cyrène'li Eratosthène yeryüzü yuvarlağının çevresinin uzunluğunu ilk olarak hesapladı.

Kozmolojide, geosantrik kuramlar hüküm sürüyordu. Yani bu demektir ki, yuvarlaklığını kabul etmekle birlikte yeryüzü evrenin, hareketsiz merkezi sayılıyordu. Bununla birlikte Sisam'lı Aristarkhos (Aristarque), Engels'in **Dialectique de la Nature**"deki (sa. 191) ifadesine göre, "Kopernik'in yer ve güneş kuramı"na öncellik ederek yerin güneşin ve kendi ekseninin çevresinde devinme halinde olduğu sanısını ortaya attı: kendi devri için duyulmamış bir şey olan bu varsayım, yazarının mukaddesata saldırmakla suçlanmasına sebep olmuştu; çünkü o, "evrenin ocağı"nı yerinden oynatmıştı.

Matematik bilimler Euclide ve Archmède gibi derin deha sahibi insanlar tarafından incelendi. Başlıca eseri **Elemanlar**'da, Oklid klâsik Yunanda matematik gelişmelerin bilânçosunu yaptı ve geometrinin temellerini kurdu.

İskenderiye'de de bulunmuş olan Siraküza vatandaşı Arşimed'in mekanik çalışmaları doğanın doğru olarak incelenmesinin tohumu olmuşlardı. Arşimed mekanik olayları tahlil etti. Cisimlerin özgül ağırlıkları hakkındaki "Arşimed Prensibi"nin önemi herkesçe bilinir. Arşimed özellikle teknik buluşları ile ün yapmıştı: pek çok sayıda makina, kaldıraç (löviyeler) uçsuz vida ve daha birçok şey tasarladı. Fakat Arşimed ancak istisnaî hallerde mühendis niteliğini kullanmakla yetiniyordu. Çünki pratik uygulamalar ve teknik, bir bilgine yaraşmaz şeyler gibi görülmekteydi. Genel bir kural olarak, katıksız bilimle teknik birbirlerinden habersiz olmakta devam ediyorlardı. Özgür insanın köle hizmetkârı hor gördüğü bir uygarlıkta kaçınılmaz bir durum olarak bilim, tekniği küçümsüyordu. Bunun yalnız bir ayrısı (istisnası) vardı: tıp.

İskenderiye hekimleri anatomiyi incelediler ve kadavraların teşrihini (dissection) ilk kez olarak yaptılar. Hérophile sinirlerle beyinin bağlantılarını inceledi. Damarların hava değil kalbin gönderdiği kanı taşıdıklarını da buldu.

M.Ö. VI. ve V.inci yüzyıllar Yunanistan'ında henüz bilinmeyen

doğru (exact) gözlem ve deneyim yöntemleri bu dönemin tarihini taşır.

Ama ilerlemeler bir kez daha ancak seçkin bir aydın topluluğuna ulaşabilecekti. Yığın ise, tam tersine, usa aykırı (irrationelle) eğilimlere gittikçe daha çok yer veriyordu. Yığın için, astronomi astrolojiye (müneccimliğe), tıp büyücülüğe, doğal bilimler doğa üstü güçlere atfedilen tansıklara (mucizelere) inanmaya, doğru sapar. Bu bulanık, karışık zamanlarda insan, kendi kurtuluşunu öteki dünyada arayan bir bahtsız, bir umutsuzdur.

Epikuros'un Kişiliği

İskenderiye bilimsel canlılığın ocağı durumuna erişmişse de, Atina felfese çalışmalarının başlıca merkezi olmakta devam edecektir. Orada, Platon'un akademisi ve Aristoteles'e bağlı lise (Lycée) işlemekteydi. Gene Atina'da, Fenikeli - Kıbrıslı Zenon Stoa poikile'de (resimlerle süslü direkli galeri) okulunu açarak hocalık etmeğe başlar. Bu, stoa sözü onun öğretisine (doktrimine) ve doktrinini kabul eden öğrencilerine stoacı adının verilmesine sebep olacaktır. Ve orada nihayet, Epiküros kendi öğretililerini biraraya toplamaktadır.

Demokritos'un yolu materyalist yol, gerçekte, M.Ö. 341'de Platon'un ölümünden altı yıl sonra, Atistoteles'in ölümünden ondokuz yıl önce doğan ve İsa'dan önce 270'te ölen büyük filozof, büyük bilim adamı Epiküros tarafından devam ettirilmiştir.

Epiküros, Atinalılar'ın bir koloni kurmuş oldukları Sısam (samas) odasında doğdu. Öyle görünüyor ki mütevazi bir ailendendi; babası bir okul yönetiyordu, annesi ruhu temizleme dualarını ve formüllerini okumak için ev ev dolaşıyordu ve Epikuros, daha küçücük bir çocuk iken, dehşet ve korkunun insan ruhunda ne büyük zararlar yaptığını görebildi, bunu ilerde ortaya koyacaktır.[103] Kendisinin yüz yirmi yıl büyüğü olan Demokritos'un yapıtlarının etkisi altında felsefeye karşı büyük hayranlık, bağlılık duydu. Erginlik yaşına gelince Teos'da Nau-

---

103 P. Boyance: Lukretius ve Epikurosçuluk, Fransa Üniversite Basını, Pari, 1963, s. 41.

siphanes'den ders gördü; Nausiphanes kendisi de Demokritos'un öğrencisi olan Abdera'lı Hécatée'nin öğrencisi idi. Epikuros'un Anaksagoras'ı çok beğendiğini de biliyoruz. Başlangıçta Küçük Asya şehirlerinde ders veriyordu, ama sonra M.Ö. 307-306'da, siyasi koşullar Atina'ya yerleşmesine imkân verir vermez[104] orada bir felsefe okulu kurdu; bu okul, yerinden dolayı **Bahçe** adını aldı ve ilkçağ dünyası için materyalizmin ve tanrı tanımazlığın merkezi oldu.

Bahçenin hocası (maître - üstadı) yaklaşık olarak 300 eser yazdı. Bunlardan kırk kadarının adlarını biliyoruz. Yapıtlarının hemen hepsi kaybolmuştur.

Epikuros, materyalist felsefenin temellerini kuvvetlendirmek amacıyla doğa bilimlerinin yeni fetihlerine (başarılarına) dayanmaya çalıştı. Onun felsefeye kabul ettirmek istediği amaç "Efsanelere (mitlere) değgin bütün gevezelikleri"[105] kaldırıp atarak insanlara mutlu bir hayat sağlamak için doğa kanunlarının bilgisini vermekti. Epiküros kişiliğinin ışıldamasıyla, iyiliği, iyilikseverliği, hizmetkârlarına karşı gösterdiği yumuşaklık ile, hastalık acılarına karşı verdiği kahramanca örnekle ve bunları ömrünün son gününe kadar yapışı ile hayranlık derecesinde sevilen Hoca (Usta - Maxtre) oldu. Yunan ve Roman dünyasında kuşaklar; onun doktrini öğrenmekten ve onun örneğini izlemekten bıkmıyacaklardı.

Düzenlediği "gece toplantıları"nda felsefe sorunları ile birlikte siyasî sorunlar da tartışılıyordu. Dostluğa verdikleri büyük değer ve saygı ile ünlü olan Epikuros dernekleri (cercles d'epicuriens), bilge sözü (maxime - hikemî söz) olarak "Dostluk bütün dünyayı dolaşır ve bizim hepimizi mutlu bir hayat için uyanmaya çağırır." formulünü kabul etmişlerdi; bu dernekler, gerçekte, siyasî bir dernek rolü oynuyorlardı. Böylece toplumsal değerler lâyık, oldukları önemi kazanıyorlardı.[206]

---

104 Epikuros, daha önce de öğrenci olarak Atina'da oturmuştu; ama şehir, İskenderin ölümünden sonra Makedonyalı general Perdiccas'ın iktidarı altına geçince oradan ayrılmıştı.

105 Diogène Laerce, X, 116.

106 Yunanca *philia* kelimesi, kelimenin doğrudan doğruya anlamının dışında genel olarak insanî bağlar, başkalarını sevme, düşünme ya da dayanışma anlamlarını da verir. Politik'in V'inci kitabında Aristoteles "dost dernekleri"nden zorbaların tehlikeli gruplaşmaları olarak bahseder. Epikurosçu dostlar derneği, plânı "birkaç kişi tarafından herkese kabul ettirilmiş olan" bir sistemmden kaçmanın çaresidir. (B. Farrington'a bakınız: Deutsche Zeitschrift für Pilosophie, 3.2, 1955'de "Neuerlice Gedanken üben Epikur")

Üzerinde durulacak önemli başka bir davranış da, **Bahçe**'ye kadınların da erkeklerle eşit olarak kabul edilmesiydi.

Epikuros, zamanının bilgici - belâğat hocalarına (sofist - rhéteur) karşı bir tutum aldı. Onların yapma teşbih ve iştiarelerle dolu söylevlerinde, barış ve savaş gibi ya da Yunanlılar'a şiddet yoluyla kabul ettirilen haysiyet kırıcı, ezici anlaşmalar gibi dikenli ve güç sorunların hiç sözü edilmeden geçildiğini gösteriyordu. Milâttan önce birinci yüzyılda yaşıyan Suriyeli Epikürcü Philodème'e göre, Epikür bu cins insanlar üstüne nefretle şunları yazmıştı.

> "Eğer halk toplantılarında savaşın ya da barışın sonuçları üzerinde, ya da bu tür herhangi bir sorun üzerinde görüşülüyorsa susarlar, ve böylelikle kimi ilgilendirirse ilgilendirsin içinde bulunduğumuz andaki şu ya da bu baskı, ya da zulüm karşısında bir tepki göstermekten kaçınırlar."

Epikuros'un eski kölesi Mys'e yazdığı mektubu özellikle anmak gerekir. "...Çekilen acılara son verilmesi, mutsuzluğa karşı bir deva değildir." Yazara göre, bu deva, Makedon boyunduruğunun yıkılmasıdır. Bir başka mektupta Epikuros "Ah, en büyük düşmanlarımız Makedonyalıları bir devirebilseydik!" diye yazıyor.

Böylece, her ne kadar sistemi ilerde göreceğimiz gibi sosyal ruhun zayıflamasını ve bireyin kendi içine kapanmasını içeriyorsa ediyorsa da, Epikuros zenginlerin hoş karşıladıkları Makedonya hakimiyetinden nefret eden demokratik çevrelerle ilintili görünmektedir. Öğrencilerinin onun vatan aşkını öğmeleri sebepsiz değildir. Bu alanda Aristoteles'in esastan karşısındadır; o Aristo ki, Atinadaki Makedonyalıların şefi edasıyla çalım atıyordu ve Démosthène'in (Demosten) yönetimindeki yurttaşları onu M.Ö. 323'de İskenderin ölümü üzerine şehirden kovdular, o da Chalcis'deki Eubée adasına sığınmak zorunda kaldı.

Savaşa karşı duyulan nefret de Epikürcülerin ayırt edici bir niteliğidir. Onlar büyük komutanlara "kılıç aşıkları" derler ve takkelerini giyip evlerinde rahatça oturmadıkları için yererlerdi. Ateşli epikürcü olan Sicilya'da Cenoanda'lı Diojen (Diogenes) M.S. II'inci yüzyılda kendi Stoasının duvarları üstüne aşağıdaki satırları kazıtacaktır:

"Yeryüzünün bölünüşüne göre, elbette ki herkesin vatanı vardır; ama evrenin tüm genişliğine gelince orada herkes için yeryüzü bir tek vatandır ve evren bir tek konuttur."

Fizik

Epikuros'un bilimin gelişmesindeki tarihi rolü, Demokritos'un materyalizminin ve tanrı tanımazlığının, mistikleri ve tanrıcıların saldırılarına karşı savunulması ve bu felsefenin derinleştirilmesi ile belirir. Ciceronun benzetmesine göre, Bahçe'yi sulayan su, Demokritos kaynağından alınan sudur. Epikuros platonculuğa karşı enerji ile savaşır ve Aristo idealizminin eleştirisini egemenliği altına alır.

Epikuros'un kuramı (teorisi) üç kesimden meydana gelir: doğayı inceleyen fizik, gerçeğe ulaşmanın yollarını inceleyen kanonik (kanunlar, kurallar) ya da lojik (mantık), hayatın amacını inceleyen etik (törebilim).

Fizikten başlayalım.

Epiküros'a göre herşeyin temeli, bütün sonsuzluk boyunca, "düşünce hızı" ile ya da sonsuz hızla, kendisi de, partiküllerin — sıkı bir pasta gibi — hareketsizlik içinde sıkışıp kalmamaları, devinebilmeleri için gerekli olan boşluğun içinde, devinen atomlardır. Bütün cisimler bütün doğa olayları, atomların devinmeleri ve çeşitli bileşimleri ile izah edilir.

Devinmeyi maddeden ayrılmaz kabul eden teori, Aristoteles'in doktrinine doğrudan doğruya karşıttır. Ortaçağ'da, Thomas d'Aquin ve bütün Kilise tarafından yeniden ele alınan Aristoteles doktrinine göre eğer bir cisim başka bir cisim tarafından devindirilmezse hiçbir devinme mümkün değildir. Thomas d'Aquin şöyle yazacaktır:[107]

"Devinme halinde bulunan her şey başka bir şeyin etkisi yüzünden devinir; duyular için, örneğin güneş cinsinden bir şeyin devinme halinde olduğu açıktır. Şu halde, devinmekte olan bir

---

107 Summa contra Gentiles cilt I, bölüm XIII.

şeyin bizzat kendisi ya devinme (hareket) halindedir, ya da devinme halinde değildir. Eğer o şeyin kendisi devinme halinde değilse bu, kendisi hareketsiz olan bir devindircinin (moteur) var olmasını zorunlu olarak arayıp istememiz gerektiğini ispat edecektir. Bu hakeketsiz devindiriciye (hareket vericiye) Tanrı diyoruz. Fakat, eğer kendisi hareket halindeyse kendisi de başka bir devindiricinin (moteur) etkisi ile devinmektedir. Bunun içindir ki ya sonsuza gitmeliyiz, ya da sonsuzdan hareketsiz devindiriciye gelmeliyiz. Oysa sonsuza gitmek mümkün değildir. O halde hareketsiz bir devindiricinin varlığını arayıp istememiz gerekir."

Bu doktrinin tanrısal ilk devindiricinin (premier moteu) varlığını "ispat etmek" üstünlüğü vardı. Ama ötekilerden daha az hatalı da değildi, ve süredurum (durgunluk - (Inertie) kanununa karşı koyarak Kopernik ve Galile'nin doğru fikirlerinin tanınmasına müthiş zarar verecektir. Bu süredurum (inertie) kanununa göre başka bir cisim tarafından harekete geçirilmeyen bir cisim, herhangi bir engelle karşılaşmazsa, değişmez bir hızla ve doğru bir çizgi halinde sonsuza kadar devinir.

Aristoteles'e göre bir "doğal devinme" vardı: taşı, evren içindeki "doğal yerine", yeryüzüne götüren taşın devinmesiydi. İnsan bedeninin doğal yeri de topraktı, oysa tinin doğal yeri yukarıda, gök yuvarlağındaydı.[108]

Aristoteles, **Fizik** adlı eserinde boşluğa karşı da şunları yazmıştı.

"Eğer boşluk varsa, bir tek nesne bile devinemez. Gerçekten, nasıl ki yer, denge halinde olan çevresinin sonucu olarak hareketsizlik (durgunluk) halinde ise, aynı şekilde boşluk içinde de hareketsizlik halinde olmak gerekir: çünkü ne bir yana ne de öbür yana hareket etmek için sebep vardır. Her iki yanda da boşluk hüküm sürdüğüne göre iki yanda da herhangi bir ayrım yoktur."

---

108 Billûrdan yapılmış dokuz gök yuvarlağı vardır, dokuzuncusu sabit yıldızların yuvarlağı, ya da tanrısal yuvarlaktır ve bütün ötekileri harekete getiren yuvarlaktır.

Sonsuza kadar kendine özgü bir hızla devinmekte olan bir cisim kavramı (notion) Aristoteles'e büsbütün saçma geliyor. Oysa, Newton, tersine, hareket halindeki bir cismin hızını boşlukta ve mutlak uzayda da izafi (relative - bağıl - göreli) olarak muhafaza[109] ettiğini gösterecektir. Atomculuktan yana olan ve Boyle aracılığıyla epikürcü Gassendi'ye bağlı olan Newton, evrenin mekânının (espace), orada cisimlerin doğal yerlerinde durmaya kuvvetli bir eğilim göstermedikleri, fakat yabanıl (vahşi) bir tarzda devindikleri, ya da başka bir deyişle artık kendi "amaçları"na göre devinmedikleri boş bir mekân olduğu fikrini kuracaktır. Bu, lâyık olduğu yeri alan, hak ettiği önemi kazanan Yunan materyalistlerinin düşüncesidir. Newton'un teolojik görüşlerine ne olursa olsun.

İdealist Berkeley'in, tanrısal esinlerin (ilhamı rabbaniler), vahiylerin yardımı olmaksızın insan zekâsının dünyanın sırlarını keşfedebileceğine ispat ettikleri için, dinin sonunun geldiği Newton'un kuramlarından telâşa kapılmasında şaşılacak bir şey yoktur. Bu yüzden de, bu doktrine olayların yani dış görünüşlerin hesaplanması ve önceden bildirilmesi için rahatlık sağlayan bir araç gibi bırakılmasını, ama olguların aslına uygun (autentique) tanımlamaları gibi görülmemesini diliyor.[110]

Bilim ile idealizm arasındaki savaş ilk çağdan beri hiçbir zaman kesilmedi.

Demokritos için olduğu gibi Epiküros'a göre de hiçbir şey yok olandan gelmez ve hiçbir şey yokluğa dönmez. Bileşik (mürekkep) bir şey, zorunlu olarak, kendisini meydana getiren basit elemanlardan gelir; ve gene aynı ölçüde zorunlu olarak o şey çözüştüğü zaman kendi basit elemanlarına ayrılır. Diderot'un Encyclopédie'sinin "Çürüme" (corruption) maddesinde söyleyeceği gibi "üremede hiçbir madde ger-

---

109 Doğal felsefenin metalatik ilkeleri, 1687.

110 Aynı şekilde, Kardinal Bellarmin Galile'yi, gezegenler hakkındaki teorisinin bir hesap aracı olmaktan fazla bir şey olmadığına, gerçek evrenin bir betimlemesi olmadığına ikna etmeye çalışmıştır. Galile bunu reddetti ve kendisini engizisyona havale ettiler. İdealizmin, doğayı Platonca yetkinlik (mükemmeliyet) eğiliminden soyarak, doğada mekândan ve devinmeden başka bir şey bırakmayan adama karşı korkunç ama mantıklı intikamı.

çek anlamıyla yaratılmış değildir" ve

> "çürümede bir varlığın biçimini (formunu) meydan getiren ve onun şu ya da bu türden olmasını tayin eden bu özel değişiklikten (modification) başka bir şey gerçek olarak yok olmaz."[111]

Diderot, **D'Alembert'in Rüyası**'nda şöyle yazacaktır:

> "Yaşarken kitle halinde davranıyorum, etken oluyorum ve tepki gösteriyorum...; ölünce, molekül olarak davranıyorum, etken oluyorum ve tepki gösteriyorum... Öyleyse hiç ölmüyor muyum? Hayır, elbetteki bu anlamda hiç ölmüyorum; ne ben ne de başka bir şey, ne olursa olsun. Doğmak, yaşamak ve göçmek, bu, biçim değiştirmektir."

Gene **Ansiklopodi**'de "Doğmak" bahsinde ölümün şu tanımlamasını okuyoruz: "Birbirinden ayrı (isole) atomların sonsuzluğu içinde yaşamaya başlamak."

Atomlar değişmelerden kaçarlar: onlar dağılmadan sonra da devam eden, çözülmez olan kesimdir, ne artan ne de eksilen varlıktır. Bileşik ve kalımsız şeylerin çeşitliliğini yaratmakta direnen ve buna yeterli olan şeydir. Atomun içine nüfuz edebilecek ve her ne biçimde olursa olsun onda herhangi bir değişme meydana getirebilecek hiçbir şey yoktur.

İşte, Epiküros, bugü hâlâ idealizmin bütün temsilcilerinin, bütün din gayretkeşlerinin, son çıkan kitabı **Hristiyan Metafiziğinin başlıca fikirleri**'nde[112] Claude Tresmontant'ın yaptığı gibi (S. 42-43) hücumuna uğrayan, maddenin ölümsüzlüğü ve yok edilemezliğini böyle koyar. Bu eserin yazarı, **madde görünümünün bugünkü** biçimlerinin, örneğin canlı türlerinin bir yaşları olmasından madde için bir varoluş başlangıcı kabul etmek gerekliliğini çıkarıyor,: şaşılacak bir mantıksızlık! (paralojizm) "Deney"in bize "herşeyin varolmaya başladığı"nı

---

111 Alber Soboul tarafından *Ansiklopedi*'den seçilmiş metinler, E. Sociales, Paris, 1962, sa. 73.

112 Edition du Seul, Paris 1962.

öğrettiğini ifade etmeye cüret ediyor. Bu, yanlış bir teoriyi savunmanın insanı nasıl bir entelektüel cambazlığa sürüklediğini gösteriyor sadece.

Diderot'nun **Ansiklopedi**'si, **"Atomculuk"** konusunda şunları yazarak Claude Tresmontant'a önceden cevap vermiş olur:

> "Dünya yenidir ve herşey onun yeniliğinin kanıtları ile doludur; ama madde, dünyayı teşkil eden madde, tükenmez ve sonsuzdur."[113]

Sonsuz ve tükenmez olan maddeyi, takındığı geçici biçimlerle karıştırmamalıdır.

En tuhaf olanı şu ki, Claude Tresmontant inanılmaz yanılmasından sonra, diyalektik materyalizmi uscu (rationelle) kanıtlardan yoksun olmakla suçlamamaktan çekinmiyor.

Zamanımızın bütün müminleri (tanrıya inananları) ve bütün idealistleri, Epiküros'dan yirmi üç yüzyıl sonra, Bondi gibi bir fizikçinin yazdıklarının altına imzalarını atabilirler:

> "Çok açık olarak söylemek gerekir ki yaradılış... maddenin ışıldamadan (rayonnement) itibaren değil, yokluktan başlayarak teşekkül etmesidir (formation).[114]

Zamanımızın idealist ve dini düşüncesine göre madde yalnız yaratılmış değildir, yok olacaktır da. Claude Tresmontant'ın yazdığı gibi (sa: 49)

> "Hristiyanın zamanı, geri dönülmez bir şekilde biricik ve kesin bir sona doğru yön almış bir yaradılışı ölçer. Hristiyanca zaman, ışınsal (şuaî - vectoriel)dır; sonsuz bir tamamlanma bulacak olan bir olgunlaşmayı ölçer."

Buraya geldikten sonra, yazarın maddenin bu gelecek tamamlan-

---

113 Ansiklopedi'den seçilmiş metinler, sa. 54.
114 Bondi: Cosmology, Cambridge, 1952.

masının ve sonunun da bize "deney yoluyla" gösterildiğini ifade ettiğini görmemek şaşırtıcı oluyor.

Deneyin ve bilimin gerçekte gösterdiği, daha önce de Demokritos ve Epikuros'un ortaya koydukları, evrenin sonsuz, tükenmez olduğudur. Bu sonsuzluk, doğrudan doğruya enerjinin ve kitlenin muhafazası kanununun sonucudur. Enerjinin muhafazası kanunu, kapalı bir sistemde enerji toplamının değişmez olmasına göre enerjinin yok edilemez ve yoktan yaratılamaz olduğunu açıklar. Bir sistemin enerji toplamında ancak eğer enerji o sisteme dışarıdan getirilmişse ya da o sistemden dışarıya doğru yayılmışsa (intişar ediyorsa) bir değişiklik meydana gelebilir. Böyle bir sistemde enerjinin hiçten doğması imkânsızdır, çünkü bu takdirde enerji toplam değişmez (sabit-Constant) olamazdı.

Bu ilkenin doğruluğu milyonlarca kez sınanmıştı. Hiçbir bilimsel olgu yoktur ki bu ilkenin geçerliliğini yadsısın ya da sarssın. Enerji biçimini değiştirir, ama ne kaybolur ne de doğar. Evrenin çok büyük miktardaki enerjisi yokluktan fışkırıvermiş olamaz. Tanrı bilimcilerin (ilahiyatcıların) yaradılış iddiası bilimsel bir olanaksızlıktır. Eğer Tanrı'nın herşeye gücü yettiği için enerjiyi de yoktan yaratabileceği iddia edilirse, sadece olgular ve bilim üzerinde kurulmuş bir kanunu feda eden bir varsayım yani usa aykırı bir varsayım yapılmış olur. Tıpkı Kırmızı Başlıklı Kız masalını anlatırken kurdun kızcağızı parçalamadan yuttuğunu söyleyen bir kimsenin durumuna düşmüş olunur. Olanaklı olanla, olanaksız olana hiç aldırılmamış olur.

Diyalektik materyalizmin dünyanın sonsuzluğunu, bir müminin, Tanrıyı ispat etmesinden daha fazla ispat edemediği, çünkü dünyanın sonsuzluğunun ne apaçık bir olgu ne de bir labaratuar olgusu olmadığı söylenerek, sonuç çıkarılmaya çalışıldığı da olur. Bununla birlikte bu sonsuzluğu koruyan (Conservation) kuralları ile önerilen ilkelerin sonucu olduğuna göre bilimsel anlamıyla saptanabilir bir şey değildir.

Bilimsel materyalizm olgulara dayanarı; idealizm, inancı bir gerçekliğe dayandırmaksızın her şeye inanan muhayyeleye dayanır.

Bilimsel metotta, gerçek deney yardımıyla denetleme ve doğrulamaya elverişli olmayan bir varsayım üzerinde durmak, onu ileri sür-

mek yasaktır. Kuramı doğrulayan, destekleyen şeylerle bu kuramın gücünü azaltan onu sakatlıyan şeyleri tanımak, incelemek olanağına sahip olmak gerekir. Eğer inanç, gözlemden ileri gelme olgularla bağdaşmaz durumda ise bu inanç yanlış, halklı olmayan bir düşünce tarzıdır. İşte Voltaire, onu tartışma yolu ile eleştirmek ve ona haklı bir güvensizlikle ve bağdaştığı ilkelerle bakmak yerine herşeyi açıklayan, izah eden ilkeler, bugün dediğimiz gibi "açıklayıcı mitler", uydurmakla işe başlayanları eleştirerek bu muhakeme biçimi ile savaşmıştır. Aklın bu köklü hatası, evrenin kalımsızlığı inancı ile birlikte gider.

Epiküros, kendisi, doğayı, bizzat doğadan hareket ederek, doğa üstü bir kuvvete, tanrısal bir ilk devindiriceye başvurmaksızın ele alır. Dünyada güdümlü, isteğe dayanan hiçbir düzen yoktur, dünyada tanrıdan gelme hiçbir neden işlemez, geçerli değildir, der. Bir yandan, pek çok şey, olmaları gerekeceğinden başka şekilde yapılmışdır. Öte yandan, bir amaca uygun düşer gibi görünen şeyler arasında, gözler görmek için, kulaklar işitmek için, dil konuşmak için, ayaklar yürümek için yapılmış değildir. Erek, varılacak son organa (uzva) göre öncelik taşımadı, ona sebep olmadı; ama organ görevden (fonction) önce geldi ve görevin sebebi oldu.

Herşey, zorunlu olarak, kendiliğinden ve atom grupları tarafından yaratılır. Evreni yöneten tanrısal bir zekâ (intelligence) yoktur. Duyusal dünya kendi kendine yeter, bu, duyusal dünyanın gerçek nedeninin doğa üstü kavranabilir bir dünya olduğu fikrinden uzaktır. Tin maddeye göre ondan önce gelen birinci gerçek değildir; maddenin geçmişteki hali ve onun nedeni hiç değildir. Belirli bir örgelenme (organisation) dönemine ulaşmış maddenin bir işi, eylemi, fonksiyonudur.

Platon, bunun tam tersini, maddesel şeylerin kendi başlarına hiçbir gerçeklikleri olmadığını söyler, maddesel şeylerin gerçeği, Aristoteles'in de duyusal dünyanın üstünde bir yere yerleştirdiği sonsuz (ebedî) Tin Zekâ ve Düşünceden gelir. Aristoteles, evrenin sonsuz bir yetkinlik (ebedî bir mükemmeliyet) tarafından harekete geçirildiğini beyan etmişti. Daha sonra, III. yüzyılda, aşırı idealist Plotin, doğrudan doğruya bilime karşı olan bu varsayımı, prensip olarak olguların ve pratik ölçütün (critére) yardımı ile denetleme - doğrulamaya yer

vermeyişi yüzünden, içinden çıkılmaz hale getircektir. İnancılığı* (fideizm), en üstün ilkeyi, Zekâ'yı doğuran Bir'i göstererek çıkılmaz hale getirecektir. Bu en üstün ilke Bir Zekâ'yı doğurur, sonra Zekâ Tin'i yaratır, Tin de duyasal dünyayı meydana getirir. Mistik bir hezeyanın (sayıklama ve taşkınlığın) ortasına düşmüş bulunuyoruz. Biz, Epikuros'la birlikte bilimsel dünya görüşüne dönelim.[115]

Epikuros'a göre, atomlar, bölünmez elemanlarına ayrılmaz ve çözülmez; çünkü bölünemez elemanlar olmasaydı, var olan her şey sonunda yokluğa varacaktı, bu elemanlar indirgene indirgene bir çeşit maddeden bir sıfıra ulaşılacaktı, diye düşünür.

Daha önce gördük ki, Demokritos, matematikte sonsuz olarak bölünebirlirliği pekâlâ kabul ediyordu, ama maddesel doğada kabul etmiyordu. Onun düşünüş yolu şöyleydi: büyük bir nesne (obje) sonsuz olarak bölünebildiği gibi, bir küçük nesne de aynı şekilde bölünebilir; işte burada, her ne kadar birbirlerine eşit değillerse de iki tane sonsuz çıkıyor karşımıza, aklın bu sava (teze) itiraz ettiğine inanılıyordu.

Atomların hâlâ ayrılabilecekleri ve onu meydana getirmek üzere dekompoze olabilecekleri hiçbir şey olmadığına göre "dolu bir yapı"ları vardır, yani tıkız ve sıkışıktırlar " (compact). Eğer atomun parçaları olsaydı zorunlu olarak ayrılabilir olacaktı; o zaman da bu, artık bir atom olmaktan çıkacaktı. Aynı şekilde, değişme ancak içinde yerlerini değiştirebilecek kesimleri olan bir nesne için düşünülebileceğine göre atom değişmezdir.

Demokritos'çu görüşün tersine Epiküros'un atomları mümkün olan bütün büyüklüklere sahip değildirler, (gerçekten de bu durumda görü-

---

115 Biz, epikurosçuluğun bilim karşısındaki değerlerini kasıtlı olarak belirtiyoruz, çünkü bir çok tarihçi onun "bilimsel ilerlemeye gerçekten hizmet" etmediğini açıklarlar. 'Abel Rey: adı geçen eser sa. 553.' Bu gerçeği iyi kullanmak, ziyan etmemek demektir. Bu tarihçiler, örneğin, Epikuros'un dostu, Lampsakos'lu Polyène'in ne üstün bir matematikçi olduğunu bilmezler mi? Ve bilime, onun mitolojik görüş açısından kurtarmaktan daha iyi bir hizmette bulunamıyacağını görmüyorlar mı?

* Temel gerçeklerin usla kavranamıyacağını ancak inan yoluyla elde edilebileceğini savunan öğretilerin genel adı. (Y.N)

lebilir büyüklüklere de sahıp alacakları kabul edilir), ama Epiküros'un atomlarının düşünülemiyecek kadar çeşitli biçimleri vardır. Ancak bu şekilde olayların sonsuz ölçüde çeşitli oluşları izah edilir. Tin kendisi de incecik ve insan varlığının bütünü içinde dağılmış, parçalardan bileşmiş bir cisim, bir nevi çok ince (subtil) sıcak bir soluktur (souffle).

Engels, **Doğanın diyalektiği**'nde[116] Epikuros'un, "atomlara yalnız büyüklük ve biçim çeşitliliği değil ağırlık çeşitliliği de" atferedek Demokritos'un teorisini değiştirdiğini ve "kendi janrında atom ağırlığını ve atomlar hacmini de bildiğini" belirtir.[117]

Böylece, atomların biçimi, ağırlığı ve büyüklüğü vardır. Atomlardan oluşmuş cisimlere gelince onların, atomlardan fazla olarak, renkği, kokusu, tadı, ısısı, insanlar tarafından algılanabilen (idrak edilen) ve cisim içinde meydana gelen atomların düzenlenmelerinden ileri gelen ve ikincil denilen nitelikleri vardır.

Sapma (Déclinaison) Hakkında Ne Düşünülür?

Epiküros, atomların düşey devinmelerinin (düşey devinme ona göre ağırlıktan ileri geliyordu) düz çizgiden çok hafif olarak bir ayrılma ile birlikte olduğunu söylüyordu. Bu ayrılma kendiliğinden olmadır, ne zaman ne de yer bakımından belirli (kararlaşmış) değildir ve o halde atom içinde kendiliğinden var olan bir iç gücü temsil eder. Bu yoldan ayrılma, **sapma (déclinaison)** adını taşır. Bu bakımdan temelden bir ayrılık Epiküros'un atom teorisini Demokritos'unkinden ayırır.

Demokritos, daha iri atomların boşluk içinde daha küçük olanlarından daha çabuk düştüklerini kabul etmişti; Böylece, çarpışmaları ve rastlaşmaları mümkün oluyordu. Fakat Aristoteles bunun tersini ifade etti. Epiküros ise "boşluğun en hafif atomlara da en ağırlarına olduğu

---

116 Sayfa 52.

117 Bu, Demokritos'da ve Epikuros'da atom ağırlığı sorunu felsefe tarihinin teknik elkitaplarında bol bol tartışılmıştır. Burada, antik çağın ağırlığı evrensel çekime olan bağıntısını hiç bir şekilde aydınlığa kavuşturamadığını, ve filozofların, her kitlenin kendisini belirli bir doğrultuya götüren bir ağırlığı olmasını çok doğal bulduklarını işaret etmek yeterlidir. İnsan zekâsı için, kökenlerden bahsederek, alışılmış ağırlık duyumunun soyutlamasını yapmak kolay bir iş değildi.

gibi aynı geçişi sağladığı" görüşünü savunuyordu. Bu, sapmayı (déclinaison) gerekli kılan nedenlerden biri idi: Sapma yalnız başına atomların raslaşmalarına, raslaşınca sıçramalarına, çaprazlaşmalarına ve cisimleri kurmak üzere bir araya gelmelerine olanak sağlıyordu. Sapma olmasaydı, atomların hiçbir zaman karşılaşamıyacaklarını kabul etmek gerekecekti; çünkü, atomlar düz çizgi halinde ve birbirine parelel yörüngeler izlerler.

Ama, bu sanıda üzerinde pek seyrek olarak durulan oysa en çok takdir edilmesi gereken, maddenin devinmesinin iç kaynağını bulmak için gösterilen bir çabayı temsil etmesidir. O halde, bu sanının fizik bakımından, moral bakımından olduğundan çok daha az ilgi çekici olduğu söylenirse, yanılınmış olur. O, Epikuros'un kendiliğinden olma diyalektiğini aydınlatmaktadır. İki bin yıldan beri bir hareketsiz madde fikrine sımsıkı yapışmış olan, kendi içinde hareket etme gücü taşıyan bir atomu kabul etmek ellerinden gelmeyen gerici ideologların, keyfe bağlı, tulfa ve tutarsız olarak nitelendirdikleri bu 'kendiliğinden sapma' fikrine öfke ile saldırarak büyük materyalistin kuramını (teorisini) horgörüyle karşılamaları sebepsiz değildir. Cicero bile daha o zaman, buna "salt fantezi bir hayal" ve "çocukça uydurma" diyordu.[118]

1841'de, genç Marks, **Demokritos'un doğa felsefesi ile Epikürос'unki arasındaki ayrılık** üzerine hazırladığı doktora tezinde sapma (déclinaison) teorisinin formüle edilmesi hünüz pek çocukça ve safça ise de derin felsefi anlamı üzerinde ısrar etti.

Epiküros, Demokritos gibi, doğanın kanunlarının varlığını ortaya koyuyordu. Ama sapma teorisi bu kanunların kaderci (fatalist) bir tarzda anlaşılmasını reddetmeye yarıyordu. Epiküros özel olarak doğa kanunlarının zorunluluğunun, insanın, aşırı bir incelikte ve devinme yeteneğindeki atomlarda oluşmuş, insan ruhunun, kaderin güçsüz bir oyuncağı haline getirilmesi sonucuna varmayacağını söylemek istiyordu. Hiçbir şey hiçden gelmez ve eğer kendiliğindenlik şeylerin en küçük maddî temelinde var olmasaydı bizim fikrimizde de var olmayacak ve böylece insanın özgür bir iradesi olmayacaktı.

---

118 De Finibus, kitap I, bölüm VI.

Zamanının Kader ve Talih (Fortune - tykhè) hayranlığına ve, insanın Tanrısal alın yazısı karşısında aşağılanmasına ve bu aşağılanmanın doğurduğu bütün boş inanlara karşı kafa tutmuş olan cesur ve erkekçe bir felsefe buluyoruz karşımızda.

Ménécée'ye mektup'tan okuyalım:

> "Kader sorumsuzdur, talih ise kararsız; ama bizden gelen şey hiçbir zorbalığa tabî değildir ve bu yerinmenin ya da övülmenin konusudur. Gerçekten de, fizikçilerin kaderinin köleleri olmaktansa tanrılar hakkındaki mitolojinin anlattıklarını izlemek daha iyi olurdu. Mitoloji tanrılara saygı gösterilerek tanrıların kazanılacağı umudunu verir, ama kader katı yüreklidir, yumuşamaz. Bilge insan, talihin, kalabalığın inandığı gibi bir tanrısallık, tapınılacak bir şey olduğuna inanmaz, çünkü tanrı düzensiz bir şekilde davranamaz."

Ne evren için, ne de tek bir varlık için, koruyucu bir tanrı, Tanrının kayrası (inayeti-Providence) yoktur. Tanrıdan gelme bir alınyazısı da (Destin) yoktur. Stoacılar Tanrının kayrasını da alın yazısını da doğrularken yanılgı içendedirler: bütün şeyler, basit olarak, kendilerinden meydana gelirler. Geleceği önceden bildirmek diye bir sanat yoktur; Epikürs'un herşeyden çok bilicilikle alay etmiştir.

Şüphesiz ki bilgenin hayatında da beklenmedik bir hal, rastlantı işe karışabilir; ama en önemli ve en esaslı eylemler herzaman akıl yolu ile düzenlenir. Zorunluluğun hükmü altında yaşamak için hiçbir zorunluk yoktur. Sıkıntının nedeni dış olay olamaz; yalnız aşağılık bir ruh (âme) ters bir talihin içinde umutsuzluğa düşer. Tersine, insan beklenmedik koşullardan doğan iyiliklerden değil, ancak kendi içinde taşıdığı iyiliklerden gurur duymalıdır. Rahatlık içinde kuramla kabartmak olmaz. Talih bilgiye hükmedemez, bilgenin efendisi yoktur.

Sapma doktrini bütün gerici filozoflar tarafından karikatürize edilmişti. M.S. III. yüzyılda, aşırı, idealist Plotin Epiküros'u tini (l'âme) atomların kör sapmasına bağlamış olmakla suçladı; oysa, tersine, Epiküros için sapma, özgür ve kendiliğinden devinmelerin temelidir.

İdealizme Karşı

Epiküros'a göre felsefenin görevi özellikle, astronomi olaylarının genel bir teorisini vermektir. Bu konuda, platoncu fikirleri bilimsel olmayan fikirler olarak çürütür. Gökteki cisimlerde tanrısal olan hiçbir şey yoktur, onlar ateş kümeleridirler; onların devinmeleri tümüyle doğal olan dönme olaylarından ileri gelebilir. Aristoteles, gökyüzünün sonsuz olduğunu ve ahengi, düzenliliği, dengesi ile tanrısal mükemmeliyeti gösterdiğini ilân etmekte haklı değildi. Göğü, ölümlü geçici (fani) varlıkları ile ayın altındaki dünyadan, yeryüzünden nitelikçe ayrı kabul etmekte hakkı yoktu.

Platon ve Atistoteles'e göre gök cisimleri soylu bir nitelikteydiler, onların biçimleri bile soyluydu ve M.S. II. yüzyılda hıristiyan ilâhiyatçı Origène bunun sonucu olarak cennetliklerin yuvarlak biçimi üstüne ünlü teklifini eleri sürerken, başka bir ilâhiyatçı, Tertullien, cennetliklerin bir gök cisminden ötekine gideceklerini söyleyecektir ki, bu da, Victor Hugo'ya "Ne iyi, yıldızların çekirgesi olacağız!" dedirtecektir. Tersine Epikurosçu materyalizme göre evrenin bütün cisimleri aynı elemanlardan oluşmuşlardır.

Evren yalnız ölümsüz, tükenmez (ebedi) değildir; başı ve sonu da yoktur. "Dünyalar sonsuz sayıdadırlar, bizimkine benzesinler ya da benzemesinler. (**Herodot'e mektup**). Bu evren içinde alışılmış olmayan hiçbir şey, sonsuz süre içinde, daha önce gelmiş olanın dışında meydana gelemez.

Bu bölümü Epiküros fiziği ile özetleyelim.

Epikuros, Sokrat okuluna karşıdır. Sokrat okulu için fizik gibi bir bilim, her türlü uygunluktan, her türlü yararlılıktan yoksundur, daha doğrusu, Tanrı evrenin tanınmasını, bilinmesini kendisine sakladığına göre, pozitif bir kötülük teşkil eder. Epiküros, **République - Cumhuriyet** adlı kitapta izah edilen platoncu idealizme karşı çıkar; bu idealizme göre gece ile gündüzün uzunlukları arasındaki doğru oranları ya da gece ile gündüzün yılın bir ayına ve bir ayın yıla göre orantısını incelemek için bu kadar eziyete katlanmak saçmadır. Epiküros, Platon'un son ve en önemli yapıtına da karşı çıkar; **Kanunlar** (Kurallar -

Canonique) adlı bu eserde, Platonun, fizikçiler okuluna karşı duyduğu kin, evrenin yapısı üstüne tinsel (ruhi) bir görüşü ve dinsizler için toplama kampı yani ölüm tehdidi ile birlikte bu fizikçiler okuluna karşı çıkarmak çabası patlak verir. Epiküros, kendisi de, o, örneğin, insanın yiyeceklerinin güzel kokusundan da yararlanmaları için ağızın tam burunun altına yerleştirilmiş olduğunu beyan eden Sokrat'ın çizgisinde olan Atistoteles'in ereksel nedenler (gayeye dayanan sebep - cause finale) teorisine karşıdır. Epiküros bilime karşı olan bütün görüşlerin karşısındadır; teorisinin temellerini yalnız mekanik gerekirciliği (determinizmi) içinden atarak, ya da atmaya uğraşarak materyalizm üzerinde kurar.

Platon yalnızca gelecek hayata yöneldiği gibi, Epiküros yalnızca dünyadaki hayata bağlanır. Platon doğa - üstü dünyada tinin cisimleşmesinden (incarnation) önce seyrettiği fikirleri (idée'leri), düşünsel örnekleri anımsama (bilinçsiz hatıra) yolu ile tanımak isteyen tine çağrıda bulunur. Epiküros, gözleme, deney ile bağlantıya, deneysel espriye, bilimsel usculuğa (rasyonalizm) dayanır. Bütün yaratıcı (créationist) kavramı, bütün erekçiliği, herşeyi açıklamaya, anlatmaya yeterli ve kendi kendine yeten bölünmezlerin devinmesi olan maddeye üstün bir zekâ tarafından önceden kurulmuş her türlü plânı, yasak eder. Atomcu görüşün bilimsel değeri üstüne ne söylense mübalâğa olamaz.

Felsefenin bilime bağlı olduğu yolundaki epikürcü fikrin önemi de ne kadar belirtilse azdır. Ortaçağda, tomculukla (Thomisme) birlikte bunun tersi olan fikir, felsefenin bilime bağlı olmadığı, deneyci (amprik) bilimin "metafizik" üzerinde etki yapmadığı, tersine onun tarafından yönetildiği fikri, üstün gelecektir. Epiküros gibi biz de, araştırmanın elde ettiği her yeni başarının, katkının, bilimlerin sonuçları ile durmaksızın zenginleşen, kuvvetlenen ve gelişen diyalektik materyalizmin, bizim felsefemizin anlatım ve açıklama biçimlerini değiştirdiğini düşünüyoruz.

Kurallar[119] (Canonique)

Az önce anımsama (bilinçsiz hatıra) teorisinden söz ettik; böylece, bilgi teorisi alanına adım atmış oluyoruz. Platoncu idealizme göre bilim doğuştan tindedir. Tin, bilgi işinde, dış şeylere tabi değildir, gerçeğin ilkesini kendinde ihtiva eder. Öz, yani bilimin nesnesi (objesi), bedenin bağlarından özgür olduğu zaman seyrettiği duyuüstü bir gerçekdir. Öz, duyusal nesneden (objeden) köklü olarak farklıdır: gerçek alan (çember) ide'ye değgindir ve deneyde verilen bütün tamamlanmamış olan alanlardan ayrılır; daha sonra Saint Augustin, bu Düşünler (fikirler - İdée'ler) teorisini tekrar ele alacak, onları şeylerin sabit ve değişmez nedenleri olarak, tanrısal zekânın içinde var olan, yaratılmamış ve sonsuz fikirler olarak sunacaktır. Öyle ki platonculukla hristiyanlık birbirleriyle uzlaşacaklardır. Epikürosçu materyalizme göre, bunun tersine, bilgi teorisinin temelinde maddesel şeylerin duyu organları üzerindeki etkisi vardır. Daha önce duyumda var olmamış olan hiçbir şey düşüncede bulunmaz. Biz, duyuma bir yanılgı kumkuması gibi bakan Platon'un taban tabana karşısındayız.

Demokritosun ardından Epiküros, imgeler (image) ya da cisimlerin maddesel yayıntıları, cisimlerin türümleri (émanations), Yunancası "idoller" kuramı ile yetinir. Görmeyi, cisimlerin yüzeyinden ayrılan idollerin gelip göze dokunmaları ve gözü etkilemeleri olayı ile açıklar. Öteki duyumlar da buna benzer biçimde meydana gelirler. Objeler imgelerin üreteçleridirler (generateurs)

Teorik düşünceye gelince, bu, duyumların işlenmesinin, aklın duyumlar üzerinde çalışmasının sonucudur. Duyular, Cicero'nun dediği gibi, Epiküros için, bütün düşünme yetisinin temelindedirler. Bizim bütün düşüncelerimiz, birleşme, düzenleme ile duyumlardan gelirler.

Genel fikir, örneğin insan fikri, somut insan olarak bana sık sık görünmüş olanın bendeki anısıdır, sonraki duyumların verecekleri bu insan imgesinin önceden düşünülmesi (**anticipation**) ya da doğuştan bil-

---

119 "Canon" dülgerlerin, duvarcıların kullandıkları cetveldir (regle). Genel olarak kural (regle) anlamı da buradan gelmektedir.

gisidir (**prénotion**). Genel fikir öteki dünyada tanınmış, sürekli ve eksiksiz, sonsuz ve kusursuz bir tipin, İnsanın, Maymunun, Elmanın, Koltuğun düşünsel biçiminin ya da tipinin anısı değildir. Bu dünyanın maddesel insanları, maymunları, elmaları, ve koltukları, çok oluşları, kusursuz olmayışları ya da oluşları ile bu anıya çok zavallı bir cevap verirler. Hayır, der buna Epiküros, birbirinden ayrı olan bu Platona yaraşır biçimler yoktur. Benim tinimin biçimlendirdiği genel fikir, kavrayıcı bir betimlemedir (repésantation), bu, duyusal-üstü nitelikte hiçbir gerçek varlığa tekabül etmez.

XVIII. yüzyılda, Fransız materyalistleri, benzer ilkeleri savunacaklardır. Descardes kuramı, yani yaradılıştan mevcut fikirlerin, bütün duyusal deneyden önce olan ve insan ruhuna Tanrı tarafından yerleştirilen fikirlerin var olduğu kuramını bir yana bırakacaklardır: Descardes'çi sistemde deneyin sınırlarını aşan her fikrin Tanrı'dan gelmesi gerektiğine göre, bilgi, her ne kadar başlangıçta sadece akla dayanmakta ise de, sonuç olarak, tanrısal yargıya teslim olmaktadır. Epiküros gibi, Gassendi ve Locke gibi Aydınlanma çağı filozofları duyumu bilginin ilk kaynağı sayarlar. "İnsan doğarken ne bilgi, ne düşün ce (réflexion) ne de fikir (düşün - idée) taşır, diye yazar Diderot. **Suite de l'apologie de l'abbé de Prades (1752)**

Encylclopédie'nin "İnné - Yaradılıştan" bahsinde de gene Diderot'dan gelen aynı teori:

> "Yaradılıştan gelme, duymak ve düşünmek yetisinden (faculté) başka hiçbir şey yoktur; geri kalanın hepsi edinilmiştir. Gözü ortadan kaldırınız, aynı zamanda görmeye ait olan bütün fikirleri de ortadan kaldırmış olursunuz. Burunu kaldırınız, aynı zamanda koku almaya ait bütün fikirleri de ortadan kaldırırsınız; durum tatma için, işitme için, dokunma için de aynıdır. Öyle olunca, bütün bu fikirler ve bütün bu duyular ortadan kalktıktan sonra hiçbir soyut kavram kalmaz; çünkü, biz, duyusal olanla soyuta varırız."

İdealistlere göre, her zaman güçlük çıkaracak olan konu tin ruhî bir cevher varsayıldığına göre madde ile hiçbir ilişkisi olamıyacağıdır. Gassendi, bunda israr edecektir. Malebranche, buradan, gerçek neden

Tanrı olduğuna göre nesnelerin (objelerin), duyumların ancak rasgele sebepleri (cause occasoinnelle) olduğu sonucuna varacaktır. Bu, şu durumu yaratır; bir gün bir top güllesi ben de hiç de hoş olmayan bir duyum yaratıyor, ama, **Encyclopédie**'nin dediğine göre beni öldüren, gülle değil, Tanrıdır.

İdealist bilgi kuramlarının saçmalıkları bunun gibidir.

Epiküros'da, bilginin doğruluğu sorunu çok ilgi çekicidir. İnsanın nesnel dünyayı tanıması olanağı duyulan en ufak kuşkuyu uzaklaştırır. Yanılgı, tinin, yargılarken ve gerçekte duyusal bir doğrulamaya ya da bir yalanlamamaya muhtaç olan şeylerin görünüşleri üzerinde düşünürken algıya (idrake - perception'a) yaptığı katmaların sonucudur der. Başka bir deyişle, bilge kişi bizim duyumlarımızdan verdiğimiz az ya da çok keyfi olan bir yorum olduğu için yanılabilen **kanı** (opinion) ya da **varsayım** (supposition) ile yanıltmayan apaçıklığı (évidence) birbirlerinden ayırd eder. Eğer duyusal açıklık gözden kaybedilecek olsaydı, herşey karışıklık ve kargaşalık içinde olurdu ve neye başvuracağımızı hiç bilemezdik.

Bu düşünceler, varsayımın (suppositiyon) bizim bilgimiz için çok yararlı olmasına engel olmaz: onun aracılığıyle, biz algıladığımız şeylerden, algı ile doğrudan doğruya alınamayan gizli ilkelere gidebiliyoruz, özellikle görünmez olan atomlara kadar ulaşabiliyoruz. Ancak bu sayededir ki gerçeğin mahrem yapısı hakkında materyalist bir fikir, dünyada hiçbir şeyin bozamıyacağı bir fikir, edinebiliyoruz.

Bu materyalist felsefede, kavram ve akıl (raison) böylece çok yüksek bir rol oynar. Burada da gene, materyalizmle idealizm, günle gece gibi birbirlerine ters düşerler. İdealist olur olmaz, aklı alçaltmak, aşağılamak zorunda kalırsınız. Claude Tresmontant da son kitabında bundan geri kalmıyor. 99. sayfada şöyle yazıyor:

> "Vatican Konsiline '1870 Konsili' uyan tarı bilimciler, usçuluktan (rationalisme), doğal insan usunun, gerçeğin ve mümkünün yeterli normu ve kriteri (ölçütü) olduğunu kabul eden bir öğretiyi anlıyorlardı. Hayır, diyorlar katolik tanrıbilimciler, insan usu yaratılmıştır, kendi düzeninde çok üstündür, kendi dü-

zeninde güçlüdür, ama varlığın (être) bilinen ve bilinmeyen bütün varlığın saltık ölçütü (critére absolu) ve normu değildir. Başka bir deyişle varlık, içinde bulunduğumuz durumda, şeylerin us tarafından bilinen ve bilinebilir olanını bol bol aşar, geçer. En üstün norm, saltık (mutlak) kriter, usun boyun eğmesi gereken **Yaratılmamış Gerçektir.** Eğer, mevcut şartlar içinde kendi doğal güçleri ile bulmağa yeteneksiz olduğu gerçekleri insana bildirmek Tanrı'nın hoşuna gitse, insan usunun bu salt doğa üstü olan bilgi bağışını reddedecek hiçbir sanı, sıfatı yoktur."

XVIII. yüzyıl filozofunun dediği gibi, karanlık içinde kendime yol açmak için küçücük bir ışığım, usum, aklım var. Onu da üfleyip söndürmemi istiyorlar benden!

Epiküros, yalnız idealizme karşı değil, şüpheciliğe, bilinemezciliğe (agnosticisme) karşı, duygularımız bize gerçeği tanıtamıyacaklarına göre bilimin imkânsız olduğunu beyan eden bilgicilere (sofistler) karşı da polemik yapıyordu. Epiküros'dan biraz yaşlı olan şüpheci Pyrrhon'a göre, şeylere verdiğimiz bütün özel nitelikler, salt yakıştırmadır; şeyler kendi özlerinde köklü olarak kavranamazlar, onun için onlar hakkında hiçbir zaman kesin bir şey söylememeliyiz, hele bütün sorunlar üzerinde acele yargılardan çekinmeliyiz. Epiküros bu kuramlarla savaşır.

Epiküros hiçbir şeyin bilinemiyeceğini savunan bir kimse, hiçbir şeyin bilinemiyeceğinin doğru olup olmadığını da bilemez; madem ki hiçbir şey bilmediğini itiraf ediyor, bilmekle bilmemenin farkını da bilemez; doğru olanla yanlış olanın ayrılığını da bilemez ve şüphe ile şüphesiz, kesin bilmeyi de birbirinden ayıredemez, der.

Lenin, Bahçenin hocasını "bayağılık"la suçlayan, daha başka iltifatlarda da bulunan Hegel'in dar ve önceden tasarlanmış eleştirilerine karşı Epiküro'sun kurallarını (canonique) savunurken onun düşünce tarihindeki rolünü de övmüştür. Epiküros'un bilgi teorisinde, nesnel gerçekten, "bizim dışımızdaki nesneler"den hareket ettiğini, Hegel'in, **Felsefe Tarihi**'nde, bu tezden hiç söz etmediğini, gene aynı şekilde, Aristo'cu bilgi teorisinde de yer alan buna benzer tez üstüne de hiç konuşmadığını belirtir.

Lenin şöyle yazıyor: "Hegel, açıkça, en önemli olanı (principal), insan bilincinin **dışında** ve ondan **bağımsız** olan şeylerin varlığını, kamufle etti." Hegel'in Epiküros eleştirisi, Lenin'e, "bir iddealistin, materyalizme karşı iftiralarının ve materyalizmi bozup değiştirmelerinin pek dikkat çekici bir örneği" gibi görünür.[120]

İnsan ve Tanrılar

Epiküros, doğanın gelişmesi ile dünyanın ve insanın kaderi üzerindeki bütün tanrısal müdahaleleri yadsıyordu. Ona göre tanrılar, çeşitli dünyalar arasındaki aralıklarda ya da "dünyalararası"nda (intermondes)[121] otururlardı ve ne doğa ile ne de insanla hiçbir ilişkiye girmezlerdi.

Böylece, insanların, zamanın anlayışına göre ölümlüleri gözleyen, hem de basit ihmalleri için bile onları cehennemde merhametsizce cezalandıran tanrılar hakkındaki geleneksel fikrin esinlediği büyük korku içinde yaşamaları yanlıştır. İnsanlar, rahiplerin çevresinde durmadan yorumların, öğretilerin, yönergelerin, talimatların peşinde koşup kendilerini bütün deliliklere, bütün saçmalıklara yani dinin doğurduğu cinayetlere atacaklarına, **iyi**'nin gerçek doğasını ve ona ulaşmak için en iyi çareleri düşünseler çok daha iyi ederlerdi.

Yıldırım gibi, ya da ay ve güneş tutulmaları gibi dehşet verici olaylar doğrudan doğruya doğal niteliktedirler. Ve bunun en iyi kanıtı da, örneğin, yıldırımın düzenli olarak dinsizleri çarpmayıp da dini heykelleri kırması ve kutsal tapınaklara isabet etmesidir. Modern dinlerin, yıldırımın yaptıklarını doğrudan doğruya Tanrı'ya yüklemeseler de, tastamam bu biçimde muhakemeye devam ettiklerini, örneğin, biz öleceğiz, çünkü ilk atalarımız çok zaman önce günah işlediler, dedikleri-

---

120 Felsefe Defterleri s. 243.

121 Georg Max Hartmann, bu dünyalar arasında bulunan tanrılar teorisinin bir kurnazlık, sakıntıdan (ihtiyat) ileri gelme bir tedbir olup olmadığını kendi kendine soruyor. (Der Materyalismus in der Philosophie der grieschisch - roemischen Antike, Akademie - verlag, Berlin, 1959, sa. 34.)

ni belirtmeğe lüzum yok. Bizim ölecek olduğumuz olgusuna da Tanrının var olduğunun bir kanıtı olarak başvurulmaktadır.

Epiküros için ölümde insanı titretecek hiçbir şey yoktur. Tin, maddeseldir; çünkü eğer maddesel olmasaydı, boşluk gibi hareket etmek ve acı çekmek yeteneğinden yoksun olacaktı. Tin de ölünce, bütün bileşik cisimler gibi çözülür. Kendi kendimiz hakkında sahip olduğumuz bilinç, bu çözülme ile kaybolur.

Epiküros, Ménécée'ye şöyle yazar:

> "Biz, biz olduğumuz sürece ölüm mevcut değildir. Ölüm gelince de biz biz olmaktan çıkarız. O halde ölüm ne canlılar için ne de ölüler için mevcuttur. Çünkü canlılar için ölüm yoktur, ölüler ise artık kendileri yokturlar."

Bir defa öldükten sonra, doğmadan önce ne kadar duygusuz, ne kadar varolmayan (nâmevcut) idiysek o kadar duygusuz ve varolmayan olacağız. Ve işte, ölümden sonra tinin hatalarının cezasını çekeceğini öğreten Platon'un tam karşıtı oluyoruz.

Epiküros'da ölüm korkusu ve tanrılardan korkma yok olmuştur.

Stoacıların görüşünün tersine olarak ne tanrının kayrası (inayeti), ne de kader vardır. Madem ki, Tanrıların imgeleri, örneğin düşlerinde insanlara zaman zaman görünmektedir, Tanrılar elbette vardırlar. Ama Tanrılar en yüce bir barış içinde katıksız mutlulukların tadını çıkarırlar, işleri başlarından aşkın olmaktan ve hele evreni yönetmek tasasından uzak tam bir dirlik içindedirler. Böylece bize, bizim kendimiz için de isteyebileceğimiz mutlu ve dingin (sakin) yaşamın örneğini verirler, biz de böyle bir yaşamın peşinde koşmazsak pek aptallık etmiş oluruz.[122]

---

122 Şu halde, tanrıları yaratan korku değildir, fakat tanrılar hakkındaki yanlış fikirler insan kitleleri için korkuyu doğurur. Bilge insan, tersine, tanrılara yaraşır bir hayat sürer.

Ahlâk (Torebilim)

Hayatın, yaşamanın ereği mutluluktur; mutluluğun kendisi de hazların kazanılması, üzüntülerin uzaklaştırılmasıdır.

Haz, acının yokluğu ile belirlenir. Cicero Epiküros'u özetliyerek "acıya bağışık (acıdan muaf) olan, kıvancın içindedir" diye yazıyor.

Daha keskin olarak söylersek, (haz), ölçülü olarak yemek ve içmek gibi doğal ve gerekli istekleri tatmin etmekten ve giderek, hoşa giden yemekler yemek ve kendini aşka[123] bırakmak gibi doğal olan fakat gerekli olmayan isteklere makul bir şekilde yer vermekten ibarettir. Ama karşılık olarak, ne doğal ne de gerekli olmyan isteklerden, tutkudan, açgözlülükten, boşluktan, değersizlikten gelen isteklerden, kısacası doğal olmayan yapma bir yaşantıya sebep olan herşeyden kaçınmak gerekir.

> "Böylece, biz, hazzın en yüce iyi olduğunu söylerken, bizimle mücadele eden ve bizim düşüncemizi bozup değiştiren bazı cahillerin iddia ettikleri gibi sefihlerin hazlarını, nefse değgin zevkleri kastetmiyoruz; bundan, fizik acıların, eziyetlerin ve manevi sarsıntıların yokluğunu anlıyoruz."

Her kıvanç, istediği kadar iyi olsun, bizim bütün hazların peşinde koşmamız gerektiği doğru değildir. Üzüntüyü de getirmek tehlikesini taşıyan hazlar, hazlar sakınılacak hazlardır.

Demek ki, manevi (ahlâki) hayatın doğal temeli olarak mutluluğa dayanan ahlâk sistemini (eudémonisme) kabul eden Epiküros teorisi, idealist çevrelerin bir sürü düzmecisinin söyledikleri gibi,[124] bayağı hazları öğütlüyor değildi. Tersine, Epiküros, nefse değgin eğilimlerin usa bağımlı olmaları gerektiğini öğretiyordu. Bilgelik, akıllılık, her şeyden önce hazları ve üzüntüleri iyice tartmak için sakıntıdır (ihtiyat), isteklerde ılımlılık, ters talih karşısında cesaret, adelettir. Bu er-

123 Lukretius, tutkusuz zevki öğütleyerek aşk kuruntularını sert bir dille eleştirecektir.

124 Fenelon gibi namıslu kişilerin itirazlarına rağmen. Ötekiler Epikuros'u hemen de barbar, liberal incelemeler ve (Epikuros şiirde esas olarak onun dini mitlerin taşıyıcılığını yapmadığını kınarken) şairi düşman diye takdim ediyorlardı. Bu durum karşısında epikurosçu şair Lukretius anlaşılmaz bir fenomen haline gelir, ve onun dostları tarafından inkâr edildiğinin varsayılmasına kadar gidilir.

demler, doğru anlaşılan bir tat alabilme yetisinin hizmetindedirler, hazzı sağlarlar ve kötülükten kurtarırlar. Epikürosçu ahlâkın ana fikri **kurtuluş** fikridir.

Epiküros törebiliminin sınırlılığını ve gerçek yetersizliğini, kuruntu ürünü kabalığında değil, bireyciliğinde, kendi iç dünyasına bakmayı seven karakterinde aramalıdır. Epiküros için bilge insan gizli yaşamalıdır, herkese açık umutsuz bir yaşamdan uzak olmalıdır; kendisi heykeller dikebilir ama kendisi için heykel dikilmesine can atmaz. Kalabalığın saygı ve hayranlığı gerçek sevinci vermez. Böyle bir ahlâkta toplumsal duygu önemli ölçüde zayıflamıştır.

Bu kuram, ancak o çağdaki Yunan sitesinin durumu gözönüne getirilirse iyi anlaşılabilir. Bunu daha yukarıda gösterdik: bu dönemin insanı, herşeyden önce, toplumsal yaşayışın mutsuzluklarına karşı bir sığınak aramaktadır.

Onun için, kamu hayatının hiçbir çekici yanı kalmamıştır artık. Kuruluşlar artık demokratik olarak işlememektedir, yalnız zenginler yöneticilik etmektedirler. Bunlar, örneğin, Atina'da fakir vatandaşların vakitlerini yargıçlık, yüksek yöneticilik, danışmanlık, Meclis üyeliği gibi siyasi çalışmalara verebilmelerini sağlayan ödenekleri, **misthi** 'leri kaldırdılar; M.Ö. II. yüzyılda Polybe gibi bir tarihçi, bu ödenekleri en aşırı demagoji sembolü sayar. Halktan adamlar halk hizmetlerinden fiilen çıkarılmışlardır ve çok kez Meclis'in oturumlarına da katılmazlar. Bundan böyle iktidar, rahatı yerinde ve bütün toplumsal reformlara düşman tabakaların elindedir. Siyasi belâgat kaybolmaktadır.

Durum böyle olunca, Epiküros için en yüce ideal, **duygulanmamaktır (ataraksi,** huzursuzluktan uzak olmak, dingin olmak iç huzura sahip olmak): doğayı tanıyan ve ölümden korkmayan bilgenin durumu budur. Bununla birlikte bu dinginlik aşırı bir uyuşukluk (létargie) değildir. En üstün iyiye, kıvanca doğru davranmak ve çaba sarfetmek gerekir. Felsefede, örneğin, kıvanç bilgiye bağlıdır, ona eşittir; gerçeği aramak ve kıvanç duymak ayını ve tek şeydir. Öyleyse, bilge, hastalıkta bile yaşantısını güzel ve mutlu sayacaktır; maddî acılara katlanacak, arasıra bu acıların artmasına küçümseyen bir gülümseme ile karşı koyacaktır.

Özet olarak, Epikürosçulukta, dört ilke, insanlığın hastalıkları için dört etkili ilaç meydana getirirler: tanrı, tanrısallık korkulacak bir şey değildir; madem ki bilinç yokluğu ve duygusuzluk demektir, öyleyse ölüm de korkulacak bir şey değildir; iyilik, sağlanması kolay bir şeydir, çünkü bizim doğal isteklerimiz yalnız basit nesnelere dayanır; çekilen acılara dayanmak kolaydır, eğer tin kendi kendine hakim ise.

Bir kez daha, bu ahlâk kuramının sınırlılığı çok açık ve çok önemli oluyor. Ama bu anlayışın tarihte oynadığı olumlu rolü de tanımak gerekir. Rönesanstan sonra, XVIII. yüzyıl, insanlığın alınyazısının ahret hayatını hazırlamak değil, zekâ ve akıl seyasende bu toprak üzerinde mutluluğu kurmak olduğunu yüksek sesle ilân edeceği zaman, Epikürос'dan esinlenecektir. O zaman, erdem, dünya zevklerinden elini çekmek ve çile çekmek olmaktan çıkacak, ahlâk artık dogma ile karıştırılmıyacaktır. **Enylopédie**'nin **"Mutluluk"** bahsinde şunlar okunacaktır:

> "Erdemi, kendisine hiçbir sevinç ve haz duygusu bırakmamacasına ince eleyip sık dokumak iddiasında olan bir insan, yüreğimizi sıkmaktan başka bir şey yapmaz... Ahlâksızlıkla dinsizliği birbirine karıştırmamak gerekir, Ahlâk, din olmadan da var olabilir, din ise, hem de çok kez, ahlâksızlıkla birlikte olabilir."

Tanrıtanımazlık (athéisme) ahlâka aykırı değildir. Dinden kurtulmuş ahlâkın temeli, Ansiklopedistlere göre, yararlık, bir tekin bencil yararlığı değil, daha büyük sayıdakilerin yararlığı olacaktır. Bu anlamda, XVIII yüzyılın ahlâkı Epikürос'un bireyci ahlâkını düzeltecek ve genişletecektir. Ama onun yeryüzünde mutlu olmak idealini muhafaza eder ve geliştirir. İlk kez "varoluş mutluluğu ifadesini kullanan Montesquieu'dür, ve Saint - Just, "Mutluluk, Avrupa'da yeni bir fikirdir" diyecektir.

Toplum Sözleşmesi (Contrat Sociale)

Adaletten söz ettik. Onun niteliği üstünde de durmamız gerekir. Onu tanımak Platon'a hak vermek ve onunla birlikte fikirlerin (İdée'lerin) doğaüstü dünyasında bulunan, bizim tutumumuza, davranışımıza kumanda eden bir çeşit kendiliğinden adalete inanmak değil-

dir. Adalet, toplumsal kökenlidir ve ancak böyle olduğu için bizim saygımıza lâyıktır.

> "Adalet hiç de kendiliğinden bir şey değildir, deniyor 'Başlıca düşünceler'de. İnsan toplumu, birbirlerini incitmeden yaşamak için, insanların bazı şartlar üzerinde anlaşmış oldukları memleketlerde, bu adaletten bir yararlık meydana getirmiştir."

Adaleti özetleyen temel kurallar, yalnız toplum halinde yaşamak için gerekli olan koşullardan edinilen görgü ve deney üzerine kurulmuşlardır, başka bir şeye dayanmazlar.

Epiküros'un toplumsal düşüncesi, bir çeşit bir toplum sözleşmesinin varlığı ile karakterize olur. **L'İdeologie allemande**'da[125] şunlar yazılıdır:

> "Epiküros'da ilk defa olarak Devlet'in insanların karşılıklı sözleşmesine, **toplum sözleşmesi**'ne (**synthéké**'ye) dayandığı fikri bulunur."

Epiküros'un metinlerinden biri,

> "Doğal hak, birbirlerine karşılıklı zarar vermekten korunmak için insanlar arasında yayılmış, insanlardan insanlara geçmiş bir yararlık sözleşmesidir."

diye açıklar.

Bu toplumsal sözleşme fikrinin nasıl bir talihle karşılaştığını hatırlatmakta fayda yok.

Epiküros'un adalet üstüne materyalist öğretisi idealist ve dini kuramcılar için her zaman bir itiraz konusu olmuştur. Cizvitlerin dergisi **Etudes**'ün (**İncelemeler**) Aralık 1962 sayısında, hâlâ adaletin kökeninin şöyle doğa üstü bir anlatımı yer almaktadır:

> "Adalet... olguların ya da olayların birbiri ardısıra basit sıralanışından gelmez; ondan daha öncedir ve daha öteye gider. Adalete saygı göstermek sadece yararlı olanı aramak değildir,

---

125 Marks-Engels'in eserleri almanca Dietz Verleg, Berlin, cilt 3, sa. 125

bu, zamanı aşan bir büyüklüğe ve bir kutsallığa boyun eğmek, sonsuz ve ölümsüz olandan kalımsız olana katmak, o halde, şimdiden, bulanık bir tarzda sonsuz ölümsüz hayatı doğrulamak demektir."

Böylece, Platon'un tuttuğu yol ile Demokritos'un tuttuğu yol bir uzlaşma olanağı göstermeksizin bugüne kadar birbirlerine karşı koyarlar.

Epikürosculuğun Kaderi

Marksizmin kurucuları Epiküros'un materyalist felsefenin gelişmesindeki rolüne çok büyük bir değer vermişlerdir. Marx, onun için, Yunan'ın büyük ışık saçıcısı diyordu.

Buna karşılık, Epiküros, idealistlerin düşmanlığını çekmiştir ve bu, Hegel'den çok önce olmuştur. Onun öğretisi, bozulmuş, kaba, bayağı zevklerin savunumu gibi sunulmuştur. Onun yaşantısı iftiralara uğramıştır. Bu iftiralar, herkesten önce, başlangıçta olumlu davranışlar, değerli diyalektik sanılar doğanın sürekli bir oluş halinde olması gibi herakleitosçu ve dinamik görüşler ve materyalist görünüşler (insan ruhu, dış dünyanın üzerine duyumları bastığı bir papirus kağıdına benzer) taşıdığı halde sonraki müritleri, öteki yüzünde de kayracılık (tanrısal inayetçilik - providentialisme)ve Tanrı'ya inanma olan, kozmik bir kaderciliğin gerici fikirleri içine batmış olan, stoacılardan gelmişti. Bu doktrinin vardığı ahlâki sonuç bağışlamadır; (resignation - Tevekkül ve Feragat). Yani demir zincirler içindeki kölenin, akıl alanında en büyüklerle eşit olmasına yeten fikirdir. Hristiyan ahlâkı artık çok uzaklarda değildir.

Bu idealist çevrelerde utanç verici bir takım mektupları Epiküros'a malettiler; onu, boyuna yiyip durduklarını günde iki kez kusan bir obur, bir sefih, bir yalancı, bir ahlâksız yaptılar. En azından, kimi çağdaşlarımıza göre Epiküros "fizyolojik mekanizmin" sürükleğidi bir kimsedir.

Tarihin bazı dönemlerinde, idealist çevreler, onu bir heyulâ gibi gösterirler. Bununla birlikte, onun zamanında yaşamış olanların hepsi,

hiçbir bir filozofun çevresinde, onun kadar ateşli, gönülden, bir takdir uyandırmadığına tanıklık ederler. Ölümünden sonra, hemen hemen her yerde, Lampskos'da (Lapseki), Mitylène're, (Midilli) Antioche'da (Antakya) ve giderek Mısır'da Epikürosçu merkezler kuruldu. Ortaçağda, "herzaman öğretililerin yerini alacak sayısız öğrenciler" bulunur. M.S. III. yüzyılda öğrencilerin Laerce, **Ünlü filozofların hayatları, doktrinleri ve hikmetleri** adlı yapıtının X. kitabında Epikürос hakkında, "Onun dostları o kadar çok ki şehirleri baştan başa doldurabilirlerdi." diye yazıyor.

Epikürос, yalnız kaba iftiraların konusu değildi. En kurnaz, en becerikli idealistler, örneğin Cenevre Üniversitesi'nden Charles Werner "onun dine karşı mücedelesinin daha yüksek bir dinin zorunluluğunu içinde taşıdığını"[126] iddia eder. Bunlar bir takım hokkabazlıklardır. Gerçekte, daha yüksek denilen din, hristiyanlık, Platonun çizdiği yolu izleyerek ve onu geliştirerek Epikurosçuluğa karşı savaşmaktan geri durmadı. İdealist filozof Numénius'ün, M.S. II. yüzyılda, 'Platon Yunanca konuşan bir Musa oldu' demesi önemsiz değildir.

Modern çağda, materyalist yönlü bilimin zaferi ile, fizik kanunlar kuramı insanların kafasını o ölçüde duldurdu ki, Epikuros'un hasımları Sokrat ve Platon'un birinci plana koydukları ereksel nedenler teorisi gibi bilim - öncesi belirlemeler soyundan bir belirlemeye artık yer kalmadı. Aristoteles, maddeyi belirsizliğin ve rastlantının ocağı, yatağı olarak görmüştü. Ama maddenin kanunlarla yönetildiğini, ve maddenin, bizim, bu niteliğinin üstünü, sözde üstün bir düzen, keyfi olarak eklenen bir tanrısal düzey, bütün parçalarıyla uydurulmuş ve doğayla birleşince gizemlerin, muammaların en anlaşılmazı haline gelen bir doğa üstü ile kaplamaya ihtiyacımız olmadan bilebileceğimiz, tanıyabileceğimiz bir şey olduğunu düşünmekte haklı olan Epikuros oldu.

Epikürос, insan eyleminin, kanunlara tabi dünyada etkinliliğini muhafaza ettiği, insan fikirlerinin ve iradelerinin gerçekten etkili güçler olduğu sanısında, sapmanın çocukça ifadelendirilmesine rağmen, o kadar derin olan bu sanıda da haklıydı.

---

126 Yunan felsefesi sayfa 181.

Bizim düşüncelerimiz ile Epikuros'un düşünceleri arasında büyük farklar, fizik alanda, köleliğe dayanan ilk çağın çalışmayı hor görerek küçümsediği üretici teknik ve bilimsel araştırmalar tekniğindeki çağdaş gelişmelerdir. Toplumsal insan eyleminin, huzursuz ve karışık bir dünyada doğal olacağı gibi bireysel mutluluğa yönelmiş olmak yerine, ortak mutluluğa yönelmiş ve ortak eylem olduğu yolundaki, ama devrimci ufuklardan yoksun bir görüş; son olarak da felsefe alanında, diyalektik düşüncenin gelişmesi (Epikürosculuğun bu konuda ancak önsezileri vardı), özellikle doğada mekanik materyalizmin hiç hayalinden geçirmemiş olduğu çok daha büyük bir karmaşıklığın kabul edilmiş olmasıdır.

Bir de Epiküros'un şu baha biçilmez değeri kalıyor: Demokritos'un atomculuğu onun yardımıyla modern zamanlarda aktarılmıştır. Lenin'in dediği gibi, "Bilgisizlik (obscurantisme) için değil **bilim** için izlenecek yolları gösteren bilgi (indication) ancak onunla geldi.[127] İşte onun ölümsüz zaferi.

---

127 Felsefe defterleri sayfa 244.

4

LUKRETİUS

Sosyal Ortam

Ezilen kölelerin sınıf savaşının, herbiri uzun yıllar sürecek ayaklanmalar halini aldığı Roma'da köleci toplumun kendine has çelişkileri son derece keskinleşmişti.[128] Aynı zamanda özgür insanlar arasında da derin bölünmeler olmuştu. İlkçağ Roma toplumu, M.Ö. IV. yüzyıla kadar, küçük ziraî işletme, doğal ekonomi, patriarkal yaşayış tarzının hakimiyeti ile ayırdedilmekteydi. Ama kısa bir süre sonra toprak mülkiyeti belirli ellerde toplanmaya başladı. Patrisiyen denilen aristokrasi ile plebien adı verilen yurtdaşlık haklarından ve topraktan yoksun kesim arasındaki savaş kızıştı.

---

128 Kitabımızın bu IV. bölümüne ve onun dayandığı Yeni Üniversite derslerine, 1954'deki Lukretius yayınımızın bazı gelişmelerini, onlara yeni görüşleri de katarak aldık

M.Ö. III. yüzyıldan M.S. I.inci yüzyılın başlangıcına kadar büyük malikâneler, **Latifundia**'lar mülkiyeti güçlenirken, küçük köylülerin çöküntüsü belirginleşti. Roma, büyük fütuhatlara girişerek bu savaşlar sonunda Güney Avrupa'nın ve Kuzey Afrika'nın birçok halklarını köleleştirdi. Bu, en çok büyük toprak sahiplerinin kullandığı kölelerin sayısında büyük bir artışa yol açtı.

Böylece amansız bir sınıf savaşı, soylularla topraklarını kaybetmiş köylüleri karşı karşıya getirir. Öte yandan, köleler baş kaldırırlar. İlk köle isyanı, M.Ö. 138'den 132'ye kadar, Sicilya'da (burası zengin bir vilâyet, "İtalya'nın hububat ambarı"dır) Eunus ve Cleon'un önderliğinde yapıldı. İsyancılar zaferler kazandı, ve zorbaların iktidarına karşı altı yıl direndi. Kölelerin Sicilya'daki ikinci isyanı, M.Ö. 104 - 101 yılları arasında Salvius ile Athénion'un yönetiminde gerçekleşti. En önemli ayaklanma, M.Ö. 74'den 70 yılına kadar süren, ve Roma devletinin ancak bütün kuvvetlerinin olağanüstü bir çaba ile bastırabildiği Spartacus isyanı oldu.

Kölelerin kölecilik taraftarlarına karşı savaşı, Plebienlerin Patrisiyenlere karşı savaşıyla, şehirlerde yaşayan fakirlerin ve yoksullaşmış küçük köylülerin savaşıyla, ulusların fatih Romaya karşı savaşıyla birbirlerine karışıyordu. Kölelerin silâhlı isyanları ve özgür insanların birbirine düşman tabakaları arasındaki iç savaşların sonucunda Roma cumhuriyeti dağıldı ve, M.Ö. I.'inci yüzyılda, yerini bir askeri monarşiye bırakmak zorunda kaldı.

Sınıf mücadelesinin çetinliği, Roma ideolojisine özel bir ayırdedici nitelik vermiştir. Bu ideoloji herşeyden önce, siyasi, adli ve ahlâki sorunlarla ilgilenir. Bir hukuk teorisinin kurulması işi bütün hepsinin önüne geçer. İşin kökünde, insanın insan tarafından sömürülmesini sonsuz, ölümsüz ve "doğal" ilân etmek söz konusudur.

Felsefe, M.Ö. II. yüzyılın yarısında gelişmeye başlar. Roma, Yunanistanı M.Ö. 146'da boyunduruğu altına almış, iki memleket arasında çok sıkı bağlar kurulmuş ve daha ileri olan Yunan kültürü, Roma uygarlığının kaynaklarından biri olmuştu.

Roma felsefesinin tarihi, idealizmle materyalizmin mücadelesinin

tarihidir. Demokritos'un tutuğu yol, Lukretius'un materyalist teorisi ile temsil edilmiştir. Platon'un çizgisi Ciceron'un seçmeciliğinden (éclectisme), stoacıların felsefesinde ve daha sonra da mistiklerin öğretisinde yansımıştır.

Bilimsel düşünce Roma'da da ifadesini bulmaktan geri kalmadı. Ekonominin, tekniğin, hele binalar, köprüler ve yollar yapımının ihtiyaçları mühendislik biliminin ilerlemesine sebep oldu. Vitruve'ün, on kitap halindeki **Mimarlık Üstüne İncelemeler** (Traité d'architecture) adlı yapıtı, Yunanlıların bu alandaki uygulamalarını, Jül Sezar ve Ogüst zamanının Romalılar'ına tanıttı. Otuz-yedi kitaplık bir **Doğal Tarih** yazan Eski Pline (M.S. 23-79) ve **Ziraî İncelemeler**'in yazarı Columelle, Lükretius'dan sonra, gelen yüzyılda doğan bilimlerin temsilcileri oldular. Tıptaki ilerleme, Marcus Aurelius'un bir yakını olan Bergama'lı Galien'in adına bağlanır.

Romalılar asker, sömürgeci, inşaatçı, tüccardılar. Yer ölçümünü, mimarlığı, askeri tekniği, hidroliği (su akımlarını incelemeyi), tıbbı daha önde tutuyorlardı. Onların bilimi pratiğe yönelmişti; keşifler yaptılar: birleşik kaplar kanununu, trakeotomiyi (nefes borusunu yarıp açma) vb. buldular. M.Ö. I. yüzyılda başlamış olan bütün bu fikir hareketleri Lukretius'un yapıtını etkiledi.[129] Pozitif bilgilerin gelişmesi dinlere inansızlığı kolaylaştırıyordu.[130]

İlerici ve demokratik katların, tabakaların ideologları Epiküros'un materyalist felsefesini yayıyorlardı. Epikurosçuluğun Roma'daki ilk propagandacısı, her ne kadar vasat sayılan bir Latinceyle yapmış da olsa, Amafinius oldu. (M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısı ya da M.Ö. I. yüzyılın birinci yarısı). Atomculuğun latin toplumunda yayılması bakımından, dine karşı bir yapıtın: **Tanrılar Üstüne**'nin yazarı epikurosçu Phèdre gibi, eserleri Roma'da çok yaygın olan ve muhtemel olarak Lukretius'un hocası olan Gadara'lı Philodème gibi Yunan materyalistlerinin, önemli etkisi olmuştur.

---

129 Alois Gerlo, adı geçen makale.
130 F. Danneman: Die Naturwissenchaften in ihrer Entwicklund und ihrem Zusammenhage, Leipzig, 1920, s. 208.

Philodème, din, mantık, güzel söz sanatı (rhéthorique), ekonomi ve felsefe tarihi üstüne yapıtlar meydana getirdi. Mantığa ayrılmış **Des signes et des désignations (Belirti ve belirtmeler hakkında)** adlı kitabında tümevarımcı yöntemi ve görgül (emprique) bilgi kuramını geliştirir. Philodème, bilimsel kavramların, gözlem olgularının incelenmesinden başlayarak nasıl biçimlendiğini, bu temel üzerine duyularımıza varamayan nedenlerle ilintili ve gözlemi yapılan olguları hesaba katan bilimsel varsayımları nasıl koruduğumuzu ve bilimsel olarak sonucu nasıl önceden açıkça bildirdiğimizi gösterir. Philo deme'in tüme varımcı mantığı stoacıların doğmatik mantığına ve şüphecilerin bilinemezciliğine (septiklerin agnostisizmine) karşı yönelmişti.

Epiküros'un öğrencilerinin, hocalarına karşı taparcasına sevgisi Cicero'nun hoşuna gitmiyordu. Tusculenesde, M.Ö. 45 yılında epikurosçuluğun Roma'da geniş bir şekilde yayılmış olmasını öfke ile kabul eder ve başka yeni bir felsefenin getirilmesini kendine amaç edinir.[131]

Lukretius Hakkında Ne Biliyoruz?

O tarihte **De la nature des choses** (şeylerin tabiatı üstüne) şiiri on yaşındaydı.[132]

Epiküros'un öğretilisi ve onun sürdürücüsü büyük materyalist yazar Lukretius M.Ö. 98-95 yılları arasında yaşadı. Onun takdire değer yapıtı, İlkçağın bilimsel ve rasyonel felsefesinde eksiksiz olan ne varsa onu temsil eder. Hristiyanların kasıtlı efsanesini bir yana bırakırsak, yazarın hayatı üstüne hemen hemen hiçbir şey bilmiyoruz. Efsane de materyalizmin amansız bir düşmanı olan Saint Jérôme'un, birkaç yüz-

---

131 Benjamen Farrington: "Epikuros'un tanrıları ve Roma Devleti" The Modern Quartley'de, sayı 3 cilt, I, Londra, s. 214 ve devamı.

132 Cicero, Lukretius'u çok iyi tanıdığı halde epikurosçu yazarlar arasında onun adını hiç anmaz, bu ölçüde dinsiz olan bir müellifin adını anmak yakışıksızdı. Yalnız özel yazışmalarındadır ki, Cicero Lukretius'un "dehasının aydınlıklarından" söz eder ve onu, onun gibi epikurosçuluğun başka bir propagandacısı yazarı (nesirci) Catius'u da, okumuş olduğunu kabul eder.

yıl sonra yaptığı delilik ve intihar suçlamasından başka bir şey değil.[133] Epiküros intiharı mahkum ettiği için düşmanları, Lukreitus'un intihar ettiğini sevinç içinde uyduruyorlardı. Bunun gibi, bir başka klise babası Tertullien, Demokritos'un, kadınları gördüğü zaman onlara karşı büyük bir istek duyduğu için kendini isteyerek kör ettiğini iddia eder. Ne muhayyile! Yalnız kesin olan şudur ki, Lukretius başlıca eserinin redaksiyonuna son bir defa el atmak için vakit bulamamıştır. Büyük filozofun çevresinde düşmanları tarafından örgütlendirilen susarak baltalama, onun kökenlerini, sosyal durumunu öğrenmemize ve **Eşyanın Tabiatı Üstüne** adlı şiirinden başka yazmış olduğu kitapların elimize geçmesine engel olabilmeyi başarmıştır.

Lukretius, üstün bir düşünür olduğu kadar, büyük bir san'atçı idi de. Çok kez esinlerin doruğuna ulaşır, kutsal bir coşkunluktan tatlı bir şefkate kadar bütün tonları alır. Gerçeğe olan aşkı, stiline gerçekçilik (réalisme) ve hayranlık verici bir güç verir. Alman filozofu Gottfried Hermann onun şiirinin "Tanrısız fakat tanrısal" olduğun haklı olarak söylemiştir. Böyle bir yapıt, kendiliğinden, materyalizmin dünyayı renklerinden, hayatiyetinden ve güzelliğinden soyduğu ve onun yerine çorak ve kısır fizik kanunlar oyununu koyduğu yolundaki eski ve üçlü fikrin çok göze çarpar bir biçimde çürütülmesidir.

Yapıtın anlaşılması için önemli olan şudur: Lukretius, toplumsal sarsıntı ve kargaşalık zamanında, yıkılışın eşiğine varmış Roma Cumhuriyetini parçalayan iç savaşların ortasında yaşamıştı. Demokrasi ile "optimarlar" yani aristokrasinin şefi Sylla'nın gerici girişiminin soyluları arısındaki çetin mücadeleye, Lepide'in demokratik hareketine, Spartacus önderliğindeki kölelerin genel isyanına, M.Ö. 63 yılındaki Catilina'nın yönettiği Roma'nın yoksul yığınlarının, yöneticilere karşı hareketlerine ve ayaklanmalarına, ve iktidarın Jül Sezar, Crassus ve

---

133 Tabii, fideistler (inancılar) bugün de Lukretiusun intihan üzerinde direnirler, Simone Fraisse de "Lukretius'dan Camus'ye" adlı makalesinde 'Espit, Mart 1959 se. 422' böyle davranır: bu işin materyalistin "en kuvvetli derslerini yalanlaması" lâzım gelir. Aynı makalede deniliyor ki, epikurosçu ahlâk "bugünkü zamanın 'halin' ötesine bakmayı redder", yaşamanın sevincini alır yalnız, Lukretius" çağdaşlarına bakarak bağımsız"dır, "insanlar için hiçbir zaman mücadele etmemiştir" dayanışma hakkında hiçbir fikri yoktu vb. .: epikurosçuluk ve Lukretius hakkında aşırı bir bilgisizlik ya da sadece taraf tutucu bir kötü niyet mi?

Pompeus arasında paylaşılmasına tanık olmuştu. Toplum olayları onun gözleri önünde şaşırtıcı bir hızla birbirini kovalıyordu. Roma'nın çağdaşları, her an, yeni bir iç savaş geriliminin Roma'nın gücünü nihaî olarak yıkmasını bekliyorlardı.

Lukretius'un güçlülerin zalimliğini ve kötülüklerini, insanlara cinayet işleten "zenginlik aşkını ve körcesine şan şeref isteğini" (Kitap II, satır 59-63) damgalaması anlaşılır bir şeydir.

> "Kendi zenginliklerini artırmak için vatandaşlarının kanını döküyorlar, diyor bize, cinayet üstüne cinayet işleyerek, servetlerini, açgözlülükle, iki katına çıkarıyorlar; bir kardeşin içe işleyen cenaze törenlerinden zalimce bir haz duyuyorlar ve kendi yakınlarının sofrası onlar için bir kin ve dehşet konusudur". (aynı eser, satır 70-73)

Elbette ki, egemen sınıfların[134] bu sert eleştirisi bize Lukretius'u bir isyankâr saymak hakkını vermeye yetmez. Yapıtı, onun kölelerin yanında yer aldığını varsaymamıza imkân vermez.

Unutmıyalım ki, İlkçağ felsefesi, kölelik sistemine dayanan bir rejimin üst - yapısının bütünleyici bir kesimidir. Bütün siyasi ve sosyal haklardan yoksun, ezici bir çalışmaya mahkum köleler sınıfı, kendi öz teorisini kurmak ve bunu mülk sahiplerinin ideolojisinin karşısına çıkarmak yeteneğini gösteremedi. Hangi ekolden olurlarsa olsunlar, filozofların çoğunluğu, Demokritos bile, köleliği meşru göstermeye çalışmışlardır.

Bütün bulup çıkarılabilen, Lukretius'un Scaptensula'daki Trakya madenlerinde kullanılan kölelerden büyük bir acıma ile bahsetmesidir.

> "İnsanın gümüş ve altın damarlarını izlediği, toprağın gizli derinliklerinin demirle araştırıldığı bu yerlerde, Scaptensula'nın dibinden ne pis kokulu bir soluk yayılır ortalığa! Ne zararlı türümler (émanations) çıkar altın madenlerinden! Madencilerin yüzünü, tenini ne hale getirir! Bu insanların nasıl çabuk öldük-

---

134 Georg Klaus'a bakınız: De rerum natura'ya Giriş H. Diels'in çevirisi Aufbau-Verlag, Berlin 1957. Bu çok zengin metinden pek çok şeyler aldık.

lerini, zorunluluğun çetin baskısının böyle bir çabaya boyun eğdirdiği insanların varlığının nasıl güvensizlik içinde olduğunu hiç görmediniz ya da duymadınız mı?" (Kitap VI, satır 808-815.)

Fakat Lukretius bu insancıl duygudaş tutumunun ötesine geçmiyor. Hiçbir şey ona kölelik sistemine karşı kesin ve etken bir muhalefet yakıştırmamız yetkisini vermez bize.

Şiirini ithaf ettiği soylu Memmius'un dostu Lukretius eski toplumun törelerinin, kurallarının ve âdil temellerinin sarsılmasından yakınmayı da bırakmaz.

Onun şövalyeler toplumsal grubuna yani Roma aristokrasisi karşısında daha çok ilerleme dostu bir katı temsil eden tüccarlar ve maliyeciler grubuna ait olduğunu kabul etmek akla yakın gelmekle birlikte belgelere dayanan kanıtlardan yoksundur.[135] Ama her halde, Lukretius'un dinsizliği ve militan materyalizmi tutucu soylular sınıfına karşı mücadelede demokratik eğilimli görüşlerin bir ifadesi gibi tutulabilir.[136]

Lukretius, felsefeyi toplumun sorunlarına bağlamaya çalışır. Lukretius yorumcusu Ernout, onun, ortak kurtuluş ve ortak iyi'den bahsetmekle öğretiye bir **çelme taktığını** düşünür. Gerçekte, bu epikurosçu öğreti, söylenmiş olduğu kadar bireyci değildi; bundan önceki bölümde onun sayasî içeriğini ve dayanışma konusunda epikurosçu kültü göstermiştik.

Lukretius, insanları, bilinçlerini karartan gerici geleneklerden ve en çok katı dogmatizmi, barbar inançları, ve bilimsel bilgiye karşı düşmanlığı ile kendini gösteren Roma dininin baskısından kurtarmayı yürekten diler.

---

135 Martha: Lukretius'un şiiri, Paris 1873, sa. 28. Gene aynı, V. Asmousse Lukretius edisyonunda, Moskova 1937, sa. 4. En son Sovyyet araştırmacıları şövalyelere özgü bir felsefeden bahsetmek için sebep olmadığını kabul ediyorlar, örneğin, N.A. Machkine: Lukretius zamanı Sovyet Bilimler Akademisi yayınında Moskova 1947, sayfa 273.

136 S. L. Outchenko: Cumhuriyetin düşüşünden önceki günlerde Roma'da ideolojik ve politik mücadele, Sovyet Bilimler Akademisi enformasyonları, Tarih ve Felsefe serisi 1949, cilt, vı n. 2, s. 185

Materyalizmin yaşlı tarihcisi F. Lange şöyle yazıyor:

> "Roma halkının dini, boş inanlar içinde derinlere kök salmıştı ve onun bütün siyasi hayatına, bu boş inananlara dayanan formüller hükmediyordu."[137]

Bu, şairin saldırılarının sertliğini izah ediyor. "Dinin aşağılatıcı ve yıldırıcı etkisine karşı şiddetli bir kin", "soylu ve temiz bir karakter"den ileri geliyor.[138]

Lukretius, başımızın üstünde tanrı, ayağımızın altında bu cehennem olmadığını öğretir. Cicero, şüphesiz, Roma'da artık cehennemden korkacak ihtiyar kadınlar kalmadığını telkin eder.[139] Daha sonra buna benzer gözlemleri bir epiküros'çu ustalığıyla Seneka da sıralamıştır. Ama gerçekte, bir yandan, din, doğu tapınışlarının (kültlerinin) gördüğü rağbetle büyüye, göz bağıcılığa, sofuluğa, kendi içinde yer veriyordu.[140] Öte yandan kültürlü dünyanını bağrında stoacılar halkın inançlarını elverişli hale getirerek muhafaza ediyorlardı. Örneğin, müneccimliğe değgin kurgulara (spéculations) çok düşkündüler.[141]

Roma'da din, bir Devlet işi idi. Lukretius'un varlıkları kuşku götürmez sayılan tanrılara karşı saldırılarının siyasi niteliğini bu koşullar içinde tartmak gerekir. Tanrıların etkisine olan inancı yıkmağa çalışırken sitenin işlerine müdahale eder. Tıpkı Ogüst'un bütün edebi ekibi ve şair Virjil "cehenneme inişler"in büyük yardımıyla aynı tanrıların pratik erdemi içinde imanı yeniden kurmak isterlerken aynı müdahaleyi ters yönde yaptıkları gibi.

Biz, Roma'daki dini hayat hakkında genellikle her zaman edinilen yanlış kanıları yıkmaya çalışıyoruz. Çoğu zaman, aşağıdan yukarıya doğru karışık ve alacalı bir pleb yığını sıralarından yükselen doğudan gelme boş inanlar dalgasını durdurmaya çalışan aydın bir Devlet tasar-

---

137 Materyalizmin tarihi cilt I sayfa 120.
138 İbid sayfa 453
139 De Natura deorum II, 5
140 "Roma, her çeşitten her kökenden rahipler, kâhinler, şarlatanlarla kaynıyordu." Alois Gerlo, adı geçen makale, Tiyatroda cehennem ırmağından gelen hayaletlerin (görüntülerin) göründüğü trajediler kalabalığı titretiyordu.
141 Cicero: De Fato, De Divinatione.

lanır. Gerçek odur ki en büyük boş inan yaratıcısının hükümetin kendisi olduğuydu. Lukretius dine karşı hareket ederken hükümete de karşı hareket etmiş oluyor. Tanrıların, tapınaklarda, günlük kokusunu duymak ve Devlet yetkililerinin sundukları kurbanların dumanlarının tadını almak üzere oturmadıklarını ileri süren tehlikeli demokratik öğretisini yayıyor. Polybe,[142] Roma'da dinin sadece kalabalığın bir yanılgısı olmadığını, halkı hizaya getirmek, isteklerine ve tutkularına gem vurmak için uydurulmuş bir yalan olduğunu gösteriyor. Polpbe'e göre bunda bir zorunluk vardı ve Roma'nın büyüklüğünün temeli buradaydı. Epikurosçuluk, kurulu düzen için yararlı olan boş inanlara karşı bir yığın hareketini temsil eder.

Hükümet çevreleri ile çok içli dışlı olan stoacılar, Devlet adamlarını, dini kendileri gibi üç unsura (ögeye) ayırarak çözümlemeye alıştırmışlardı: siyasi unsur, mitlere değgin unsur, ve doğal unsur. Lukretius zamanında, Varron, İlkçağ adlı kitaplarının son onaltısında stoacı etkiyi sürdürür ve Platon'un "asil yalan" dediği şeyin yararlı görevini hatırlatır; ona göre din, bir Devlet "girişimi" idi. Cicero da, yapıtlarında, hayatın, genel ve özel hayatın bütünüyle din kuralları ağı içinde sarılıp kalması gerektiği fikrini savunuyor, halkın her zaman egemenliği altında kalmasını sağlamak üzere rahiplik görevlerinin aristokrasinin elinde kalmasının uygun olduğunu ekliyordu; böylelikledir ki Devlet devam etmiş olacaktı.[143]

Cicero'nun epikürosçuluğu "İtalya'yı eline geçirmiş" görmekten dehşete kapılışını anlamak kolaydır. Lukretius'un Devlet dinine, aristokrasi kalesinin bu burcuna neden o kadar tutku ile saldırdığı de anlaşılıyor.[144] Onun öfkelendiği şey, geleneksel değerlerdir; ve demokratik atılışı ile, felsefe öğretimini bir seçkinler imtiyazı sayan Platon'a

---

142 İ.Ö. 166 yılında rehine olarak Roma'ya götürülen ve orada on yıl tutulan Yunan Devlet adamı Polybe, romalıların törelerine ve göreneklerine karşı takdir hisleriyle doluydu. Onun Tarih'inden başvurduğumuz pasaj VI cilt 56 s. da bulunuyor.

143 Daha sonra Saint Augustin, pagan dinini yalnız yanlış olmakla değil, Polybe'in ortaya çıkardığı politik nedenlerle kurulmuş olmakla suçlayacaktır.

144 Benjamin Farrington: adı geçen makale sayfa 224-232.

145 Bu ekspoze için herşey A. Ernout ve L. Robin'in klâsik yorumuna Paris, 1925-1926, borçlu olduğumuzu belirtmek bizim için bir zevktir.

karşı köklü muhalefeti ile halkı doğru yola sürüklemek, vatandaşlar yığınının manevi kurtuluşunu gerçekleştirmek istiyor. Şiir biçiminin çekiciliğine başvurması bundandır.

Atom ve Boşluk

Elimize geçen şekliyle Lukretius'un şiiri altı kitaba bölünmüş görünüyor.[145] Her bir kitabın başında yer alan girişler, bu bölmenin Lukretius'un kendisi tarafından yapılmış olduğunun belirtisidir. Bundan başka, altıncı kitabın ilk satırlarında, şairin kariyerinin sonuna vardığını, bundan böyle artık sadece şan ve şeref tacını, çabasına yaraşır ödülü beklediğini bildirmeyi ihmal etmediği görülür.

> "Yarışımın bitişini gösteren beyaz çiziye doğru atıldığım şu anda, şiir dehası usta Müz, ey Calliope, insanların sükunu, tanrıların kıvancı , bana yol göster ki senin kılavuzluğun altında şanlı övgü ile tacı elde edeyim." (Kitap VI, Satır 92-95)

Yapıtın plânı güzel ve açık bir sadeliktedir. Venüs'e, Romalıların efsanevi anası, Memmius ailesinin koruyucusu, hayatı, kıvancı ve barışı[146] veren tanıça'ya doğru (yalnızca edebi ve felsefi erimli olan, hiçbir surette dini erimli olmayan) bir başvuruş, bir yakarıştan sonra Lukretius hemen araştırmasının temel konusunu bildirir: insanı, tanrı korkusunun içinde tuttuğu aşağılık ve tasalı kölelikten kurtarmak. Bu amaca varmak için, ona doğada herşeyin tanrısal bir müdahale olmaksızın, değişmez sonsuz, evrensel ve güçleri, bizim özel dünyamızın çok ötelerine kadar, zaman ve mekânda sonsuza kadar, bütün evrene yayılan kanunların etkisi ile olup bittiğini göstermek yetecektir. Epikurosçuluğun Avrupa düşüncesine verdiği, bu yüzden Avrupa düşün-

---

145 Bu ekspoze için herşey A. Ernout ve L. Robin'in klâsik yorumuna Paris, 1925-1926, borçlu olduğumuzu belirtmek bizim için bir zevktir.

146 III. bölümde, epikurosçuların savaşa karşı nefretini not etmiştik. Bu nefret, Lucretius'un eserinde bir kere daha ifadesini bulur. Fragman, V, satır 1297 ye ve devamına ve gene fragman V, satır 1453'e bakınız. Stoacılar bu konuda ayırım yaparlarken Lukretius hiçbir sınırlama yapmaksızın savaşı kınar. Ama gene de böyle yaparken, aynı vuruşla Roma Devletinin fütuhatçı siyasetini de mahkûm ettiğinin farkındadır.

cesinin kendisine minnet borçlu olduğu büyük dersin bu doğal kanun fikrinde görülmüş olması nedensiz değildir.[147]

Şeylerin tabiatını çürütülemez bir tanıtlama ile ortaya koymayı hiç kimse Epiküros'tan daha iyi bilemedi. Bu tanıtlamanın temelindeki belli başlı iki veri şunlardır: İlkin, hiçbir şey yokluktan doğmaz ve hiçbir şey yokluğa dönmez, evren yaratılmış değildir ve yok olmıyacaktır, korunma (muhafaza-conservation) ilkesi kesin olarak belirtilmiştir. Ondan sonra, evren kendi tümü içinde iki elemandan meydana gelir, sürekli olarak devinmekte olan madde ve boş uzay (espace-mekân)

Aristoteles'e göre devinme halindeki cismin yerini, doluluğu her zaman gerçekleştirmek üzere, bir başkası alır (antiperistasis, antimetastasis); bu kuram, epikürcülükten başka bütün öteki ekoller tarafından, ve özellikle boşluğun yalnız dünyanın dışında var olduğunu ileri süren stoacılar tarafından kabul edilir. Epikürosçuluk ise bambaşka bir sav koyar.

Dünya madde ve boşluk ihtiva eder; bütün geri kalanlar bunlardan birinin ya da ötekinin ilineği arazı ve özelliğidir. Renk, büyüklük, biçim, ağırlık gibi nitelikler ya da sanlar (attributs) bir şeyin onsuz olamıyacağı ilineklerdir. Stoacıların sandıkları gibi kendiliğinden, kendi nitelikleri gereği var olan şeyler değildirler. **Mekân,** devinme halindeki cisimlerin dışında var olmıyacaktır. **Zaman** da makândan daha çok var olmıyacaktır. Zaman, maddeye ve mekâna göre izafi'dir. Hayranlığa değer bir derinliği olan bu görüş,[148] özellikle bir zamanların aristocu anlayışına karşıdır, bu anlayış bir çok devinimleri devinme yolu ile ilk Tanrısal Devindiriciye, Motöre iletir. Evren, mekân olduğu kadar, zamandır da.

Materyalizm, zıtların (atomların ve boşluk) çözülmez birliğini kesin olarak belirterek, varolanla varolmayanı devinme içinde birbirleri-

---

147 Bu fikre P. Boyancé tarafından itiraz edilmiştir tabii, Boyancé Lukretius'un yalnız varlıkların "statü'sünden konuşsun ister, bugün geçer olan anlamında "yasalar"ın "statüsü"sünden değil. Lukretiusçu bilim kavramlarına yaklaşmaya eğilim gören her şeyi şüpheli ve peşinen çıkarıp atılması gerekli sayan kişilerdendir.

148 M. Boyancé, *conjuncta*'lardan, "biraz verbal ve skolastik karakterli doktrinler" diye bahseder. Bu gerçeğin tam tersidir.

ne denk getirerek, varolanla varolmayanın teorik bağıntısını sonuç vermeyecek bir şekilde ortaya koyan Platon'un kısır çabasını aşar ve verimli kılar.

Sürdürelim: Madde, sonsuz ölçüde bölünemez; maddenin bölünebirliği atomda, som yalınlığı ölümsüzlüğü sağlayan parçalanmaz parçacıkta biter. Her şey değişir ve geçer, bütün biraraya gelme ve birikme, yıkılmaya ve kendini meydana getiren ilk unsurlara bölünmeye hükümlüdür. Fakat maddenin saltık (mutlak) bölünebilirliği taraftarı olan stoacıların ve akademisiyenlerin[149] öğretisine karşıt olarak bu unsurların karşısında yıkıcı kuvvetlerin gücü silinir. Bütün bileşiklerin uğradığı, birbirini izleyen değişkenlikler içinde, içine girilemez ve bölünemez olan atom dokunulmamış olarak kalır. Doğayı başka türlü kavramak ve anlatmak istemek, başka yaratıcı ilkeler hayal etmek, yanlıştır ve yalandır.

Atom ve Devinme

Sonsuz olan evrende dünyalar sayısızdır.[150] Gerçekten de, eğer ben yayımla birlikte, bu dünyanın ucunda bulunuyorsan, okumu, varsayılan sınırın ötesine fırlatabilir miyim, fırlatamaz mıyım? Olumsuz cevap Epikuroçular tarafından saçma olarak bir yana atılmıştı.

Bu sayısız dünyaları kurmak için atomlar, daha önce tanıdığımız bazı niteliklere, devinme, biçim ve boyuta sahip olmalıdırlar. Çekimin, kendilerini sürüklediği doğrultuda, sonsuz bir düşüşle düşerek boşluğun derinliklerine doğru atılırlar.

Demokritos'tan, Epiküros'dan sonra Lukretius de madde ile devinme arasındaki çözülmez bağıntıyı çok kuvvetli bir şekilde ortaya koyar; maddenin başlıca kanunu, onun sürüp giden devinmesidir. Bu devinmenin kökeni Aristoteles'de olduğu gibi bir tanrının verdiği ilk itiş

---

149 Akademi ile Academo bahçelerinde açılan Platon okulu kastedilmektedir.

150 Ve bu evren sonsuz olduğuna göre, staocıların ve aristotelesçilerin görüşlerinin tersine, orada bir çeşit karşı durulmaz bir çekimle cisimlerin devinmelerinin duracağı bir *merkezi* yoktur. Kitap I, satır 1068-1082' Materyalist kavramının idealist düşünce üzerindeki bütün üstünlüğü meydana çıkmaktadır.

değildir: devinme, maddenin bir iç özelliğidir. Lukretius, en katı cisimlerde bile, örneğin demir gibi, parçacıkların hiçbir zaman hareketsiz olmadıklarını gösterir: modern görüşlerin dahice bir önsezidir bu.

İlkçağ materyalistlerinin bu derinliklere inebilen görüşlerine karşı duyulan hayranlık çağdaş bilginlerce, "atomcular ve epikurosçular zamanındaki madde anlayışı, bugün madde için kabul ettiğimiz en önemli şeyi, yani atom ve devinmeyi zaten ihtiva ediyordu" dedirtmiştir.

İlk bakışta, Lukretius'un formülleri ile Engels'inkiler arasında bir yakınmaşma gözlenir: **Dialetique de la Nature** (Doğanın diyalektiği) yazarına göre ("Devinmenin Temel Biçimleri" bölümü) devinme, maddenin "varoluş tarzı", onun "içinde kendiliğinden var olan san'dır (attribut)" Bundan başka "Madde, devinmesiz olarak anlaşılamaz". Buradan şu sonuç çıkar: nasıl ki madde yaratılamaz ve yok edilemezse, "devinme de yaratılamaz ve yokedilemez" Bunların hepsi, Lukretius tarafından daha önce söylenmiş gibi gelen şeylerdir.

Bu arada iki gözlem kendini kabul ettirir. Bir yandan devinmenin, değişmenin ve gelişmenin evrenselliğinin kabulü, ilkçağ materyalistlerini, yeni bir niteliğin doğuşunu ve daha önce var olmayan bir şeyin ortaya çıkışını göremeden, bu süreçlerin sonsuz bir olaylar çevriminden çıktıklarını kabul etmeye götürür.[151] Öte yandan, Lukretius'da, mekanik materyalizmin bütün temsilcilerinde olduğu gibi, doğadaki ve toplumdaki devinmenin kaynağının yani nesnelerde ve olaylarda kendiliğinden var olan içkin zıtlıkların mücadelesinin bilinmesi eksiktir. Örneğin, yaşayan bir hücrede karşıt süreçler hücreyi meydana getiren elemanların özümleme (assimilation) ve özümlememe süreçleri, büyüme ve zayıflama, küçülme süreçleri olacaktır. Türlerde birbirine zıt kalıtım (veraset) ve değişkenlik eğilimleri kendilerini gösterirler.

Her devinme, her gelişme, üst plânda da olsa, zıtların mücadelesinden ileri gelir. Birçok başka gelişmeler arasında teknik ilerleme için de durum aynıdır. Sınıf mücadelesi olmasaydı patronlar sınıfı kârı artırmanın tek çaresi olarak ücretlerin düşürülmesine ve iş gününün uzatılmasına başvuracaklardı, nasıl ki daha düne kadar sömürgelerde ayni

---

151 T.I. Oizeman: adı geçen eser.

şeyi yapıyorlardı. Ama sınıf mücadelesi, patronları makinalara, teknik buluşlara ve ilerlemeye yer vermek yani kârı artırıcı başka bir yolu seçmek, zorunda bıraktı.

Lenin şöyle yazıyor: "gelişme, karşıtların **mücadelesidir.**" Bir'i hep ikiye bölmek ve birbirine karşıt olan parçalarını tanımak gerekir, diyalektiğin özü budur. Gelişme halindeki nesne aynı (Oidentique) kalır, ama aynı zamanda aynı değildir de; başka bir şeyin tohumunu ihtiva eder. Kendine özgü karşıtını, onu harektsiz kalmaktan kesin olarak alakoyan kendi kendinin bir yadsımasını, içinde taşır.

Lenin diyalektik gelişme anlayışı ile metafizik gelişme anlayışı arasındaki köklü ayrılığı işte buraya yerleştirir: yalnız birinci anlayış devinmenin kendi kendine meydana geldiği ve kendiliğinden olduğu olgusu üzerinde dikkati toplar, oysa ikinci anlayış ile maddenin evriminin iç devindirici kuvveti farkedilemez ve insan, devinmenin nedenini, kaynağını hep doğanın ve toplumun **dışında,** öteki dünyada aramaya gayret eder.

Epikurosçu devinme kavramının yetersizlikleri ne olursa olsun, maddenin, kendi tabiatı gereği, doğal olarak sürekli bir devinme durumunda olduğunu kesin olarak bildirmiş olmak gibi büyük bir değeri vardır. Maddenin içinde kendiliğinden var olan bu devinme, her zaman, bu devinmenin varlığını tanrısallık anlığında (müdrikesinde) oturan bir devinmez ilk örnek hayalete (devinme fikrine -Idesine) takılı bırakmayı pek isteyen Platon'dan tutun da, "Büyük ve küçük bütün cisimlerin hiçbir devinmek gücü olmadığı apaçıktır" diye kupkuru bir ifadeyle yazan Malebranche'a kadar bütün idealistleri öfkelendirmiştir. Başlangıçtan gelen bir devinmezlik uydurması Platon'a olduğu kadar, Malebranhe için de gerekliydi. Çünkü bu uydurma, doğaüstü devindiriciyi ve tanrısal ilkeyi davet ediyordu.

Epiküros'da ve Lukretius'da takdire değer olan devinmenin kaynağı ve kendiliğindenliği üstüne bir sanı bildirmek ihtiyacını hissetmiş ve bunun denemesini yapmış olmalarıdır. Bu, onların "sapma" teorilerinin konusudur; bu konuya kısaca tekrar dönmek uygun olur.

Doğa'ya Hiçbir Şey Kumanda Etmez

Böyle bir teori Epiküros ve Lukretius için ne ifade eder?[152] Daha önce gösterdiğimiz gibi iki yarar sunar:

1- Bu teori demek ister ki, zorunluğun gerçek tek biçimi doğanın içinde olan, başka bir deyişle, nesnel olan biçimdir, kaynağını bizzat maddesel unsurda bulması gereken biçimidir. Bu maddesel unsurun devinmenin ilkesi olması gerekir, ve bu yalnız kendi öz devinmesi bakımından değil, bütünüyle tüm doğa hakkında da böyle olmalıdır. Başka bir deyişle, her atomun kendi bireyi içinde ve özel devinmesi içinde bu atomun ötekilerle bağlantılarını kuracak ve bununla dünyanın sonsuz zenginliğini açıklayacak olan şeyi bulmalıyız. O halde, bütün ilkçağ felsefesinin köklü problemlerinin materyalist çözümlenmesi çabası yok mudur bunda? Bu, ölümsüz özle ölümlü oluşun, bir ile çoğulun, evrensel ile özelin bağlantısını anlamak değil midir? Epikurosçu materyalizmin ilkçağ düşüncesinin en yüksek noktası olduğu fikrine bir kez daha gelmiş bulunuyoruz.

2- Bu teorinin pratik bir yönü vardır. İnsanın devinmesinin ve bunun sonucu olarak eylemlerinin nedenini kendinde, daha önceden de bildiğimiz gibi kendisi de bir cisim yapısında ve atomlardan meydana gelmiş olan tininde taşıdığını izah eden bu teoridir:

> "Eğer, birinci ilkeler, sapmaları ile, kaderin kararlarını, nedenlerin sonsuz olarak birbirlerini izlemelerini önleyecek biçimde bozan bir devinmenin girişimini ele almasalar, yeryüzünde bütün bu soluk alanlara verilen özgür güç, kaderden koparılan bu yetki, bizi irademizin yönettiği her yana götüren güç, nereden gelir? Biz de devinmelerimizi, ne zaman ne de yerde belirlenmeksizin ama kendi tinimizin isteğine göre yönlendiriyor, sapturıyorz."

(Kitap II, satır 253-260).

---

152 Bölüm II, sayfa 105 ve devamına bakınız.

"Sapma" teorisinin pek göze batar bir şekilde keyfi ve yanlış olmasına rağmen, genç Marx, demokritosçu kader teorisine karşı olan bu atomların özerkliği doktrini hakkında, onun derin anlamı Kader'e inanan dini fikrin yadsıması olduğunu göstererek olumlu bir değerlendirme yapar. Epiküros'un sözlerini nakleder: "Kabul edilmesi gereken şey rastlantıdır, tanrısallık değildir."

Sapma ile açıklanan, "atomun, başka herhangi bir şey tarafından kararlaşmış olan her devinmeyi, her bağlantıyı yadsıdığı"dır.

Gene aynı "insanın, insan olarak, kendikendisi için, kendisinin biricik reel objesi olması için" kendi objesini insanlığın içinde bulması için" kendi kendisinde kendisinin bağıntılı (relatif) olma mahiyetini kırmış olması gerekir", insan-dışı ve insan-üstü etkilere bağımlılığını yadsıması ve yalanlaması gerekir, kendi otodeterminasyonunu ve **otonomisini** (özerkliğini) kesin olarak bildirmiş olması gerekir.

Ve Marx büyük bir kavrayış ve nüfuzla, fizikteki sapma teorisini siyasi alanda serbest sözleşme teorisine ve toplumsal alanda da epikürosçular tarafından çok yüce tutularak övülen dostluk teorisine (biz, dayanışma teorisine diyeceğiz) bağlar.

Başka bir deyişle Lukretiusun savaştığı ve çürütmeyi amaç edindiği şey, aynı zamanda atomun devinmesine dışardan buyurma her çeşit zorunluluk, devinmeyi, evrenin bağrındaki devinmeyi başka bir şeye maletmek için her çeşit müdahale ve insanlığın üzerine ağır basan bütün doğaüstü alınyazısıdır. Atom için olduğu gibi insan için de bir özgür inisiyatifle devinmenin yönünü değiştirmek hakkını saklı bulundurmak, korumak ister.

Kaçınılmaz Kader fikrinin durmadan kaprisli ve insanlara karşı yürekten zalim olan tanrıların betimlemeleri ile birleştiği bu zamanları hayalimizde canlandıralım ve düşünelim ki stoacılık, tanrılar gibi şan ve şerefle yumuşatmak umudu bile olmayan, Jüpiter'e bile kumanda eden bir zorunluk kavramını, bütün kuvvetleriyle destekliyordu. Sapma, stoacıların bu teolojik erekçiliklerinin bir yadsımasıdır. Epiküros-

çu Velleius'un Cicero'nun **De Nature deorum**'unda stoacılara söylediğini hatırlayalım:[153]

> "Bizi, gece ve gündüz korkmamız gereken ölümsüz, ve ebedi bir efendinin boyunduruğu altına koydunuz. Gerçekten de, herşeyi önceden gören, herşeyi düşünen ve gözleyen bir Tanrı'dan herşeyle ilgilenen, her şeyin üzerine titreyen, titiz ve işi başından aşkın bir tanrıdan, kim korkmayabilirdi?"

Bu koşullarda, hiçbirşey, epikürosçuları, **Fatum**'u, en yüce idolü devirmeyi amaç edinmiş görmekten daha olağan değildir. Onların tuttuğu yol ilerlemeye elverişli bir yoldur. Atom'da, sapma, "savaşabilen ve direnebilen bir şeydir."

Sonuç olarak, sapma teorisini felsefedeki gerici partinin o kadar değer verdiği yad-gerekircilik (endeterminizm) ve inancılık (fideizm) doğrultusunda yorumlamaktan daha bahtsız bir mantıksızlık yoktur. Lukretius, tam tersine, belli bir atomun **belirlenmiş** bir yerde ve zamanda sapması için doğaüstü özel bir neden gerekeceğini, fakat gerçekte, doğa dışında bir gücün varolmadığını, şu halde, **atomların kendileri dışında hiçbir şeyin buyruğu altında olmadıklarını,** sonsuz ve ebedi oldukları ölçüde özerk olduklarını anlatmak ister. Buna paralel olarak insanın özgürlüğü kendisine mucize kabilinden verilen bir ayrıcalıkla doğrulanmaz. İnsan tinindekiatomları, **insanın doğa ile dayanışması çerçevesi içindeki davranışı** ile açıklar, ve maddesel dünya, insanı tümüyle anlatmaya yeterlidir.

Nesnel (Objektif) Kanunlar

Atomların birleşmesi rastlantı ile olmaz; atomlar, yasalara, "doğanın antlaşmaları"na uyarak aralarında birleşirler. Lukretius, bu yasaların bozulmaz niteliğine binlerce kez değinir. Eğer bu kurallar değişmez olmasaydı, biz, yeryüzünde, gerçekte mevcut olmayan yaratıklar, sentorlar gibi insan - hayvanların varlığını müşahade edecektik, bitki-

153 De Nature deorum, I. 8. 15 gene II 3. 3a 32.

lerin hayvanlardan doğduğunu, denizin insanları, göğün hayvanları yarattığını görecektik. Gerçekte düzensizliklerin hiçbiri meydana gelmez, hiçbir şeyin sarsamıyacağı bir evren düzeni vardır. Her soy, demek doğru olursa, belli bir ilk modeli izler, her birleşmenin kendi kuralları vardır.

Görüldüğü gibi, Lukretius, şu tözün herhangi başka bir tözle değil de bu belli bir tözle birleşmesini düzenleyen bir yasanın varlığını önsezi ile biliyordu. Bu, André Mayer'in zamanımızda aşağıdaki terimlerle ifadelendirdiği çağdaş kimyanın bellibaşlı ana savlarının, ilkel ve çocukca, taslağını yapmak demektir:

> "Deneyci bir inceleme ile, başka atomların değil de şu ya da bu atomun, şu ya da bu molekülü meydana getirmeye elverişli olduklarını öğreniyoruz. Bu şekilde, karbon, hidrojen ve oksijen şekerleri meydana getirebilirler; ve bu şekerler kendi kendileri olmaktan çıkmadıkça başka elemanları bünyelerine kabul edemezler. Şu ya da bu moleküller, başkaları değil, şu ya da bu kümeyi meydana getirebilirler. İpek ipliği, aminik asidlerin belirli bir zinciridir; pamuk ipliği şekerlerin bir zinciridir... İşte elemanların özelliklerini tanımak dediğimiz budur."[154]

Şeylerin Tabiatı Üstüne adlı kitap, dikkate değer bir güçle, atomların karşılaşması ile evren bir kere kurulduktan sonra, herşeyin, zorunlu, nesnel ve hatta maddenin biçiminin sonucu olan yasalara göre gerçekleştiği fikrini ifade eder.

Lukretius'un atom kavramını özetlemek için, bu kavramın doğa bilgisinin o zaman hangi çelişkilerin bağrında geliştiğini gösterdiği söylenebilir. İlerleme yanında, maddenin atomlarının ve sonsuz devinmesinin tanınması yer alır; atomların ayrılmaz ve değişmez olduğu kavramını düşüncenin tarihi sınırlılığına maletmek gerekir.

---

154 Madde nedir? sayfa 137. (XI'inci Enternasyonal sentez haftası. Fransa Üniversite Basını Paris, 1945).

Cismani Tin

Materyalist ilkeler, tin ve düşünce alanına da uzanmalıdır. İnsan acının ve korkunun sıkıntısı içindedir, çünkü ölümden sonra ruhunun ve günahlarının kefareti olarak tanrıların kendisine hazırladıkları sonsuz cezaların devam edeceğini tasarlar. Doktrin bilgisi onu bundan kurtaracaktır. Gerçekte, tin, bu dirimsel ilke **'anima'** ile düşüncenin **'animus'**un birliği, eğer, bedeninkilere benzer ve onlardan ancak boyutlarının küçüklüğü, dokunuşlarının çok ince oluşu ve devinmelerinin çabukluğu[155] ile ayrılan atomların bir konbinezonu değilse, nedir? Öyleyse bu, ne bir uyum (armoni)[156] ne de doğumdan önce var olup[157] bedeninin ölümünden sonra da yaşamaya devam etmesi yazılmış olan ve maddesel olmayan bir ilkedir. Tin, beden içinde dağılır, ve bazı belirli yerlerde, başlıca göğüste yığılır. Hiç değilse düşünen kesimi için bu böyledir;[158] dönemden döneme bedenin büyümesini ve sonra çöküşünü izler, onun aksaklıklarını ve hastalıklarını hisseder; kısaca, beşikten mezara kadar bedenle birlikte çok sıkı ve sürekli bir uyum içinde yaşar.[159]

Beden ölür mü? Tin de, duyarlılığı ve bundan ileri gelen acı'yı ve kaybedilen şeyler için duyulan esefi de kendisi ile birlikte götürerek bedenle beraber ölür. Madem ki ölüm tüm bir duygusuzluk durumudur ölmek bir şey değildir; ve biz ölümden, rahat bir uykudan ürktüğümüzden daha fazla ürkmemeliyiz. Bundan daha az haklı olan bir kor-

---

155 Bu atomlar dört eleman arasında bölüşülürler: ısı, soluk, hava, "tinin tini" yani en ince en hafif eleman, algılanamaz olan eleman. Bu elemanlardan birinin ya da ötekinin daha ağır basması karakter ayrılıklarını izah eder. (ateşle öfkenin, rüzgârla kaygının, hava ile dinginliğin bağıntıları). Tutkular zaten eğitimin ve bilgeliğin, usluluğun çok üstün kudretine bağlıdırlar. Paul Vallette'e başvurulabilir: "Lukretius'da tin (can) doktrini", Dini felsefe ve tarih dergisi, 1934, n.1.

156 Pitagorasçı kavram.

157 Platon, cisime önceliği olan bir gerçek diyordu (Yasalar, X, 986 c) Boyancé tarafından sayfa 151'de bahsedilmiş.

158 O zaman fizyolojisinin beyinin fonksiyonu hakkında hicbir fikri yoktu. Hayata başkanlık eden, onu yöneten yürek canın merkezi, heyecanların yeri gibi görülüyordu.

159 Bu kavramın mekanik yanı üzerinde direnmek faydasızdır. Engels gösterdi ki, antik çağ materyalizmi düşüncenin madde ile olan ilişkisini aydınlatmak, düşüncenin nasıl bir madde olmayıp da çok üstün bir şekilde örgenlenmiş bir canlı maddenin devinmesinin ürünü olduğunu anlamak yeteneğinden yoksundu.

ku, mezar-ötesinin, tanrıların tinlere işkence etmekten hoşlandıkları bu kapkaranlık cehennemlerin korkusudur. Yayılan bütün masallar, insan hayatını delikdeşik eden tutku ıstıraplarını sembolize eden remizler (allegoriler)dir. Şu halde, en iyisi, ortak yasanın bize sonsuz istirahati sağladığını, bu dünyanın sevinçlerinin sınırlı ve her zaman aynı olduklarını, ve çok uzun süren bir hazzın bıkkınlığa varacağını düşünerek bu yasanın bize uygulanmasına boyun eğmektir.

İnsanlar doğanın kendilerine verdiği büyük derslere kulak verebilseler kendilerine mutluluğu sağlayacak olan iç huzura sahip olacaklardır.

Nesnel Gerçeğin Yansıması Olarak Düşünce

Tin düşünen ilkenin yeridir. Oysa düşünce duyuların algıları ile meydana gelir. O halde duyular dış dünya ile nasıl temasa geçerler? Her ne kadar özel teorisi: "görüntüler"[160] (simulacres) hakkındaki epikürosçu varsayım, çocuksu ise de, Lukretius'un, nesnel gerçeğin insan beyninde yansıdığı materyalist fikrine kuvvetle taraftar oluşu onun değerini yaratır.

Her nesnenin öz yapısında atomlar sürekli bir titreşim halindedirler ve böylece her nesneden, her an, her yönde, çıktıkları, cismin biçiminin izlerini, boyutlarını, renklerini taşıyan pek çok uçucu ve çok ince atomlar dokusundan teşkil edilmiş imgeler (imajlar) ya da görüntüler, betimlemeler ayrılır. Gelip gözlerimize çarpan bu görüntüler orada görmeye değgin duyuma sebep olurlar, tıpkı dokunma duyumunun bizim bedenimizin yabancı bir cisimle değişmesinden meydana gelişi gibi. İşitme, koku alma, tatalma izlenimlerini meydana koyan da gene nesnelerden çıkan ve gelip öteki duygulara çarpan partiküllerdir. Dokunmak bir anlamda, bütün duyuların modelidir ve değme duyumun özüdür.[161]

---

160 Cicero "spectres - görüntüler" terimini de kullanır.

161 Hattâ, tinin doğrudan doğruya algıladığı şey de, duyular uyumakta iken, örneğin rüyaların imgeleri, bedenin deliklerinden içeri giren son derece de hareketli ve ince görüntüler "simulacres"den ileri gelir.

Madem ki onlar bizzat şeylerin yansısı (aksi) ve türümüdürler ve onları şüpheli duruma koymak isteyen septikler (şüpheciler) yanılmaktadırlar, şu halde, hiçbir şey duyuların izlenimlerinden daha gerçek değildir. Duyular bizi yanıltamaz; duyularımızın tanıklığını sahte olduğunu iddia etmek için ileri sürülen yanılgılar ve yanılsamalar (illüziyonlar - vehmi havâs) tinimizin zaman zaman duyularımızın verilerinden yolsuz yorumlar yapmasından ve onlardan henüz olgunlaşmamış erken sonuçlar çıkarmasından ileri gelmektedir.

Duyumlarımız ve algılarımız tine gelerek orada kıvanç ve acı izlenimlerini yaratırlar, ve içgüdülerimizin, istemlerimizin, ve isteklerimizin kaynağı olurlar. Muhakeme ya da düşünüş ile (yunanca doxa; latince opinatus animi) doğru ve yanlış olma olanağı belirir. Eğer muhakeme duyumun niteliğini gerektiren sebebin bilgisine dayanıyorsa **akıldır.**[162] Yoksa, eğer bilgisizlik ya da yanılgı üstün geliyorsa o zaman bu, **tinin** kusurudur. Fakat duyular, durumlardan birinde ötekinden daha çok, işe karışmamaktadır. **Şüpheli şeyler** için bunlar doğru ya da yanlış olduklarını saptama işlemine tabi tutulacaklardır. Epikürosçu ilke, Cicero'nun da dediği gibi **düşünüş yani kanaatle, açıklığın, besbelli olmanın** her zaman birbirinden ayrılmasından ibarettir.

Epiküros'dan sonra Lukretius da teorik düşünceye, akla büyük bir rol tanıyordu. O, aklın bizim bilgimizi genişlettiğini kabul eder, yalnız, bilgilerimizin yapılışının ancak duyusal algıların verilerine dayandıkları ölçüde doğru oldukları üzerinde durur. **İlkel - bilgi** (önbilgi - prénotion) (yunanca **Prolepsis; latince notities** veya **anticipatio**) önceki dış izlenimlerin anısı üzerine kurulur. Hali, şimdiki zamanı ya-

---

162 Eğer uzakta bulunan dört köşe bir kuleyi yuvarlak görüyorsak, muhakememiz kulenin sivri köşelerinden yayılan görüntülerin bize geldikleri yol boyunca yıprandıklarını, köreldiklerini, yuvarlaklaştıklarını düşünür. Ama biz onları bize geldikleri zaman nasılsalar öyle görürüz. Lukretius'un ve epikurosçuluğun diyalektik materyalizme özgü gerçeğin ölçütünü bilmediklerini belirtmek bile fazla: emeğin ve tekniğin horgörüşü üzerine kurulmuş bir uygarlıkta pratik (bilimsel ve sosyal), ölçüt (kriter) ortaya çıkamaz, kendini gösteremez. O zaman üretim pratiği bilgi teorisinin içine giremiyordu. Duyusal algılara dayanan muhakemelerin doğru ya da yanlış olduklarının nasıl saptanacağı sorusuna, antikçağ materyalizmi bir tek cevap verir: gerçek ile karşılaştırma; ama bu karşılaştırmanın kendisi de gene bizi yanıltabilecek olan duyusal izlenimlere dayanacaktır! Çağının bilimsel ve sosyal koşullarında, antikçağ epikurosçusu bu güçlüğün üstesinden gelemezdi.

pan, geçmiş zamandır; şeylerin özlerinin sezgisi, kazanılmış bir sezgidir: Platoncu fikirler teorisinde olduğu gibi hiçbir şey deney üstü yani akli değildir. Düşünen tinle, istek verici tin arasında Platon'un yaptığı ayırıma karşı konulmuştur; duyum ve izlenim düşüncenin son temelleridir ve onlardan yola çıkan ilkel bilgi ile birlikte muhakamenin ölçütleridirler.

Stoacılara göre gözler ve kulaklar tinin görme ve duyma araçları idiler sadece: tin gözlere ve kulaklara doğru uzanır. Duygular pencereden başka bir şey değildirler. Daha Platon için bile, tin, önde ve üstte olan tin, devinmenin tek kaynağı olan bedeni basit bir araç gibi kullanır ve kendisi biricik temel unsurdur; duygu organlarımızın **aracılığı** ile duyarız, hissederiz.

Aristoteles'in duyum ile anlık arasındaki ilişkiler hakkındaki düşüncesini de biliyoruz. Onu izlersek, duyum, her ne kadar bireysel ise de, gene de evrensel olanın sezinlenmesi olduğuna göre, insan algıyı, kendi öz yeteneği için duyu organlarında uygun **ifade araçları** bulan usçu tinin hareket ettirici bir fonksiyonu gibi değerlendirmeye eğilim gösterir.

Dünya

İnsan, doktrinin doğruluğuna ne kadar yürükten inanmış olursa olsun, çok kez göğü seyrederken şaşkınlık ve dehşet duygusu ile çarpıldığını hisseder. Ve orada geçen olayları ve onların düzenli ve devamlı olarak tekrarlanışını izah etmek yeteneğinden yoksun, büyük kudretiyle evrene hükmeden ve onu yöneten üstün ve iyi - niyetli bir gücün bu olaylara kumanda ettiğini tasarlar: savaşılması gereken son inanç, yokedilmesi gereken son boş inan.

> "Uzayda bizden uzakta olan bize yakın olanla aynı yapılıştadır, diye yazıyor **P. Boyancé.** Dünyanın, bizim dünyamızın, Platon'un ve Aristoteles'in ululadığı, o kadar büyüleyici olan gerçekleri, öteki gök yuvarlakları, günlük ve ortak deneyin konuları olan şeylerin gösterişsiz ayrıntılarından daha başka türlü yapılmış değillerdir."[163]

163 P. Boyancé: adı geçen eser 5 ve 216-217'inci sayfalar

Tanrısal varlıkları temsil etmekten uzak olan gök cisimleri, tersine, bize hayattan ve duygululuktan yoksun bir cisim fikri vermeye mahsusturlar. Anaksagoras ve Demokritos kendilerine göre alevler içinde yanan birer basit taş olan gök cisimleri hakkında böyle demişlerdi. Ay-üstü bölgesi, ay-altı bölgesinden daha ölümsüz ve daha tanrısal değildir; Pytagorculardan miras kalan görüşler yanlıştır: burada ve orada değişmeler hüküm sürer, ve yeryüzü olaylarından çıkarılan ip uçlarından hareket ederek göğe değgin olaylar üstüne çıkarsamalar kurulabilir.

Yaşadığımız dünya ne doğumdan uzak kalabilir ne de ölümden. Zamanın belirli bir anında doğmuş olan bir atomlar birleşmesini, temsil eder ve şimdiye kadar birçok kez de dağılmak tehlikesi atlatmış, az kaldı dağılır olmuştur. **Tanrı kayrasının yokluğu** ve **kendiliğindenlik** dünyanın yapılışında ve varlığında kendisini gösterir.

> "Atomlarının herbirinin kendi yerine yerleştirilmiş olması, kararlaştırılmış bir plân ve kafada tartılmış, biçilmiş bir düşünce gereğince olmamıştır; elbette ki devinmeleri konusunda anlaşmış, uyuşmuş değillerdir, ama evrenin içinde binbir türlü değişmeye uğradıktan, sonsuz bir süre boyunca sarsıntılara uğrayıp yerlerinden edildikten sonra, her çeşit devinmeleri ve birleşmeleri deneye deneye sonunda dünyayı yaratan ve meydana getiren düzenlemelere ulaşmışlardır." (Kitap I, satır 1024 - 1028)

Bağrında yaşadığımız tüm, tükenmez zamanın akışı içinde kendi kendini kurmuş olsa gerekti.

Bu koşullarda, dünyamızın, hiçbir şart tanımaksızın dünyanın sonsuzluğundan yana olan peripatetisiyenlerin (gezimcilerin)[164] düşündüklerinin tersine hiçbir kusursuzluk karakteri yoktur, sonsuzluk niteliği de bundan daha fazla değildir. Dünya insana hizmet etmek için yaratılmış olmaktan uzak, kusurlarla lekelenmiş, insana karşı ilgisiz, duygusuz, hatta zalimdir; ve onun hiç bir yanında ereksel nedenlerin

---

164 Atistoteles'in, derslerini Lise içinde gezinerek veren öğrencilerine bu isim verilir

etkisi görülmez. Stoacılar da, dünyanın, bütün kesimlerinin **Logos'la** dolu olduğuna inanmak hatasına düşmüşlerdir, onların, **Logos'u** "canlı ve akıllıdır.", **sanatkâr bir ateştir,** o kadar ki toprakta, suda, güneşte de bir tin olsa gerekti.

Ereksel nedenler teorisi, şeyleri, öndeki arkaya gelmek üzere **omnia praepostera** ters sıralar sonucu, nedenin önüne yerleştirir, ilişkileri altüst eder. Cicero'da, stoacı Balbus, elin, insana kendisine hizmet etmesi için verildiğini kabul eder.[165] Gerçekte ise, organı yaratan ihtiyaç ya da yararlık değildir, organ kendiliğinden yaratılır ve onu kullanmak ihtiyacı o zaman doğar.

Evrenin parçaları, sırasıyla büyürler ve küçülürler; bütün geçici şeyler gibi bir biçimden ötekine geçerler. Atomların birleşmelerini yöneten doğal yasalar bütün gök olaylarının nedenini verirler.

Lukretius takdire değer bir diyalektik düşünüşle hayat ilkeleri ile ölüm ilkelerinin savaşını düşüncesinde canlandırır.

> "... Yıkıcı devinmeler, varoluşa sonsuza kadar ne kesin olarak üstün gelebilirler ve de onu örtüp gizleyebilirler, ne de cisimlerin doğumu ve büyümesini sağlayan devinmeler yarattıkları şeyleri ardı arkası kesilmeksizin muhafaza edebilirler. İşte bu yüzdendir ki ilkeler arasındaki sonsuz çağlardan beri süregelen savaş, eşit şartlarla devam eder. Kimi zaman burada, kimi zaman orada hayat elemanları üsttedirler, sonra, sıraları gelince onlar da yenilir. Aydınlık denizin kıyılarına ayak basan yeni doğan çocuğun viyaklamaları, ölümün hüzün verici iniltilerine karışır. Ağrılı vıyaklamalara ölümün ve karanlık cenaze törenlerinin yoldaşı olan iniltilerin karıştığı duyulmaksızın hiçbir gecenin ardından gündüz gelmemiştir, hiç bir şafak geceye dönmemiştir." (II, 569-580)

Varlıklar, durmaksızın hayat meşalesini birbirlerine geçirirler. Dünya bitmez tükenmez bir oluş içindedir.

Gök cisimlerinin yürüyüşünde, ayın büyümesinde ve küçülmesinde, güneşin dolaşımında, ve ışığın meydana gelişinde onları yorumlamasını bilenler için esrarlı bir şey yoktur. Şüphe yok ki, mümkün olan

bütün izahlar arasında gerçek nedeni belirlemek her zaman kolay değildir; ama insan aklı, yeryüzünde gözlenen benzer olgulardan bulup çıkardığı nedenleri göğe nakledebilir.

Geriye, çok kez tanrısallık karakterinin hep kendilerine bağlı kaldığı bir grup olay kalıyor. Ama bu kez hiç de görünüşte tanrıdan gelme olan ahenkleri yüzünden değil, daha çok, onları cahillerin gözüne göklerin öfkesinin araçları gibi gösteren yıkıcı şiddetleri sebebiyle, ya da doğa yasalarını yalanlıyora benzeyen ve çok güçlü (kadir) bir varlığın keyfi fantazilerinden başka izahları yok gibi gelen olağan - üstü ve aykırı (paradoksal) görünüşleri yüzünden böyledirler. Bununla birlikte, iyi bir gözlem yaparsak, hepsi gerçek ya da gerçeğe benzer, ama ne olursa olsun gene de mitolojinin onları açıklamak istediği çocukça masalların hepsinden çok daha üstün izahlar bulurlar.

Cicero, istediği kadar, Etrüsklerin âyin usüllerine göre birbirinden ayrılan çeşitli yıldırımlar üstüne ve onların gerçek anlamları vb. üstüne bize bilgi vermeye çalışsın, epikürosçular için yıldırım gerçekte Jüpiter'in öfkesinin ya da lütfunun belirtisi değildir; gökgürültüsü gibi, şimşek gibi, bulutlar arasındaki bir karşılaşma ile meydana gelir. Hortumlar, rüzgârlar, bulutlar, yağmurlar, fırtınalar, kar, don, gökkuşağı, bütün gök taşları hepsinin doğal bir nedeni vardır; tıpkı yeryüzü üzerindeki onlar kadar dehşet verici, onlar kadar garip olaylar, yer sarsıntıları, Nil'in taşması, demirin mıknatıs tarafından gizemli bir şekilde çekilmesi gibi. Tanrıların öfkesi ile patlak vermiş olmaktan uzak salgınlar da mekanik nedenlerle, bedenlerin bozulmasına sebep olan havanın bozulması ile meydana gelir. Şairin son kitabını etraflı anlatımı ile tamamlandığı Atina vebasının nedeni de böyle olmuştu.

Dünyayı insanlarla tanrıların ortak sitesi kabul eden ve dünyada herşeyin tanrılar tarafından insanların amacına elverişli kılındığını ileri süren stoacıların görüşüne taban tabana karşıtız.

Metodun Sınırlamaları

Bütün bu olayları izah ederken, Lükretius, epikürosun nedenlerin muhtemel çoğulluğu ilkesine başvurur. İleri sürülen tek gereklik, nedenlerin hiçbir zaman doğa-üstü nedenler olmamasıdır, ve bu gerek-

lik, blimsel nedensellik teorisi için dikkate değer bir kazancı temsil eder. Lukretius Aristocu ereksel neden doktrini ile savaşır; stoacıların teolojisi ile, onların evrenin yaratıcısı ve yönetmeni tanrısı ile savaşır, duyulara dayanan bilginin açıklığını bile tanımayan septiklerin "gevezelikleri" (kelime Lukretius'un kendi sözüdür) ile savaşır.

Epiküros'tan sonra, Lukretius'un bir tek olay için muhtemel birçok neden kabul edişindeki kolaylığı (yeter ki nedenler doğal olsun) kötü yürekle ve pek çok eleştirmişlerdir. Havailikten ve bilim karşısında kayıtsızlıktan bahsedildi. Hele epikurosçu astronominin yetersizliği pek çok alaycıların, özellikle Cicero'nun ortaya çıkmasına sebep oldu. Gerçekte, Lukretius bir olay için birçok açıklamalar verir, ama bunlardan bir tanesinin şüphesiz gerçek açıklama olduğu fikri üzerinde direnir: belki de bilimin ilerlemesi bir gün bu açıklamanın bütün ötekiler arasından ayrılıp çıkarılması olanağını sağlayacaktır.[166] Eğer Epiküros ve Lukretius başka türlü davransaydılar, onları eleştirenler, beyanlarının bilgiyi aştığını söylemiyecekler miydi?

Şunu teslim etmek gerekir ki Lukretius'un yöntemi deneyci bir yöntem değildir, çünkü bu yöntem, örneğin, bir filtrenin denizin tuzunu çıkartabileceğini ve toprağın etkisi ile deniz sularını tuzdan arındırdığını, nehirlerin böylece doğduğunu varsayar. Şairin, en ilkel deneyi bile hor görerek, eriyik halindeki bir cevher ile süspansiyon halindeki bir cisim arasında hiçbir ayırım yapmadığı açıktır.[167]

Antik çağdaki bilim, deneysel temelin zayıflığı ve varsayımların ve genel teorilerin bolluğu ile ayırdedici nitelik kazanır.

En gelişmiş bilim kolları matematik, mekanik, astronomi idi. Bu üç alan dışında, Yunan bilginleri gerçek yasaları çıkarmaya ulaşama-

---

166 Leon Robin'e, ve daha kesin olarak J. Bayet'e (Lukretius üzerine etüdler, sayfa 82 ve devamı) bakınız: Lukretius için, "çeşitli açıklamalara başvurma, bilimsel çalışma zamanından başka bir şey değildir, ve amaç tek bir açıklama olmak üzere, yeni bir ilerlemeden önce bir bekleme durumu gibidir."

167 Lukretius'un yanılgıları bazan eğlencelidir, örneğin, aslanlar, horozlardan korkarlar, çünkü, horozlar aslanların gözbebeklerine onları yaralayan sivri uçlu atomlar gönderirler der. Ama yanılgılar kimi kez de heyecan verici, hattâ, trajiktirler. Öyle olur ki, büyük bir gerçeğin eşiğinde bulunur,

dan büyük bir gözlemler yığını oluşturmuşlardır. Engels, (Doğa'nın Diyalektiğinin -ç.) **Bilim tarihinin elemanları** bölümünde şöyle yazar:

> "Bütün antik çağ boyunca asıl anlamıyla, bilimsel araştırma bilimin bu üç dalı içinde sınırlanmış kalır (Anstronomi, mekanik, matematik) ve ancak, klasikler - sonrası dönemde (İskenderiyeliler, Arşimed vb.) gerçekten doğru ve sistematik araştırma yapılır. Fizik ve Kimya gibi bilimler kafalarda ancak yeni yeni birbirinden ayrılmıştı. (Elemanlar teorisi, kimyasal bir elamanın ne olduğu üstüne betimlemelerin olmayışı) botanikte, zoolojide, insan ve hayvan anatomisinde, o zamana kadar olguları toplamaktan ve onları sistematik olarak sınıflandırmaktan başka bir şey yapılamamıştı. Örneğin sindirim ve boşaltım gibi en belli, apaçık şeylerden uzaklaşır uzaklaşmaz, fizyoloji, salt sanı oluyordu, ve dolaşım bilinmediği müddetçe de başka türlü olamazdı.[168]

Bununla birlikte, demirci, çömlekçi vb. kendilerini bir kimya gelişmesinin öncüleri kılabilecek bilgilere sahiptiler. Kendi tekniklerinin içinde saklı bulundurduğu bilim umutlarına zafer kazandırmak yeteneğini neden gösteremediler?

Bu sorunun cevabı, onların sanatlarının (bu fikre daha önce de değinmiştik) toplumun horgörüsüne uğramasıydı. Onların meslekleri, Yunanlılarca **"banausique - banozik"** yani hem zanaatkârca hem de aşağı denen bir meslekti. Kölenin aşağılanması ile zanaatkârın aşağılanması arasında ancak bir basamaklık fark vardır. Aristoteles, zanaatkârın durumuna sınırlı bir kölelik diyerek bu basamağı aşmıştır. Zanaatkâra karşı duyulan horgörü zanaatkâra kadarda uzanır. Gompers **Yunanın Düşünürleri** adlı kitabında, **Politik**'in şu pasajına yer verir: "Hiçbir şair bize Zeus'u kendisi şarkı söylerken ya da gitar çalarken göstermedi."

Romalılarda da gene "özgür sanatlar" ile bağımlı sanatlar arasında karşıtlık buluyoruz. Bu koşullarda her şeyden önce meslek adamları-

---

168 F. Engels: Doğanın diyalektiği sayfa 185.

nın sahip oldukları doğa bilgileri, doğa üstüne kurulan kurgulara pek büyük ölçüde giremediler, ancak yüksek tabaka bu kurgulara boş vakitlerini ayırıyordu. Doğa bilimlerinin büyük ölçüde gelişmesi, toplumsal nedenler yüzünden imkânsız olmuştu.

Jacque Hadamard'ın, "Çağdaş bilimin kökeni, esprisi, ve rolü"[169] üstüne verdiği konferansta dediği gibi,

> "Eğer eskiler, biyoloji ve fizyolojiyi ilerletmedilerse, bu, utanç verici kölelik ayıbının devamına izin verdikleri içindir. Kölelik onlara el işini, köleliğe değgin olan herşeyi hor görmeyi, küçümsemeyi öğretti."

İlkçağ kültürünün duraklaması sonra gerilemesi, zaman zaman iddia edildiği gibi, siyasi bir demokrasi rejiminin, özgür insanlar için, çok geçici ve kısmî olan hakimiyeti yüzünden olmamıştır; köleliğin varlığı yüzünden olmuştur. Polonyalı marksist Oscar Lange **Ekonomi Politik İncelemeleri**[170] adlı kitabında bilimin gelişmesinin üç koşul ileri sürdüğünü haklı olarak belirtir.

- bilimle ilgili toplum tabakalarının ve toplumsal akımların mevcudiyeti (örneğin XVI. yüzyılda doğmakta olan burjuvazide olduğu gibi);
- bazı maddesel araçların mevcudiyeti;
- bilime karşı peşin yargıların olmaması.

İlk, koşul yerine getirilmişti: zanaatkârların, tüccarların, meraklıların (amatörlerin) vb. var olmaları. 3 numaralı koşul yarı yarıya gerçekleşmişti: dine ve büyülere değgin peşin yargılarından kurtulmuş kişiler vardı, ama bunlar da üretici, pratik eyleme karşı horgörü doğuran boş inanlardan kurtulmuş değillerdi. Ve sonuç olarak 2 numaralı koşul gerçekleşmiş değildi: hayatın teknik yanı aşağılanmaktaydı, hem o ölçüde ki teknik iş, köle işi sayılıyordu.

Bilim önermelerinin gerçeği, ancak, onların nesnel gerek ile uygunluğundan, ancak pratik içinde doğrulanabilen bir uygunluktan iba-

---

169 Rasyonalist Defterler
170 Fransa, Üniversite basımı, Paris, 1962 sayfa 320

rettir. Tıp bilimleri için pratik, tedavidir; ekonomik bilimler için, bunların sınanması ve doğrulanması, tarihten, istitistikten, bahis konusu önermeler üzerine kurulan ekonomi politiğin üstünlüğünden ya da zararlılığından çıkarılır; fizik ve kimya için doğrulama, sanayiin (ve laboratuarın) pratiğine dayanır. Ama işte tam da bu pratik kölelik sistemine dayanan antikçağda aşağılanmaktaydı. İnsan düşüncesi ile gerekli pratik sınama arasındaki karşılıklı etki demek olan bilimsel bilgilerin diyalektiğine hemen hemen hiç yer verilmiyordu.

Başka bir deyişle, bilim (doğa bilimlerini de içine alarak) üzerinde durulan sosyal kuruluşun **ideolojisine** ve onun düşünce sistemine bağlıdır. Her sınıfın, belirli toplumsal bir kavrayışı ve iyice sınırlanmış bir zihni ufku, bilime ve bilince göre ayırdedici nitelik kazanan olanakları ve olanaksızlıkları vardır. Örneğin, gerileme halinde olan kapitalist sınıf, bilimsel bir ekonomi politiğe sahip olacak yetenekte değildir, oysa işçi sınıfı, tersine, ekonominin yasalarını tam olarak bilmek, ekonomi politikteki bütün gerçekleri tanımak **ihtiyacındadır.** Aynı biçimde, çağdaş anlamında doğanın bilimi, ilkçağın köle sahipleri sınıfının, hatta demokratik kesiminde bile, **mümkün olabilen bilincini** aşıyordu.

Toplumsal Hayat, Toplumsal Hayatın Tarihi

Doğa görüşünde materyalizm, Lukretius'da, toplumsal hayatın idealist anlayışı ile birleşip bağdaşır; ama bununla birlikte, gene bu alanda da zamanı için değerli olan bir seri sanı anlatmıştır, Lukretius.

Onun öğretisindeki yenilik, insanlığın, ilkel dirimdan uygar hayata kadar geçirdiği uzun bir gelişme fikrinden, daha önce birçok Yunanlıda mevcut olan fikirden daha çok, tarihin devindirici kuvvetlerini keşfetmek yolundaki belirli bir çabadır. Lukretius'un bu güçleri tanımlarken, çok kez ekonomik faktörlere, çalışmaya ve üretime bir şeref yeri ve... göründüğünü, üretici faaliyetin gelişmesinin ve araçların yetkinleşmesinin insanlığın ilerlemesi üzerinde önemli bir etki yaptığını işaret ediyora benzediğini not etmekten hoşlanılır.

Lukretius, ilkel inanların hayvanlar gibi vahşi bir durumda yaşadıklarını ve maddi ve manevi uygarlığın dereceli olarak gelişmesinin tablosunu çizer. İlkel insanlar ateşi bilmiyorlardı, ne aileleri, ne sosyal bağları ve devletleri, ne yasalar üstüne kurulmuş bir düzenleri, ne ahlâkları, ne dilleri ne de bilgileri vardı. Bütün bunlar, yavaş bir evrimin seyri sırasında doğrudan doğruya doğal bir yolla, tanrısal bir müdahale olmaksızın ortaya çıktılar.

İlkel bir hayat, doğal bir hayat olması bakımından, her şeyi dikkate alırsak, uygar hayat kadar mutludur ve yoksulluğu da uygar hayattaki kadar derin değildir. Bununla birlikte, esas olan şudur ki, Platon'da olduğu gibi, bir altın çağ, insanların Ouranos - Kronos'un vasiliği altında, çalışmaksızın ve savaşmaksızın mutluluğu tattıkları bir dünya cenneti yoktur. İlkel insanlar, tanrıların yakını olmak yerine hayvanlarla karışmışlardır. Ve, Platon'un **Politik** adlı kitabında hayal ettiği, kan dökülmesine meydan vermeyen barış değil canlı varlık türleri arasında savaş vardır. Bütün bunlar çok çağdaş bir ses vermektedir.

> "İlkel ahiret mutluluğu üstüne teolojik idil, yerini, doğadaki evrensel mücadele dramına bırakır."[171]

Dünyanın, tanrı tarafından, bu cennet dönemi insanlarının, bu dönem çöküş ve yıkılış ile yok oluncaya kadar tadını çıkardıkları akıl almaz özgürlükler ve güçlerle biçimlendirildiği gibi üstün kusursuzluk ve eksiksizliğini öven dini efsanelerin tersine, **İlerleme Teorisi** telkin edilmektedir.

İnsanlık ilkel vahşetten olgunlaşmış gelişmiş, duruma nasıl geçmiştir? Tekniğin ve **maddesel** uygarlığın gelişmesi sayesinde. Lukretius, bu alandaki üç buluşun önemi üzerinde israr ediyor: ateşin kullanılması, ilkel kulübelerin yapılması ve giyecek olarak hayvan derilerinin kullanılması.

Lukretius'da ateş göğün bir armağanı olmaktan çıkar; Promethé'nin hırsızlığının ürünü de değildir. İnsanlar, ateşten yararlanmayı tama-

---

171 N.V. Markovnikov: "Lukretius'un şiirinde tarihi ve kültürel gelişme fikri" (Rusça). Naouthnoé Slovo'da, Moskova, 1903 cilt X, sayfa 104.

miyle doğal olan yollarla öğrenmişlerdir, şair bu doğal yolları betimler: ağaçların yıldırımla yanması, dalların sürtüşmesiyle alev alması... Ateş, madenden araçlar yapılmasına imkân vermiştir.

Az önce sözünü ettiğimiz üç buluş, insanı doğaya daha az bağımlı duruma getirmiştir. Aile, toplumsal hayatın ilk tohumu, kuruldu; ortak çıkar ereğiyle iyi komşuluk ilişkileri düzenlendi; aileler kendi aralarında **anlaşmalar** yaptılar, bu anlaşma ve birliklerdir ki insanları kabile (boy) halinde birleştirmiştir. Böylece "eski hayatı" nitelendiren bir **dostluk rejimi, biz** dayanışma rejimi diyeceğiz, kurulmuş oldu.

Başka türlü söyleyecek olursak, epikürosçu Lukretius'a göre, insanların toplum olarak gruplaşmaları, insanları, birbirlerine karşı şiddet kullanmaktan ve birbirlerine haksızlık etmekten ve zarar vermekten kaçınmaya zorlayan bir **sözleşme** temeli üzerine kurulmuştur. Devlet, hukuk ve yasalar bu sözleşme ilkesine dayanır; böylece adelet fikrinin tanrısal (semavi) değil salt doğal bir kökeni vardır.

Bu teorinin, Rousseau'nun toplumsal sözleşme (contrat social) doktrininin kaynaklarından biri olduğu besbellidir. Fakat burada şunu da belirtmek gerekecektir ki, Rousseau, sözleşmeyi, insanların akıl ile ahlâkı, özgürlük ile eşitliği zafere ulaştırmak uğrundaki uzun düşünmeleri sonucunda vardıkları bilinçli hukuki bir bağıt (akit) sayar. Lukretius, sözleşmeyi, henüz yarı-vahşi bir durumda olan ve konuşmayı bilmeyen ya da hemen hemen bilmeyen insanlar arasındaki, yarı-yarıya içgüdüsel olan fiili bir anlaşma, olarak görür.

Her iki sözleşme teorisi de aynı ölçüde idealisttir. Ne Lukretius ne de Rousseau, toplumsal hayat tarzlarının, değişen niteliklerinin gerçekteki temellerini ayırt etmemişlerdir.

Ama, nasıl ki Rousseau'nun teorisi, feodal kuruluş ve fikirlere karşı mücadelede olumlu ve ilerici bir rol oynayacak ise, aynı şekilde, epikürosçu sözleşme görüşünde bilge ve akıllı olan her şey, hele bu anlayışı, stoacıların yani değişmez doğal yasaların siyasi örgenlenmesi başka biçime sokanların doktrini ile karşılaştırdığımızda iyice belirir.

Aynı zamanda hem orijinal hem de çocuksu olan sosyal sözleşme

teorisi epikuroçsçulardaki siyasi kaygıyı gün ışığına çıkarar. Lukretiusda da benzer bir görüş derin bir demokratik dileği anlatır: şair, insanlık tarihinde, kendi seçtiği rejimin Roma'da iktidardaki grupların kevfiliği ve zorbalığı üzerinde dilediği zaferini doğrulayacak, destekleyecek kanıtlar bulmaya çalışır.

Yazık ki, dostluğun ya da dayanışmanın hükümranlığı ile belirlenen "eski hayat", uzun zaman sürmedi.

Şairin "zenginlik" dediği özel mülkiyetin gelişmesinden sonra kişisel nitelikler, paranın kudreti altında ezilmişti. Birçok İlkçağ yazarı gibi Lükretius da paraya sahip olma arzusunun sınır tanımadığı fikri üzerinde direnir. Daha önce Aristoteles'in de belirttiği şeyi o da bilir: alışılmış, geleneksel hayat tarzında, patriarkal hayat tarzında varlığı mutlu kılmaya yönelmiş uygun değerlerin edinilmesinin tersine para edinmenin, kendi eğilimi içinde sınırsız olduğu söylenebilir. Daha sonra da feodal ideoloji, doğmakta olan burjuvazinin paraya susuzluğunu mahkum edecektir ve Thomas d'Aquin herkese ancak, "kendi durumuna göre" yaşamak için gerekli zenginlikleri elde etmeyi sağlık verecektir. Epikürosçuluk, eski zamandaki sade hayat düşünü görür.

Bundan başka, Lukretius'a göre, paranın hükümranlığından da uyuşmazlık, anlaşmazlık doğar; insanlık, bu anlaşmazlıktan bir oligarşinin insiyatifi ile çıkar. Artık serbestçe onaylanmış bir sözleşme yoktur, ama, herhangi bir kimse tarafından öğretilmiş bir yasa, dostluğun yerine titiz, sıkı bir adalet vardır.

Görüldüğü gibi, Lukretius, çağdaş devletin sertliğini, katılığını iyi bir anlaşma ve gönül rızası ile yapılan bir antlaşma (pact) üzerine kurulmuş olan eski hayatın karşısına koyar. Ve gerçekteki epikürosçu hareket insan toplumunun tarihi gelişmesinin bu betimlenmesi ile bağlantısız değildir: yaşayan epikürosçuluk, hocanın temel kurallarını izlemeye serbestçe söz veren bir dostluk topluluğu idi, ve onun Devlete karşı düşmanlığı sebebiyledir ki hasımları bütün İlkçağ boyunca epikurosçuluğu eliştirmişlerdir. Daha o zaman Philodeme, devlet, dostluğun büyük yıkıcısıdır demişti: çok dikkate değer bir görüş.

Dil (Konuşma)

Dilin kökeni ve gelişmesi de bir doğal süreç olarak tanımlanmıştır. Başlangıçta, insanlar, birbirleriyle görüşmek için el-kol hareketlerinden yararlanıyorlardı; sonra, hayvanların taklidiyle, çeşitli izlenimlerini ayrı ayrı seslerle ifade ettiler. Toplumun kuruluşu ile, herkes için ortak olan bir dil meydana geldi.

Dilin esrarsız oluşumu üstüne epikürosçu doktrin, dilin tanrısal kökeni[172] hakkındaki efsaneyi de herhangi başka bir miti, üstün bir kişinin icadı[173] olduğu mitini de çürütmek amacını güder.

> "Bir insanın şeylere isimler dağıtmış olduğunu ve ötekilerinin de ondan bu ilk terimleri öğrenmiş olduğunu düşünmek, saçma bir şey." 'K.V.S. 1041 -1043'

Gene, dile, sosyal durumdan ileri gelen bir olgu olarak bakan materyalist erekli bu görüş ile ona göre dilin toplum amacıyla yapılmış olduğu ve insanın konuşma yetisine (melekesine) sahip olduğu **için** toplumsal olduğu Aristotelesçi kurgu arasındaki ayırım da göze çarpar. Aristoteles'de topluma oranla daha önce olan dildir; dünya baş aşağı konmuştur.

Buna rağmen, Lukretius'un dil üstüne doktrinin'in değerini abartmaktan kaçınılacaktır. Şair, gerçekte, insan dilini, hayvanların heyecan etkisiyle çıkardıkları seslerle bir tutar. (K.V., Satır 1056 ve sonrası). Gerçekte, hayvanlar tarafından çıkarılan seslerin tersine insan dili, herşeyden önce bir karşılıklı düşünce alışverişi ve anlaşma aracıdır. Biri ile öteki arasında köklü bir nitelik ayrımı vardır: dil toplumla şartlandırılmıştır, hayvanların sesleri, hayvanların çevrelerine salt biyolojik olan uyumlarının (adaptasyonlarının) ürünüdür.

Marx,

> "Dil bizzat bilinç kadar eskidir. Bilinç olduğu gibi dil de öteki insanlarla düşüp kalkma içinde, yalnızca ihtiyaçlarından ve baskı yapan zorunluluklardan doğmuştur."

diyor.

---

172 İnsanlara Hermes tarafından öğretilen dil.
173 Pytagorasçı kavram.

Doğanın diyalektiğinde[174] Engels, dilin olduğu kadar düşüncenin de ortaya çıkışının tek doğru açıklamasını verir: dilin ve düşüncenin çalışma sürecinden doğduğu açıklaması. Bu açıklama, aynı zamanda hem, dili tinin doğuştan bir yetisi ve maddesel faaliyetlerden bağımsız gibi gören idealist teorilere, hem de Lukretius'un da paylaştığı, dili ve düşünceyi dış şartlara uyumun salt biyolojik olayları sayan natüralist görüşlere karşıttır.

İdealist Bir Görüş

Genel bir şekilde, eğer Lukretius'un bize sosyal gelişme hakkında verdiği tanımlamada, bugünün bilim görüşüyle inceleyecek olursak, bu tanılmada birçok yanlış ve birçok da fıkra türünden, kıssamsı saflıklar bulacağımız kesindir. Bu tanımlamada, özellikle bizim için kabul edilemiyecek bir genel anlayış. Lukretius, gerçekten de, insan toplumunun ileri doğru gitmesini, hakim bir kesimi ile, dostluğa, sosyal çelişkilerin olmayışına ve akla atfeder. Toplumun gerçek yasaları hakkında hiçbir fikri yoktur.

Ortak hayatın, sosyal fenomenin (olayın) kökeninde, gördüğümüz gibi komşular arasındaki anlaşma, uyuşma vardır. (K.V.S. 1019 - 1025) Bizzat teknik buluşlar da "en ustalıklı en düşünülmüş dersler sayesinde" yapılmışlardır (V. 1107).

Kralların öldürülmesinden sonra şiddet içinde yaşayan yığına yasaların egemenliğini kurmayı öğreten seçkin bir zümredir, ve bu seçkin tabaka akıl yoluna çağırarak hareket eder, vb. (V. 1143 ve devamı).

İnsanlığın gelişmesi, son bir tahlille bireyin fikirleri ve tutkuları ile izah edilir.

O halde, Lukretius'da tarih kavramını, daha yukarıda hatırlattığımız bazı belirtilere rağmen, özünden idealist olarak değerlendirmek doğru olur. Lukretius kesin olarak şunu söylemiştir: gerçek ahlâkın bilinmemesidir ki "bizi yavaş yavaş fırtınanın içine sürüklemiştir ve savaş kasırgalarını koparmıştır" (V. 1434 - 1435) Tarih nesnel yasalarla izah edilmez, onun muhtevası insanların bilinç durumu ile belirlenmiştir. Eğer "insanın soyu hiçbir kazanç elde etmeksizin, boşu boşuna

hep acı ve üzüntü çekiyorsa, bu, hayatın boş kaygılar içinde harcadığındandır", kendi gerçek ihtiyaçları konusunda yanlış bir fikre sahip olduğundandır (V.1430 ve devamı). Lukretius, insanlığın ilerlemesi, sanki yalnızca gerçek bilgilerin ve doğru fikirlerin dağılıp yayılmasına bağlı imiş gibi davranır.

Bilgelik

Epiküros'un arkasından, Lukretius, hayatın amacını dinginlik latincede **animi pax,** ile uygun düşen mutluluk içine yerleştirir. Bu dinginlik, özellikle, (kötü tutkulardan sakınılması ve yapma, yani doğal olmayan arzulardan el çekilmesi ile) korkuların ve sıkıntıların yokluğunu,[175] sonuç olarak da, gerçekte dünya ile mutlak surette hiçbir ilişkileri bulunmayan, bizim ne duygularımız ne de aklımızla tanıyabildiğimiz tanrıların eylemine inanmaktan kurtulmayı önceden varsayar. Lukretius, "obskürantizme (bilmesinlerciliğe) karşı mücadelenin eşi olmayan şampiyonu"[176] dur.

Lukretius'da, Marx'ın dediği gibi, "tanrısallıktan yoksun doğayı, dünyadan ayrılmış tanrısallığı" buluyoruz.

Lukretius, salt bilimsel bir anlayışla, doğa-üstü, şaşılacak şeyi ve gizemi prensip olarak reddeder. Yüzyıllar arasından, yalnız, bilgisizliğin ve şaşkınlığın tanrıların otoritesinin koruma araçları olduğunu gösteren Spinoza'yı değil,

> "Doğa-üstünü arayış ve doğa - üstü manisidir ki bunca kişinin bahtsızlığına sebep olur."

diye yazan Didreot'yu da önceden sezdirir.

---

175 Lukretius'un pozisyonlarındaki açıklık, kalpazanların kendi eserlerini yapmalarına engel olmaz. *Esprit*'nin adı geçen sayısında (Mart 1959) Simone Fraisse, Lukretius'da, Onun 'ceza korkusu"ndan başveren kendini belli eden "sıkıntı"dan söz eder. Başvurulacak kaynak olarak, satır 1225, şairin, *eskiden,* epikurosçuluktan çok önce tanrılara inancı yayan nedenleri incelediği pasajı, ve satır 1121'i, Lukretius'un aralarından hiçbir şekilde yer almadığı muhterislerin söz konusu olduğu yeri gösterir. Yorumcunun dürüstlüğü, namussuzluğu böyle işte...

176 Alois Gerlo: adı geçen makale.

Tanrılar, Lukretius'da, doğa felsefesinin ve fiziğin öğeleri (elemanları) olarak yerlerinde tutunurlar, fakat din kaybolur. XVIII. yüzyılda, Lukretius'a karşı akım içinde, Polignac kardinalı, kesin olarak şu sorunu ortaya koyacaktır:

> "Tanrılarınız atomlardan mı oluşmuştur? Evet, şüphesiz. Şu halde ölümsüz değildirler: tamam öyleyse, maksadınızın, bir takım kuruntuları, hayalleri tanrıların yerine koymak olduğunu kabul etmek zorundasınız."

Bu, tam da Cicero'nun **De Natura deorum**'undaki kişilerden birinin muhakeme tarzını yeniden ele almak demektir: Atomlardan yapılmış ve geçici (fani) olan tanrılar artık tanrıların hayaletinden başka bir şey değildirler; ve onları ortaya koyan epikürosçular, avın takibine kendini kaptırıp da "dikenli çalılıklara düşen" avcılara benzerler. Yeni Akedemi'nin temsilcisi Cotta'nın ağzından, Cicero Stoacı Posidonius ile dayanışma gösterir: bu gibi tanrılar bir hayaldir, inananların (müminlerin) "hoşnutsuzluğunu başka yana döndürmeye"[177] pek elverişli bir hayal. Platon da **Kanunlar**'ın X. kitabında insanların işleriyle ilgilenmeyen tanrılara inanmaktan bir dinsizlik kaynağı gibi söz ediyordu.

Epikürosçu ahlâk, evrende, bağ kütüğünden bizzat vahşi hayvanlara kadar her şeyin "insansever - filantrop"[178] bir Tanrı sayesinde insanların iyiliği için yapılmış oldukları kanısında olan stoacıların kendiliğinden gelem iyimserliğinin karşısına kendini doğaya göre düzenleyip düzelten (isteklerin sınırlanması, içinde bulunulan acı duyumunu silen eski geçmiş sevinçlerin hatırlanması, vb.) bir bilgeliği, usluluğu çıkartır.

---

177 Cicero: De Natura deorum, I, 24-44. Çağdaş eleştiriciler, özellikle C. Bailey ve C. Giussani, mümkün olan her açıdan Epikuros'la, Lukretius arasındaki çelişkileri incelediler. Bu tartışma, M.M. Koublanov'un makalesinde özetlenmiştir: Dinin ve ateizmin tarihi Müzesinin yıllığı III'de, "Lukretius'un tanrı tanımaz kavramları" (Rusça), Sovyet Bilimler Akademisi Yayınları, Moskova - Leningrad, 1959.

178 Örneğin Cicero'ya bakınız: adı geçen eser, II, 53 ve devamı. Hatta organizmanın salgı yapan organları, tanrısal bir mimar tarafından görmeden ve koku almadan mümkün olduğu kadar uzakta bir yere yerleştirilmişlerdi!

Bu pratik tanrı tanımazlık ne kadar köklü olursa olsun, onun tarihi bakımından sınırlı olduğu, susarak geçiştirilemez. İlkçağ materyalisti dünyayı yorumlar, ama onu değiştirmeyi gerekli bulmaz. Belirli bir ölçüde dini mutsuzluğun, bahsız bir psikolojinin ifadesi olduğunu görerek dini eliştirir, ama dini mutsuzluğun, aynı zamanda **gerçek toplumsal mutsuzluğa** karşı bir protesto olduğu, Marx'ın dediği gibi "mutsuzluk içinde ezilmiş yaratığın bir iç çekişi" olduğu ve buradan çıkan sonuca göre "dine karşı mücadelenin dolaylı olarak (dolayısıyle) bu dünyaya karşı mücadele olduğu" ve gerçek mutluluğun "hülyalara ihtiyaç gösteren" bir durumun ortadan kaldırılmasını gereksindiği onun gözünden kaçar. Lukretius, bilimin yayılması ile ve "dinin, kutsallık halesi, şanı olduğu bu gözyaşı vadisinin" yapısına dokunmaksızın sadece felsefi açıklamalarla ortadan kaldırılabileceğini sanmak yanılgısına düşer. İnsanı "zincirleri zorlamaya", toplumun pratik hayatını etkilemeğe, "düşünen, akıllı bir insan olarak kendi realitesini kurmaya" çağırmamakta yanılır.

Lukretius yanılır.Ya da zamanının koşulları, tarihin olgunlaşmamış oluşudur ki onu "göğün eleştirisini yeryüzünün eleştirisine, dinin eleştirisini hukukun eleştirisine, teolojinin eliştirisini politiğin eleştirisine" çevirmekten alakoyar, ve bütün baskıyı köklerine kadar yok etmeye çalışmak yerine "çürütmek" zorunda bırakır.

XVIII. Yüzyıldaki büyük Fransız materyalistlerinin durumu bile gene böyle olacaktır.

Ancak Marx ve Engels, materyalizmi sosyal olaylar alanına kadar genişleterek, dinin gerçek ve maddesel köklerini meydana çıkarırlar: dinin sömürücü sınıfların hakimiyetine bağlı olduğu olgusunu ortaya koyarlar. Geçmişin, kendi iç alemine bakmayı seven, ve salt "öğretici" ya da entelektüel olan tanrı tanımazlığının tersine, marksizm, din üzerinde tam ve kesin bir zafer sağlamanın ancak sömürücü rejimin pratik olarak yıkılması ile mümkün olabileceğini öğretir.

Ancak tarihin proletarya döneminde, diyalektik materyalizmin kuruluşu iledir ki, dünyanın kurtuluşu gündeme alınmıştır; insanlık maddi ve manevi kölelik üstüne kurulan geçmişinden ayrılmakta, felsefeyi gerçekleştirerek din aldatmacasını ortadan kaldırmaktadır.

Lukretius, Epikuros'dan daha çok devrimci değildir. Dinginlik ve kişisel mutluluk ideali, ilkçağ toplumunun genel krit döneminde, demokratik çevrelerin felseesinin edilgen (pasif) ve kendi içini dinleyen niteliğini ifade eder.

Böylece Lukretius'un ahlâkı çift bir karakter gösterir. Bir yandan, olumlu çizgiler ortaya koyar: mistikliğine karşı bir eğilim, açıklık, uyanıklık, mutluluğun[179] koşullarından birinin dini boşinanlara karşı bir zaferle elde edilen ruh dirliği olduğu, aklın bağımsızlığının ilk elde sağlanması gerektiği, gerçek ahlâkın her çeşit mistikliğe yabancı ve düşman olduğu fikri (Spinoza, Ethique IV. kesim: mutlu olmak için şeyleri bilimsel olarak tanımak yeter). Aynı şekilde, dostluğun, iyi niyetliliğin, insan severliğin, doktrine insancıl bir yürekten sevgi ve iyidileklilik havası veren başka davranışların öğütlenmesini de epikürosçuluğun kazanç hanesine kaydetmek gerekir. Ama karşılık olarak, sayıları bir hayli kabarık olumsuz nitelikler de dikkatimize çarpar. Bu, en başta sağlığa ve iç dengeye sıkı sıkıya bağlı aynı **kişisel dinginlik** ve ahengin herşeyden önce aranmasında da, insanı hoşnutsuz kılan, hayal kırıcı bir şey vardır. Hayatın ideali esas olarak bireyci (endividüalist) ve kendi içine bakıcıdır.

> "Doğanın ne diye bağırdığını anlamıyor musunuz? Beden için acılardan uzak olmaktan, tin için ise tasasız, korkusuz bir rahatlık duygusundan başka bir şey istiyor mu? Bu yüzde, görüyoruz ki, Doğa'nın maddesel töz (cevher) için pek az şeye ihtiyacı var: acıyı dindirebilen, yok edebilen herşey ona binlerce kıvanç sağlar. Doğa, doğa olarak, bundan daha hoş bir şey istemez: eğer bizim evimizde, sağ ellerinde gecenin içki alemlerini aydınlatmak üzere alevlenmiş meşaleler tutan yaldızlı, genç insan heykelleri yoksa hiç, eğer bizim evimizin her yanı gümüşle ışıldamıyor, altınla parıldamıyorsa, gitarlar duvarları yaldız kaplı salonlarımızı çınlatmıyorsa ne çıkar, hiç değilse, bir akarsu boyunda, büyük bir ağacın dalları altında, dostların arasında taze çimenlerin üzerine uzanarak, kolayca, masrafsızca, ve bu

179 Sürüp giden, kalıcı mutluluk, anlık haz değil, P.Boyancé'nin yanılarak söylediği gibi (adı geçen eser sa. 176).

hoş şeylerle kendimizi dinçleştirebilmek, hele hava bize gülümsüyorsa ve mevsim yeşil otların arasına çiçekler serpiştirmişse bize yeter." (Kitap II, Satır 17-33)

İşte, politik hayattaki karışıklıktan, Roma Devletini sarsan kargaşalıktan kurtulmanın çaresi buydu: şair iktidardakilerin kusurlarından hoşnutsuzdu, bunun içindir ki, okuyucusunu toplumsal hayatı terketmeye, doğaya sığınmaya, ve köyün sükununu aramaya teşvik eder. Dünyanın ihtiyarladığına ve göçmekte olan bir ana gibi olduğuna inanmış, ister istemez kölelik sistemine dayanan gerileme halindeki bir toplumun görüşleri ile dolu olan bu ideolog zaman zaman daha iyi bir geleceğe ve insan soyunun ilerlemelerine inanmaz olur, ve işte, onun ahlâk anlayışının en büyük zaafı buradadır.

Epikurosçu, seve seve, geçmişe doğru, devletin meydana çıkışından önce olan ve aynı zamanda hem dostluk hem de ahlâk törelerindeki aşırı sadelik üstüne kurulu istemli bir arkadaşlık birliği içinde yeniden kurmağa çabaladığı bu sınıfsız topluma doğru yönelir. Lukretius'un felsefeye göre hayatı, geçmiş bir dönemin pastoral ve zirai topluluklarının hayatı ile bir tutması çok göze çarpıcıdır.

Böylece, **Şeylerin Tabiatı Üstüne**'nin şairinde karamsar çizgiler eksik değildir. Bununla birlikte, Lukretius'un felsefesi, esasında, hayata, doğanın sonsuz gelişmesine, onun ileri doğru hareketine, özgürlük kazandıran bilgiye düzülmüş bir destan olarak kalır.

Onun bütün yapıtının içine girmiş olan melankoli ve karamsarlığı büyütme eğilimi, bazı yorumcuların Lukretius'a bir saçmalık teorisi yüklemeleri sonucuna varır. Avusturyalı J. Mewalt şöyle yazıyor:

> "Şiirden, ruhu, bütün olan bitenlerin hepsinin kökten anlamsız, değersiz olduğu duygusu ile kararmış bir adamın bakışı üzerimize dikilir.[180]"

Ve bu "kararma", materyalist felsefenin kendiliğinden kendi özünde var olan "sınırlarından" ileri gelmiş olsa gerektir. Böylelikledir ki tanrıtanımazlıkla karamsarlık arasında hayali bir bağ kurulur! Aynı şe-

180 Mewaldt: Der Kampf des Dichters Lukrez gegen die Religion, Viyana, 1935, sayfa 21.

kilde, Martini, Lukretius'dan ve benzerlerinden bahsederken "bu insan aklına tapanların durumunun" doğrudan doğruya onların karamsarlıkları ve onlardaki insancıl şeylerin boşluğunu yansıtan "hüzün verici düzensizlik, karışıklık" sebebiyle kusurlu ve söz götürür olduğunu açıklar.[181] Simone Fraisse, "kutsalın yardımı olmaksızın değerler nasıl ayakta durabilirler[182] diye bağırır. Din dışında kurtuluş yoktur.

Kaublanov, haklı olarak burada bütün bu davranışlarda bütün bir "tutulan yol-çizgi[183]" var olduğunu söyler. Ama epikürosçuluğun bu, maksatlı olarak yerilmesi, Lukretius'un bildirisinin (mesajının) koskoca anlamını küçültmeye yeterli değildir: O, özgür kılan bilgi sayesinde, barış ve ışık saçan, aydınlık bir görüştür.

Silinmez Bir Etki

Roma dünyasında, materyalist şairin hasımlarının bile onun yapıtı karşısında eğilmiş olmaları kolay anlaşılır bir şeydir. Cicero, Seneka (Sénéque), Marcus - Aurelius, Saint - Augustin bunlardandır. Virgil onu takdir eder, Ovid, onun adını ulular.

> "Epikürosçuluk, diye yazıyor **Léon Robin,** hayatiyetini İsadan sonra IV. yüzyıla kadar muhafaza etti. III. yüzyılda, İskenderiye piskoposu Denys'nin fiziği çürütmesi, Lactance'ın sert saldırıları, epikurosçuluğun hristiyanlığın tehlikeli bir rakibi olduğuna tanıklık ederler. Ve ancak siyasi iktidar hristiyanlarla birlikte olduğu gün böyle tehlikeli bir rakip olmaktan çıkacaktır."

İmparator Jülien paganizmi, çok tanrılı dinleri yeniden kurmaya çalışacağı, ve arkadaşı Sallustius'a **Tanrılar üstüne** incelemesini yazdıracağı zaman (muhtemel olarak M.S. 363'de) da tanrısallığın evren üzerinde hükümranlığını kurmaya gayret eden yazar, gene epikürosçuluğu büyük hasmı sayacaktır. Epikurosçulara, tanrıların işi başından

---

181 R. Martini: "La religione di Lucrezio" Giornale italiona di filplogia, Napoli, 1954, N. 2, sayfa 151, 158.
182 Simone Fraisse: adı geçen makale.
183 M. Koublanov: adı geçen makale.

aşkın bir duruma düşmeksizin, zahmetsizce, herhangi bir zorlamaya ihtiyaç olmaksızın kendi öz nitelikleri icabı dünyayı idare edebilecekleri yolunda cevap vermeye çalışacaktır. Aynı zamanda, epiküros'un, bilgenin tanrılara yakınlığı, buna karşılık kötünün tanrılardan ayrı kalışı yolundaki teorisini benimseyecektir.[184]

Lukretius'un doktrininin kalıcılığı ve hayatiyeti böyleydi.

Hıristiyan Ortaçağ Epikuros'u ve Lukretius'u boğacaktır. Atomculuk, ancak müslüman teolojinin bazı kavramlarında devam edecektir. Avrupa'da, zaten iyi anlaşılmayan Aristoteles hükmedecektir.[185]

Ancak Ortaçağ düşünce tarzı zayıflıyacağı zaman, bilimsel iklim genç burjuvazi ile birlikte gelişeceği zamandır ki Epikuros ve Lukretius dirileceklerdir.

XV. yüzyılın sonlarında, Leonardo da Vinçi (1452 - 1519) ilkçağ materyalistlerinin kendiliğinden materyalizmini izler. Lukretius'un hatırlatan formüller kullanır: "Biz hayatımızı başkalarının ölümü ile yaratıyoruz." ve gene "beslenen her şeyin bedeni durmadan ölür ve durmadan yeniden doğar..." Her şeyin her şeyden ileri geldiğini ve her şey olduğunu ifade eder. Aynı zamanda Epikuros okulunun duyumculuğunu yeniden kurar. "Bizim bütün bilgimiz duyumlarla başlar." Materyalist görgücülüğün (ampirizmin) savunucusu olur.

H. Bousson, **Fransız Edebiyatında Rasyonalizmin Kaynakları ve Gelişmesi** (1922) adlı incelemesinde, Lukretius'a, Olympe'in Yunanlı yıkıcısı Lucien ve "dünyayı çok büyük, ebedi, başlangıçsız ve sonsuz" sayan Piline ile birlikte humanizmin ilerleyişi üzerinde en çok etkisi olan yazarlardan biri olarak değer verir.

Rönesans döneminde, feodalizm çürüyüp ve burjuva ilişkileri materyalist bir ideloji meydana getirerek gelişirken Epiküros ve Lukretius'un felsefesi kesin olarak lâyık olduğu yeri alır. Montaigne onların

184 Benjamin Farrington: adı geçen makale sayfa 222.

185 1611 de, hâlâ,Cezvit Christoph Scheiner güneşin lekelerini bulduğu zaran, onun bölge başkanı Busacus, bir gözlük ya da göz hastası olması gerektiğini, çünkü Aristoteles'de güneşin lekeleri üstüne hiçbir şey bulunmadığını söylemişti. Bu Aristoteles, platoncu idealizmin temellerini eleştirmiş olan kişi değildi, kendisini teolojiye uyduran kimseydi.

ahlâki doktrinlerine garip bir şekilde benzeyen bir ahlâk bilimi (etik) telkin eder. 1600 yılında, Roma'da engizisyon tarafından diri diri yakılan Giordano Bruno, materyalist fikirlerin yayılmasının o zaman için özellikle rahat bir biçimi olarak panteizmi kullanırken onların dünya görüşlerinden esinlenir. Copernic'in öğretisinden güneş sistemlerinin çoğulluğu ve üzerlerinde hayat olan gezegenler olduğu sonucunu çıkarır. Yeryüzü, bu, 'tanrının' Cisimleşme ve (insanları) Kurtarma dünyası - dünyanın merkezi olmak gibi teolojik imtiyazlı karakterini kaydeder.

1619'da, materyalist L. Vanimi, Toulouse'de, epikürosçuluktan esinlenmiş ahlaki ve dini fikirleri yüzünden diri diri yakılacaktır. İki yıl sonra, Paris'de, Engizisyon, tanrıtanımaz Jean Fontanier'yi odun yığınları üzerinde yok ettirecektir.

Bin yıllık bir teolojik baskıdan sonra, doğanın incelenmesi gene de yeniden gelişmeye başlar, ve buna paralel olarak, XVII. yüzyılda, Galilé'nin ve Boyle, Newton, ve Lock'un kendisine çok şey borçlu olacakları epikürosçuluğu yeniden canlandıran ve güçlendiren Gassendi'nin savundukları, bilimsel atomculuk sanısının, yeniden ortaya çıktığı görülür.

O zamandan başlayarak, atomlar teorisi bilime ardı arkası kesilmeksizin hizmette bulunacaktır. Lukretius, artık, XVIII. yüzyıl materyalistlerinden Langevin ve Anatole France'a kadar, Goethe'den Einstein'a kadar ileri fikirler tarafından incelenmek ve sevilmekten geri kalmıyacaktır.[186]

Elbette ki, bugünkü bilinin gözüyle Lukretius'un görüş ve fikirlerinin ancak hazırlayıcı bir rolü vardır. Ama, bugün sosyalist iktidarın meydana çıkması için iki bin yıl önce köleliğe dayanan sistem nasıl gerekli olmuşsa tıpkı onun gibi, düşüncenin daha önceki gelişmesinin sonucu olarak bugünün diyalektik materyalizmin kurulabilmesi için de ilkçağın materyalist felsefesi gerekliydi.

Eserinde bulabileceğimiz çocukça saflıklar ne olursa olsun Lukretius'un ölmez değeri, doğanın kanunlarını bularak, onu bilimsel ve materyalist açıdan açıklamak istemiş olmasıdır.

---

186 Onun lirik destani dehası şairleri, yalnız P. Boyancé'nin adını ettiği bir Sully Prudhomme'u değil, Kontes Noailles'ı da esinlendirecektir. (Yaşayanlar ve Ölüler serisinde "Fırtına"ya bakınız).

İLK ÇAĞ MATERYALİZMİ

Georges Cogniot